

ZESZYTY NAUKOWE TOWARZYSTWA DOKTORANTÓW
UNIwersytetu Jagiełłońskiego

RADA NAUKOWA

Przewodniczący Rady Naukowej

Prof. dr hab. Wojciech Nowak | Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego

Dr Denys Azarov | Uniwersytet Narodowy „Akademia Kijowsko-Mohylańska”

Prof. Martin Bier | East California University

Prof. dr hab. Andriy Boyko | Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki

Prof. Hugh J. Byrne | FOCAS Research Institute, Dublin Institute of Technology

Dr hab. Adrián Fábíán | University of Pécs

Prof. dr hab. Maria Flis | Uniwersytet Jagielloński

Prof. dr hab. Tadeusz Gadacz | Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Dr Herbert Jacobson | Linköping Universitet

Prof. dr hab. Katarzyna Kieć-Kononowicz | Uniwersytet Jagielloński

Dr Miklós Kiss | University of Groningen

Dr Erdenhuluu Khohchahar | Kyoto University

Prof. dr hab. Andrzej Kotarba | Uniwersytet Jagielloński

Dr Oleksiy Kresin | Narodowa Akademia Nauk Ukrainy

Prof. dr hab. Marta Kudelska | Uniwersytet Jagielloński

Prof. dr hab. Tomasz Mach | Uniwersytet Jagielloński

Prof. dr hab. Andrzej Mania | Uniwersytet Jagielloński

Dr Kristin McGee | University of Groningen

Prof. dr hab. Karol Musioł | Uniwersytet Jagielloński

Prof. Biderakere E. Rangaswamy | Bapuji Institute of Engineering and Technology

Dr Melanie Schiller | University of Groningen

Prof. dr hab. Jacek Składzień | Uniwersytet Jagielloński

Prof. dr hab. Leszek Sosnowski | Uniwersytet Jagielloński

Prof. dr hab. Bogdan Szlachta | Uniwersytet Jagielloński

Prof. Luigia di Terlizzi | Università degli Studi di Bari Aldo Moro

Prof. Matthias Theodor Vogt | Institut für kulturelle Infrastruktur Sachsen

ZESZYTY NAUKOWE TOWARZYSTWA DOKTORANTÓW
UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

NAUKI SPOŁECZNE
~ NUMER 18 (3/2017) ~

BEZPIECZEŃSTWO

KRAKÓW 2017

Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ
ul. Czapskich 4/14, 31-110 Kraków
www.doktoranci.uj.edu.pl/zeszyty

Redaktor naczelna:
Ewa Modzelewska

Zastępczyni redaktor naczelnej:
Iga Łomanowska

Sekretarz redakcji:
Rafał Kur

Redaktor prowadzący serii:
Krzysztof Popek

Redaktorzy tomu:
Karolina Bleharczyk, Iga Łomanowska,
Arkadiusz Nyzio, Maria Katarzyna Popek,
Krzysztof Popek, Jerema Słowiak

Publikacja finansowana ze środków Towarzystwa Doktorantów UJ

Współpraca wydawnicza:

WYDAWNICTWO
n o w a s t r o n a

www.wydawnictwonowastrona.pl
e-mail: biuro@nowastrona.net.pl

© Copyright by Towarzystwo Doktorantów UJ
All rights reserved
Wydanie I, Kraków 2017
Nakład: 60 egz.

e-ISSN 2082-9213
p-ISSN 2299-2383

Spis treści

ANNA POCHYLSKA	7
„Humanizacja wojny”? Ograniczanie możliwości użycia niektórych broni w konflikcie zbrojnym w kontekście norm etycznych	
KAROLINA WANDA OLSZOWSKA	25
Przyjaciel Ameryki, sojusznik Rosji? Zawichości tureckiej polityki zagranicznej	
BARTŁOMIEJ RUSIN	41
Niemiecki eksport broni do Bułgarii w okresie od sierpnia 1938 do lutego 1941 roku	
MICHAŁ BRODECKI	61
Wybrane problemy interpretacyjne zasięku dla bezrobotnych	
MARCIN ADAMCZYK	81
Wyznaczniki ewolucji chińskiej polityki zagranicznej zawarte w <i>Białej Księdze Obrony</i> (2014)	
OLEŚIA TKACHUK	103
Specjalna misja monitorująca OBWE na Ukrainie – cele i problemy do realizacji	
INFORMACJE O AUTORACH	129

Contents

ANNA POCHYLKA	7
“Humanisation of War”? Limitations in the Use of Certain Weapons in the Armed Conflict in the Context of Ethical Norms	
KAROLINA WANDA OLSZOWSKA	25
Friend of America, Ally of Russia? Complexity of the Turkish Foreign Policy	
BARTŁOMIEJ RUSIN	41
German Export of Armaments to Bulgaria Between August 1938 and February 1941	
MICHAŁ BRODECKI	61
Unemployment Benefit as a Social Cash Benefit That is Part of Social Security – Selected Interpretative Problems	
MARCIN ADAMCZYK	81
Indicators of China’s Foreign Policy Evolution in <i>Defence White Paper</i> (2014)	
OLESIA TKACHUK	103
OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine. Objectives and Problems in the Implementation	
ABOUT THE CONTRIBUTORS	129

ANNA POCHYLSKA

UNIwersytet Warszawski
WYDZIAŁ NAUK POLITYCZNYCH I STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH
E-MAIL: ANNAPOCHYLSKA@YAHOO.COM

„Humanizacja wojny”? Ograniczanie możliwości użycia niektórych broni w konflikcie zbrojnym w kontekście norm etycznych

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie ograniczeń w stosowaniu wybranych środków prowadzenia działań w konfliktach zbrojnych na gruncie prawa międzynarodowego, u podstaw których leżą normy etyczne. W opracowaniu przeprowadzono analizę dopuszczalności użycia siły między państwami w świetle różnych podejść i teorii w nauce o stosunkach międzynarodowych. Przedstawione zostały uregulowania prawne wprowadzające restrykcje w wykorzystaniu z pewnych narzędzi walki. Ponadto, opisano problemy oraz wątpliwości natury moralnej związane z rozwojem nowoczesnych technologii wojskowych, opierających swe działanie na zdobyczach z dziedziny automatyki i robotyki, które dotyczą w szczególności próby wyeliminowania z pola walki czynnika ludzkiego.

SŁOWA KLUCZOWE

etyka, międzynarodowe prawo humanitarne, prawo konfliktów zbrojnych, automatyka i robotyka, technologie wojskowe

Wprowadzenie

Nieodłączną, leżącą w naturze wojny cechą każdego konfliktu zbrojnego jest przemoc. Już samo użycie siły (abstrahując od jej umocowania prawnego czy wykorzystywanych środków) wywołuje kontrowersje, również te natury etycznej, dotyczące dopuszczalności posługiwania się tego typu metodami w stosunkach międzynarodowych. Doświadczenia dwóch wojen świa-

towych oraz zmiany, które zaszły w charakterze i sposobie prowadzenia konfliktów zbrojnych w XX wieku (między innymi wzrost aktywności podmiotów pozapaństwowych wykorzystujących niekonwencjonalne metody walki, rosnąca liczba konfliktów wewnętrznych, przebieg oraz skutki interwencji humanitarnych przeprowadzonych przez państwa Zachodu, a także wzrost świadomości i wiedzy na temat praw człowieka), spowodowały, że dodatkowego znaczenia nabrały moralne aspekty prowadzenia konfliktów zbrojnych. Okazało się również, że nowoczesne technologie wojskowe i adaptowane równolegle do ich rozwoju strategię oraz taktyki działania nie zawsze pozostają w zgodzie z powszechnie obowiązującymi i przyjętymi zasadami postępowania.

Gwałtowny rozwój technologiczny i związana z nim współczesna rewolucja w dziedzinie wojskowości (*Revolution in Military Affairs, RMA*)¹ wypozażyły armie państw Zachodu w zaawansowane technicznie narzędzia walki, które minimalizując straty po stronie beneficjenta tej zmiany, mogą narażać przeciwnika, a często także ludność cywilną na dodatkowe oraz niepotrzebne cierpienie. Celem prezentowanej pracy jest próba znalezienia odpowiedzi na pytanie, czy społeczność międzynarodowa reaguje, a jeśli tak, to w jaki sposób, na pojawiające się wątpliwości co do posługiwania się na wojnie narzędziami, których skutki wykorzystania stoją w sprzeczności z podstawowymi, powszechnie przyjętymi zasadami postępowania². Na podstawie analizy obowiązujących przepisów prawa międzynarodowego podjęta zostanie próba oceny faktycznej skuteczności działań mających na celu „humanizację wojny”.

Na użytek niniejszej pracy przyjmuje się, że termin „etyka” odnosi się do „ogółu zasad i norm postępowania przyjętych w danej epoce i w danym środowisku”³. Ewolucję podejścia do etyki wojny należy więc rozpatrywać w kontekście świadomości społecznej w konkretnym historycznym mo-

¹ B. Balcerowicz zalicza współczesną rewolucję technologiczną (w tym również rewolucję informatyczną) do tak zwanych megatrendów, które definiuje jako „ważne, powszechne, najsilniejsze tendencje rozwojowe utrzymujące się przez dłuższy czas”. Szerzej zob. B. Balcerowicz, *Siły zbrojne w stanie pokoju, kryzysu i wojny*, Warszawa 2010, s. 217–222, 236–240.

² Nie zawsze jednak dotyczy to wyłącznie nowych innowacji technologicznych. Niektóre proste, niekonwencjonalne metody walki – takie jak miny przeciwpiechotne czy improwizowane ładunki wybuchowe (*Improvised Explosive Device, IEDs*) – wykorzystywane zazwyczaj przez słabszą stronę w konflikcie, która nie może mierzyć się z przeciwnikiem przy użyciu broni konwencjonalnej, także niosą z sobą wątpliwe moralnie skutki.

³ *Etyka*, [w:] *Słownik Języka Polskiego PWN*, [online] <http://sjp.pwn.pl/szukaj/etyka.html> [dostęp: 24.03.2017].

mencie. Przedmiotem analizy stanowiącej podstawę opracowania są przede wszystkim obowiązujące uregulowania (mające umocowanie w prawie międzynarodowym), dotyczące przyzwolenia na posługiwanie się konkretnymi metodami i narzędziami w trakcie prowadzenia działań zbrojnych⁴. Poniższa praca składa się z trzech części. W pierwszej z nich dokonany zostanie przegląd wybranych podejść w nauce o stosunkach międzynarodowych pod kątem dopuszczalności i oceny użycia siły. Kolejna część stanowi analizę skuteczności uregulowań prawnych dotyczących konfliktów zbrojnych oraz poszczególnych rodzajów broni jako sposobu na „humanizację” wojny. Ostatnia część poświęcona jest najprężniej rozwijającej się obecnie dziedzinie technologii wojskowych – automatyce i robotyce, w kontekście problemów oraz kontrowersji etycznych towarzyszących pracom nad nowymi, innowacyjnymi narzędziami prowadzenia konfliktów zbrojnych.

Dopuszczalność użycia siły w nauce o stosunkach międzynarodowych

Etyka działań militarnych (*military ethics*) czerpie z dorobku wielu dziedzin, między innymi filozofii, politologii, socjologii czy psychologii⁵. Koncentruje się ona na próbie znalezienia odpowiedzi na pytanie, dlaczego z punktu widzenia zasad etycznych i moralnych⁶ założenia danej polityki czy strategii działania uważane są za lepsze od alternatywnych. Innymi słowy, jakie argumenty etyczne mogą stać za tym, iż przy wyborze między dwoma rozwiązaniami o charakterze politycznym lub militarnym decydenci skłaniają się ku realizacji jednego z nich⁷. Podstawowym dylematem nie tylko dla etyków wojny, ale również dla badaczy stosunków międzynarodowych pozostaje oczywiście to, czy stosowanie przemocy jest w ogóle dopuszczalne, a jeśli tak, to w jakiej sytuacji i przy pomocy jakich środków. Zwolennicy

⁴ W tym miejscu należy podkreślić, że analiza przeprowadzona w artykule nie będzie dotyczyła prawnych aspektów dopuszczalności użycia siły w stosunkach międzynarodowych.

⁵ J. Wolfendale, P. Tripodi, *New Wars and New Soldiers: Military Ethics in the Contemporary World*, Surrey 2011, s. 4.

⁶ Moralność zdefiniować możemy za Słownikiem Języka Polskiego PWN jako „zespół ocen, norm i zasad określających zakres poglądów i zachowań uważanych za właściwe” lub „całokształt zachowań i postaw jednostki lub grupy, oceniany według jakiegoś społecznie funkcjonującego systemu ocen i norm moralnych”. Zob. *Moralność*, [w:] *Słownik Języka Polskiego PWN*, [online] <http://sjp.pwn.pl/szukaj/etyka.html> [dostęp: 24.03.2017].

⁷ B. Rhodes, *An Introduction to Military Ethics: A Reference Handbook, An Overview of Applied Ethics for the Military*, Santa Barbara 2009.

poszczególnych ujęć teoretycznych w stosunkach międzynarodowych prezentują różne sposoby postrzegania zagadnień związanych z dopuszczalnością użycia siły w relacjach między państwami. W tym kontekście bardzo interesujące wydaje się wyliczenie zaproponowane przez Łukasza Kamieńskiego, który wymienia cztery podstawowe teorie, odnoszące się w swoich założeniach do tego problemu: pacyfizm, realizm, relatywizm oraz koncepcję wojny sprawiedliwej⁸. Pacyfizm z założenia eliminuje jakiegokolwiek użycie siły i tym samym wyklucza wojnę jako temat rozważań natury etycznej⁹. Diametralnie inaczej postrzegają to zagadnienie zwolennicy teorii realizmu. Według nich wojna (jako część polityki) nie może podlegać osądom moralnym¹⁰. Pisząc o realistycznym podejściu do możliwości stosowania siły, Kamieński odwołuje się do pojęcia „ślizgającej się skali”, zgodnie z którym w sytuacji, gdy konieczne jest szybkie zakończenie konfliktu zbrojnego (równoznaczne z osiągnięciem zwycięstwa), dopuszcza się wykorzystanie wszystkich dostępnych środków¹¹. Z tego punktu widzenia dobór narzędzi walki nie ma żadnego znaczenia, najważniejszym celem pozostaje bowiem realizacja interesów narodowych. W tym kontekście można również przywołać Niccolò Machiavellego, który podobnie twierdził, iż polityka wymaga czasami odejścia od powszechnie uznanych zasad moralnych¹². Postrzeganie stosunków międzynarodowych poprzez pryzmat teorii realistycznej (a szczególnie wyłączenia konieczności podporządkowywania się pewnym normom moralnym w sytuacji, gdy realizowane są interesy państwa) wymusza więc przywiązywanie większej wagi do języka używanego w stosunkach międzynarodowych w odniesieniu do zagadnień związanych z etyką i moralnością¹³.

⁸ Ł. Kamieński, *Technologia i wojna przyszłości. Wokół nuklearnej i informacyjnej rewolucji w sprawach wojskowych*, Kraków 2009, s. 142–144.

⁹ Ibidem, s. 143.

¹⁰ Czołowy przedstawiciel realizmu neoklasycznego Hans Morgenthau stanowczo oddziela etykę indywidualną od etyki politycznej. Sprawujący władzę w państwie muszą być świadomi tego, że interes polityczny wymaga czasami postępowania, które może się wydawać „etycznie wątpliwe”. Według Morgenthaua dopuszczalne będzie więc działanie zgodnie z zasadą: „czasami trzeba podjąć działania złe, aby zapobiec jeszcze większemu złu”. Zob. R. Jackson, G. Sorensen, *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, tłum. A. Czwojdrak, Kraków 2006, s. 80–81.

¹¹ Ł. Kamieński, *Technologia i wojna przyszłości...*, op. cit., s. 143.

¹² C. A. J. Coady, *Polityka a sprawa brudnych rąk*, [w:] *Przewodnik po etyce*, red. P. Singer, tłum. W. J. Bober, Warszawa 1998, s. 421.

¹³ R. Thakur, *The Responsibility to Protect. Norms, Laws and the Use of Force in International Politics*, Abingdo 2011, s. 10.

Przywoływany już wcześniej relatywizm kulturowy to według Kamieńskiego trzecie istotne podejście do analizowanego zagadnienia. Uzależnia on ewentualną ocenę moralną działań wojennych od konkretnego momentu historycznego, w którym toczy się konflikt, charakteru i rozwoju danego społeczeństwa oraz jego kultury. Hans Morgenthau twierdzi, że moralność zawsze jest relatywizowana¹⁴. Proces ten może zachodzić na dwóch płaszczyznach. Relatywizm co do czasu oznacza, że w zależności od okresu historycznego dane wartości mogą być negowane lub uznane za obowiązujące. Druga odmiana relatywizmu łączy się ze zróżnicowaniem kulturowym wśród państw. Zasady akceptowane w jednej kulturze będą z gruntu odrzucane przez inne społeczeństwa. To właśnie z relatywizmu kulturowego wynika przekonanie niektórych państw o różnych standardach, jakie powinny być aplikowane w odniesieniu między innymi do ochrony praw człowieka¹⁵ czy analizowanego problemu dopuszczalności użycia siły w stosunkach między państwami. Z zasady wyklucza on istnienie praw i wartości absolutnych, ponieważ każda grupa posiada własny kanon kulturowy oraz podstawy moralne wywodzące się z historii, tradycji czy religii. Należy jednak pamiętać, że zwolennicy relatywizmu kulturowego stoją na stanowisku, iż należy uznać istnienie innych zasad i przekonań uwarunkowanych kulturowo, ale nie oznacza to automatycznie ich akceptacji¹⁶. Ramesh Thakur przestrzega ponadto, że relatywizm nie powinien prowadzić do „moralnego sceptycyzmu”¹⁷.

Ostatnim ujęciem teoretycznym, szczególnie ważnym z punktu widzenia pozimnowojennych operacji militarnych, jest teoria wojny sprawiedliwej, opierająca się między innymi na pracach św. Augustyna¹⁸. W najprostszych słowach zgodnie z tym podejściem wojnę można uznać za sprawiedliwą jedynie w sytuacji, gdy spełnia ona określone warunki¹⁹. Współcześnie za-

¹⁴ A. Bieńczyk-Missala, *Międzyrządowa dyskusja na temat uniwersalizmu praw człowieka*, [w:] T. Jasudowicz, M. Balcerzak, J. Kapelańska-Pręgowska, *Współczesne problemy praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego*, Toruń 2009, s. 162.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ H. Schreiber, G. Michałowska, *Wprowadzenie. Zwrot kulturowy w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Kultura w stosunkach międzynarodowych*, t. 1: *Zwrot kulturowy*, red. H. Schreiber, G. Michałowska, Warszawa 2013, s. 11–12.

¹⁷ R. Thakur, op. cit., s. 10.

¹⁸ Temat wojny sprawiedliwej był także przedmiotem rozważań filozofów starożytnych, między innymi Platona i Arystotelesa. Szerzej zob. J. Świniarski, *Filozoficzne uformowanie zasady „odpowiedzialności za ochronę” („R2P”) w kształtowaniu współczesnego bezpieczeństwa*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2013, R. III, nr 4, s. 20–24.

¹⁹ Teorię tę szczegółowo rozwinął św. Tomasz z Akwinu. Według niego, aby wojnę można było uznać za sprawiedliwą, powinny wystąpić trzy elementy: władca, który rozpo-

gadnienie to stanowi w środowisku badaczy stosunków międzynarodowych przedmiot ożywionych dyskusji, szczególnie w kontekście prowadzonych przez państwa Zachodu interwencji humanitarnych, jak również sformułowanej w Raporcie przygotowanym w 2001 roku przez Międzynarodową Komisję ds. Interwencji i Suwerenności Państwa koncepcji „odpowiedzialności za ochronę” (*Responsibility to Protect*, R2P)²⁰, składającej się z trzech podstawowych elementów: zapobiegania (*responsibility to protect*), reagowania (*responsibility to react*) i odbudowy (*responsibility to rebuild*)²¹. Zgodnie z założeniami R2P siła zbrojna może być stosowana dopiero po wyczerpaniu wszystkich środków i narzędzi niemilitarnych. Co więcej, według twórców Raportu do zastosowania środków przymusu militarnego konieczne jest uzyskanie autoryzacji ze strony odpowiedniego podmiotu (organizacji lub organu międzynarodowego)²². Należy zaznaczyć, że koncepcja ta nie reguluje dopuszczalności stosowania konkretnych narzędzi walki w konfliktach zbrojnych, oparta jest natomiast na bardzo istotnych zasadach uznanych przez społeczność międzynarodową za obowiązujące oraz powszechnie uznawane: proporcjonalności i rozróżnienia²³. Na tych normach budowana jest również współczesna etyka wojny²⁴ i są one podstawą opracowywania kolejnych norm prawnych, mających na celu ograniczenie cierpienia w konflikcie.

Podsumowując, na podstawie powyższego opracowania można stwierdzić, iż poza skrajnie pacyfistycznym podejściem²⁵ zwolennicy poszczególnych ujęć dopuszczają użycie siły w stosunkach międzynarodowych (często

czyna walkę, musi cieszyć się niepodważalnym autorytetem (warunek legalnej władzy), a sama wojna ma być wiedziona sprawiedliwą przyczyną oraz prawą intencją – dążeniem do pokoju (celem wojny nie może być więc jedynie realizacja interesów atakującego). Zob. *Prawo międzynarodowe publiczne*, red. R. Bierzanek, J. Symonides, Warszawa 2005, s. 42.

²⁰ International Commission on Intervention and State Sovereignty, *Responsibility to Protect*, [online] <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> [dostęp: 24.03.2017].

²¹ Ibidem.

²² P. Grzebyk, *Miejsce interwencji zbrojnej w koncepcji odpowiedzialności za ochronę (R2P)*, „Stosunki Międzynarodowe. International Relations” 2015, t. 51, nr 1, s. 63–66.

²³ Niektórzy badacze stoją na stanowisku, że odpowiedzialność za ochronę jest praktycznie „bardziej wyrafinowanym i szerzej akceptowanym politycznie przeformułowaniem znanej koncepcji interwencji humanitarnej”. Zob. R. Thakur, T. G. Weiss, *R2P. From Idea to Norm – and Action*, [w:] R. Thakur, op. cit., s. 127.

²⁴ J. McMahan, *Wojna i pokój*, [w:] *Przewodnik po etyce...*, op. cit., s. 434.

²⁵ Szerzej na temat pacyfizmu zob. N. Fotion, B. Coppeters, R. Apressyan, *Introduction*, [w:] *Moral Constrains on War*, eds. B. Coppeters, N. Fotion, Plymouth 2008, s. 7–10.

dopiero po uprzednim spełnieniu odpowiednich warunków)²⁶. Podobnie prawo międzynarodowe w konkretnych sytuacjach pozostawia państwom możliwość użycia siły zbrojnej²⁷. Pamiętajmy jednak, że zasady i przekonania, które leżą u podstaw regulacji prawnych w sferze stosunków międzynarodowych, oraz wartości uznawane za uniwersalne mają swoje korzenie w cywilizacji świata zachodniego. Jeśli więc zastanawiamy się, co z punktu widzenia szeroko rozumianej społeczności międzynarodowej można uznać za etyczne, należy mieć na uwadze, że najczęściej będziemy oceniać zachowania państw z punktu widzenia zasad promowanych i akceptowanych przez Zachód (demokracji, wolnego rynku czy praw człowieka). Istnieje jednak pewien katalog wartości uznawanych przez wszystkie państwa. O ile bowiem zgodnie z teorią relatywizmu kulturowego, wedle której prezentowane poglądy i wartości mają charakter względny, nie należy uznawać konkretnych zasad etycznych za powszechne, to jednak w przypadku analizowanej etyki wojny możemy przyjąć, że na przestrzeni lat w zakresie oceny postępowania w konflikcie zbrojnym udało się wyodrębnić w pewnym stopniu uniwersalne prawidłowości. Rosnąca świadomość społeczna, rozpowszechnianie wiedzy dotyczącej praw człowieka oraz sprzeciw wobec okrucieństw wojny spowodowały, że z czasem naturalne i konieczne stało się wypracowanie zasad ograniczających wykorzystywanie konkretnych środków oraz metod walki w konfliktach zbrojnych.

Prawne regulacje dotyczące sposobów i narzędzi stosowania siły w stosunkach międzynarodowych

U podstaw porozumień rozbrojeniowych dotyczących ograniczenia stosowania broni niehumanitarnych i powodujących nadmierne cierpienie oraz rozwoju międzynarodowego prawa humanitarnego poza partykularnymi interesami państw²⁸ leżą także przekonania etyczne, które nakazują prze-

²⁶ T. Żuradzki, T. Kuniński, *Wstęp. Kiedy wolno zabijać?*, [w:] eidem, *Etyka wojny. Antologia tekstów*, Warszawa 2009, s. 8.

²⁷ Zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych użycie siły dopuszczalne jest *de facto* jedynie w dwóch sytuacjach: operacji prowadzonej po upoważnieniu przez Radę Bezpieczeństwa ONZ i w przypadku samoobrony (indywidualnej i zbiorowej). Szerzej zob. P. Grzebyk, *Ramy prawne użycia siły*, [w:] R. Kuźniar et. al., *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Warszawa 2012, s. 120–142.

²⁸ Pracom nad tego typu umowami często towarzyszą kontrowersje związane między innymi z chęcią realizacji partykularnych interesów poszczególnych państw. Taka sytuacja miała miejsce w procesie negocjacji nad treścią Konwencji o zakazie użycia amunicji kasetowej (*Convention on Cluster Munition, CCM*) podpisanej w Oslo w grudniu 2008 roku, kiedy to wiele państw – producentów tych technologii – ze względu na swoje inte-

ciwstawić się konkretnym (moralnie wątpliwym) praktykom wojennym²⁹. Z uwagi na analizowaną w pracy problematykę przyjmuje się, że zgodnie z etycznym ujęciem problemu normą (również w kontekście prawa międzynarodowego) jest „ogólnie akceptowany standard właściwego zachowania”³⁰. Innymi słowy, oznacza ona pewien wzór (ścieżkę) zachowań, którego powinno się przestrzegać zgodnie z systemem wartości – moralnym kodeksem danego społeczeństwa³¹. Jeżeli uznamy więc, że jedną z powszechnie przyjętych norm i zasad etycznych jest dążenie do minimalizowania ludzkiego cierpienia, zwłaszcza jeśli mogłoby ono stanowić skutek celowych działań człowieka, rozwój prawa konfliktów zbrojnych możemy rozpatrywać jako pozytywny przykład próby „umoralnienia” użycia siły.

Jednym z celów międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych (inaczej zwanego międzynarodowym prawem humanitarnym, MPH) jest ochrona walczących oraz niezaangażowanej w działania zbrojne ludności cywilnej, a także maksymalne ograniczenie stosowania przemocy³². Nakłada ono na wszystkich walczących konkretne obowiązki, których zobowiązani są przestrzegać³³. Militarym celem strony walczącej jest zawsze wyeliminowanie przeciwnika lub przynajmniej pozbawienie go możliwości dalszej walki. Regulacje wprowadzane przez stale rozwijające się MPH mają na celu złagodzić lub też w miarę możliwości wyeliminować cierpienie osób biorących udział w konflikcie. Zasady MPH stosuje się do wszystkich stron konfliktu, bez względu na to, kto jest odpowiedzialny za jego rozpoczęcie. Ochrona, obowiązki i korzyści płynące z tych regulacji obejmują więc jednostki zarówno po stronie agresora, jak i zaatakowanego (w sytuacji, gdy mamy do czynienia z agresją)³⁴. Z prawnego punktu widzenia, współczesne konflikty

resy gospodarcze sprzeciwiało się przyjęciu ograniczeń w jej użyciu i sprzedaży (do tej pory stroną konwencji jest 119 państw; nie podpisały jej między innymi Estonia, Grecja, Łotwa, Polska, Rumunia, Stany Zjednoczone oraz Turcja). Zob. *State Parties and Signatories by Region*, The Convention on Cluster Munitions, [online] <http://www.cluster-convention.org/the-convention/convention-status/> [dostęp: 24.03.2017].

²⁹ T. Kuniński, T. Żuradzki, op. cit., s. 7.

³⁰ R. Thakur, op. cit., s. 2.

³¹ Ibidem.

³² Szerzej na temat zasad międzynarodowego prawa humanitarnego zob. J. M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, vol. II: *Practice*, Cambridge 2005.

³³ M. Waltzer, *Wojny sprawiedliwe i niesprawiedliwe*, tłum. M. Szczubiałka, Warszawa 2010, s. 201.

³⁴ M. Waltzer twierdzi, że w trakcie działań zbrojnych wszystkie strony mają taki sam status moralny. Prawo konfliktów zbrojnych odróżnia bowiem wojnę od przestępstwa (takiego jak na przykład rabunek czy morderstwo). Zob. ibidem, s. 201-201.

zbrojne komplikuje fakt, iż coraz rzadziej dochodzi o formalnego wypowiedzenia wojny³⁵. Dodatkowo spada liczba wojen międzypaństwowych, które są przedmiotem regulacji w Konwencjach Genewskich (konfliktów międzynarodowych dotyczy jedynie II Protokół Dodatkowy). Powyższe wątpliwości oraz nieścisłości stwarzają więc możliwość podważania i ignorowania przez walczących zobowiązań prawnych. Coraz częściej uznaje się jednak, że reguły dotyczące wojen międzynarodowych powinny obowiązywać zawsze, bez względu na to, z jakim rodzajem konfliktu mamy *de facto* do czynienia³⁶.

Prawo humanitarne reguluje zarówno metody³⁷, jak i środki prowadzenia działań militarnych. Z punktu widzenia tematu niniejszej pracy szczególnie istotne są zapisy dotyczące dopuszczalnych narzędzi walki. Za „środki niehumanitarne” (*inhumane weapons*) uznaje się broń konwencjonalną, która powoduje drastyczne skutki (trwałe, dotkliwe i rozległe obrażenia)³⁸. Podstawowe i najbardziej ogólne uregulowania dotyczące sposobów prowadzenia konfliktów zbrojnych można znaleźć w Protokole Dodatkowym do Konwencji Genewskich z 1949 roku, dotyczącym ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (tak zwany I Protokół Dodatkowy). Zgodnie z artykułem 35 Protokołu „dobór metod i środków prowadzenia wojny nie jest nieograniczony”³⁹. Ten sam artykuł wprowadza również zasadę, według której zakazuje się stosowania broni, pocisków, materiałów oraz metod mogących powodować zbędne cierpienie⁴⁰. Istotne w tym kontekście są również zapisy Deklaracji w sprawie pocisków wybuchających małego kalibru (to przy-

³⁵ Szerzej zob. A. Bieńczyk-Missala, P. Grenich, *Międzynarodowe Prawo Humanitarne w świetle współczesnych konfliktów zbrojnych*, [w:] *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku, Księga Jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, red. E. Haliżak et al., Warszawa 2006, s. 317–318.

³⁶ Charakter prawa zwyczajowego, obowiązującego powszechnie, bez względu na rodzaj konfliktu, mają ograniczenia dotyczące broni bakteriologicznej (biologicznej) i chemicznej, trującej, minipułapek, pocisków rozszerzających, rozplaszczających się lub wybuchających w ciele, oślepiającej broni laserowej oraz niewykrywalnych odłamków. Szerzej zob. J. M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, op. cit.

³⁷ Do zakazanych przez MPH metod prowadzenia działań zbrojnych należą między innymi branie zakładników, deportacje oraz głód. Zob. *Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (IV konwencja haska)*, Haga 18.10.1907.

³⁸ Z. Lachowski, *Rozbrojenie w wymiarze humanitarnym*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2013, nr II (30), s. 74.

³⁹ *Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I)*, Genewa, 8 czerwca 1977, art. 35.

⁴⁰ Artykuł ten zabrania ponadto wykorzystywania w walce środków powodujących długotrwałe i poważne szkody w środowisku naturalnym. Ibidem, art. 35.

kład prawa zwyczajowego, a więc powszechnie uznanego i praktykowanego przez państwa). W przyjętym w 1868 roku w Petersburgu dokumencie strony stwierdzają, że dokonujący się postęp cywilizacyjny powinien prowadzić do łagodzenia skutków wojny również w dłuższym czasie (po zakończeniu walk). Uznaje się więc, że „używanie broni, która by niepotrzebnie zwiększała cierpienie ludzi już niezdolnych do walki albo spowodowała nieuchronnie ich śmierć, prowadziłyby poza ten cel; że używanie podobnej broni byłoby sprzeczne z prawami ludzkości”⁴¹. Janusz Świniarski twierdzi, że to właśnie na bazie tego dokumentu oraz deklaracji paryskiej dotyczącej prowadzenia wojny na morzu, podpisanej w 1856 roku, wykształciły się obowiązujące do dnia dzisiejszego zasady prawa konfliktów zbrojnych, w tym między innymi ograniczenia w doborze i wykorzystaniu metod oraz narzędzi walki w celu wyeliminowania zbędnego cierpienia⁴². W kontekście rozwoju nowych technologii wojskowych szczególnie istotne wydają się ponadto postanowienia artykułu 36 przywoływanego wcześniej I Protokołu Dodatkowego do Konwencji Genewskich. Nakłada on na państwa-strony obowiązek ustalenia (w całym procesie prac nad powstawaniem nowej broni, środka lub wypracowaniem innowacyjnej metody użycia siły, a więc na etapie prowadzenia badań, prac rozwojowych, nabywania lub wprowadzania do wyposażenia sił zbrojnych), czy ich zastosowanie byłoby zakazane przez prawo międzynarodowe⁴³.

Za środki prowadzenia działań zbrojnych, które stoją w sprzeczności z zasadą humanitaryzmu, uznano na podstawie traktatów rozbrojeniowych: kule rozszerzające lub rozplaszczające się (1899), pociski gazowe (1899), balonowe pociski i środki wybuchowe (1907), gazy duszące, trujące lub podobne oraz środki bakteriologiczne (1925), broń biologiczną (1972) i chemiczną (1993), oślepiającą broń laserową (1995), miny przeciwpiechotne (1997), środki konwencjonalne, które powodują nadmierne cierpienie lub niosą z sobą niekontrolowane skutki (*Certain Conventional Weapon, CCW, 1980*)⁴⁴, w tym wyszczególniono: niewykrywalne odłamki, miny-pułapki i inne urządzenia oraz broń zapalającą i kasetową (2008)⁴⁵. Rozwój tego typu

⁴¹ Deklaracja w sprawie pocisków wybuchających małego kalibru, Petersburg, 11 grudnia 1868.

⁴² J. Świniarski, op. cit., s. 32–33.

⁴³ Protokół dodatkowy do konwencji genewskich..., op. cit., art. 36.

⁴⁴ Ze względu na budowę tego typu broni użytkownik ma ograniczoną kontrolę nad skutkami jej działania, które powodują cierpienie większe, niż wymaga tego realizacja celów militarnych.

⁴⁵ Szerzej zob. Polski Czerwony Krzyż, *Dokumenty Międzynarodowego Prawa Humanitarnego*, [online] http://www.pck.pl/pages,16_91_95.html [dostęp: 24.03.2017].

regulacji pozostaje w ścisłej korelacji ze zmianą charakteru konfliktów zbrojnych oraz pojawianiem się nowych technologii militarnych. Kolejne protokoły i modyfikacje umów rozszerzają zasięg ich obowiązywania (dotyczy to między innymi zmodyfikowanego artykułu 1 konwencji z 1980 roku, który objął swym działaniem również konflikty międzynarodowe)⁴⁶.

Przedstawione powyżej regulacje nie dotyczą wyłącznie zaawansowanych technicznie broni. Słabsza strona w konflikcie wykorzystuje nieskomplikowane, często powodujące znaczne cierpienie rozwiązania, które pozwalają osłabić przeciwnika dysponującego przewagą technologiczną na polu walki. Za pozytywny trend można jednak uznać fakt, że proste do wykonania, ale powodujące cierpienie i znaczne straty w ludziach, stojące w sprzeczności z zasadami etyki narzędzia są systematycznie eliminowane (niestety często jedynie na gruncie prawnym), tak jak między innymi miny przeciwpiechotne⁴⁷. Dodatkowym problemem, z jakim boryka się społeczność międzynarodowa, pozostaje wypracowanie skutecznego systemu weryfikacji postanowień konwencji. Dotyczy to zarówno implementacji zapisów nakładających na państwa zakaz produkcji i składowania danej broni lub materiałów (tak jak na przykład w konwencji o broni kasetowej czy powodujących nadmierne cierpienie środkach konwencjonalnych), jak i samego używania ich jako narzędzi walki. Samo istnienie normy etycznej, nawet jeśli została ona uznana za słuszną i wiążącą przez społeczność międzynarodową, nie gwarantuje jej przestrzegania. O ile bowiem traktaty zakazujące używania broni chemicznej⁴⁸ i biologicznej⁴⁹ uzyskały relatywnie dużą liczbę ratyfikacji, to jednak niektóre z umów międzynarodowych odnoszących się do analizowanej problematyki wzbudzają szczególne kontrowersje wśród społeczności międzynarodowej (między innymi konwencja o zakazie użycia amunicji kasetowej). Należy pamiętać, że choć u podstaw wypracowywania pewnych traktatów rozbrojeniowych leżą przekonania moralne, to jednak etyka i prawo różnią się od siebie, jeśli chodzi o rozumienie pewnych zagadnień, rozwiązywanie problemów oraz wątpliwości⁵⁰. Największym wy-

⁴⁶ A. Bieńczyk-Missala, P. Grenich, op. cit., s. 327.

⁴⁷ *Konwencja o zakazie użycia, składowania, produkcji i przekazywania min przeciwpiechotnych oraz o ich zniszczeniu*, Ottawa, 4 grudnia 1997.

⁴⁸ Organizacja Narodów Zjednoczonych, *Disarmament Treaties Database: Chemical Weapons Convention*, [online] <http://disarmament.un.org/treaties/t/cwc> [dostęp: 24.03.2017].

⁴⁹ Organizacja Narodów Zjednoczonych, *Disarmament Treaties Database: Biological Weapons Convention*, [online] <http://disarmament.un.org/treaties/t/bwc> [dostęp: 24.03.2017].

⁵⁰ Alex Levernighaus, wskazując na różnice w postrzeganiu pewnych zagadnień między prawnikami a etykami, przywołuje problem uznania atakowania danego celu za uza-

zwaniem dla społeczności międzynarodowej wydaje się więc odnalezienie złotego środka – równowagi pomiędzy wymogami wojny, efektywnością działań militarnych, humanitaryzmem oraz partykularnymi interesami państw (w tym również gospodarczymi)⁵¹.

Robotyka i automatyka – droga do humanizacji wojny?

Zmiany zachodzące współcześnie w sferze wojskowości, opierające się przede wszystkim na gwałtownym rozwoju zaawansowanego technicznie sprzętu militarnego, w znaczący sposób zmieniły sposób prowadzenia konfliktów zbrojnych. W tym kontekście szczególnie ciekawe wydają się prowadzenie badań oraz wykorzystywanie w walce narzędzi, których działanie opiera się na zdobyczach z dziedziny robotyki i automatyki⁵². Wraz z ich upowszechnieniem i ewolucją sposobu wykorzystania zaczęły się bowiem pojawiać poważne wątpliwości oraz problemy, również natury etycznej. Wydaje się, że najwięcej kontrowersji nadal wzbudza (przynajmniej częściowa) możliwość wyeliminowania czynnika ludzkiego z prowadzenia działań zbrojnych przy wykorzystaniu zautomatyzowanych technologii.

Podstawowym argumentem przywoływanym przez zwolenników tego typu rozwiązania jest przekonanie, że ich rozpowszechnienie miałyby prowadzić do zmniejszenia ofiar w konflikcie poprzez fizyczne wyeliminowanie walczących z pola walki⁵³ (dzięki umożliwieniu prowadzenia tak zwanej wojny na dystans – *stand-off*⁵⁴), a w konsekwencji do humanizacji konfliktów zbrojnych. Należy jednak pamiętać, że założenie to dotyczy zazwyczaj wyłącznie strony będącej w posiadaniu tego typu broni. Trudno więc mówić o „uczłowieczaniu” wojny w momencie, w którym tylko jeden walczący ponosi straty (odsunięcie czynnika ludzkiego od działań bezpośrednich i za-

sadniony czy przyznania agresorowi jako stronie walczącej przywilejów równych stronie atakowanej. Zob. A. Levernighaus, *Ethics and Autonomous Weapons*, Oxford 2016, s. 26.

⁵¹ Z. Lachowski, op. cit., s. 77, 90–92.

⁵² Najbardziej znaną, będącą w posiadaniu znaczącej liczby państw technologią opierającą się na pracach z zakresu automatyki i robotyki są latające pojazdy bezzałogowe *Unmanned Aerial Vehicles* (UAV), w wersji uzbrojonej – *Unmanned Combat Aerial Vehicles* (UCAV). Więcej na temat aspektów operacyjnych, prawnych i etycznych związanych z użyciem tak zwanych dronów zob. M. Madej, *Drone War on Terror. Użycie bezzałogowych pojazdów latających (UAV) w walce z terroryzmem*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2012, nr 3(65), s. 36–53.

⁵³ A. Pochylska, *Rewolucja w dziedzinie wojskowości – lekcje z konfliktów w Afganistanie i Iraku*, „Stosunki Międzynarodowe. International Relations” 2015, t. 51, nr 3, s. 154–156.

⁵⁴ R. Kuźniar, *Polityka i siła*, Warszawa 2005, s. 286–287.

stąpienie go maszynami ma na celu całkowitą eliminację ofiar po stronie będącej w posiadaniu danej broni). Wątpliwości te dobrze podsumował Michel Waltzer, który analizując działanie konkretnej, zautomatyzowanej broni – bezzałogowych pojazdów latających, określił je jako „niebezpiecznie kuszącą technologię”, ponieważ ich wykorzystanie prowadzi do powstania sytuacji, w której przeciwnik jest narażony na niebezpieczeństwo w dużo większym stopniu niż kiedykolwiek wcześniej, podczas gdy „nasi” żołnierze pozostają w pełni chronieni⁵⁵. Dotychczas nieodłącznym elementem starcia fizycznego było narażenie na straty obydwu przeciwników. Całkowita eliminacja ryzyka po jednej ze stron prowadziłaby *de facto* do zmian w samej naturze wojny, a nie tylko w jej charakterze (tak jak do tej pory działo się za sprawą między innymi wprowadzenia na pole walki nowych technologii wojskowych)⁵⁶. Mechanizm ten polega w rzeczywistości często na przeniesieniu ryzyka z walczących na ludność cywilną i stoi w sprzeczności z zasadami międzynarodowego prawa humanitarnego nakazującymi chronić osoby niezaangażowane bezpośrednio w działania zbrojne. Powoływanie się jedynie na argument chęci wyeliminowania strat ubocznych nie powoduje więc, że dane działanie automatycznie staje się zgodne z prawem międzynarodowym⁵⁷.

Wątpliwości natury etycznej pojawiły się także w momencie rozpoczęcia prac nad budową maszyn autonomicznych, czyli takich, które będą mogły samodzielnie (na podstawie wcześniej zaprogramowanych danych, ale bez dotychczasowego nadzoru ze strony człowieka) podejmować decyzje o użyciu siły⁵⁸. Wśród problemów wysuwanych przez badaczy tego zjawiska jest między innymi niemożność zaprogramowania robotów tak, aby były w stanie używać siły zgodnie z zasadą konieczności wojskowej i proporcjonalności (na przykład w sytuacji, kiedy w budynku, który ma zostać zniszczony, znajduje się ludność cywilna)⁵⁹. Generalną zasadą, na której opiera się konstrukcja tego typu maszyn, jest identyfikacja przeznaczonego do eliminacji celu na

⁵⁵ C. Enemark, *Drones, Risk and Perpetual Force*, "Ethics and International Affairs" 2014, No. 3, s. 368.

⁵⁶ Ibidem, s. 367.

⁵⁷ S. Kreps, J. Kaag, *The Use of Unmanned Aerial Vehicles in Contemporary Conflict: A Legal and Ethical Analysis*, Northeastern Political Science Association, 2012, s. 2, 17.

⁵⁸ W tym kontekście wiele wątpliwości budzą problemy natury prawnej dotyczące między innymi tego, kto byłby *de facto* odpowiedzialny za działania tego typu maszyny, a przede wszystkim za ewentualne błędy i naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego (władze państwowe, konkretny operator etc.). Szerzej zob. M. Radziejowska, *Drones to "Killer Robots"*, "Strategic Files. PISM" 2014, No. 24 (60).

⁵⁹ S. Kreps, J. Kaag, op. cit., s. 232.

podstawie wcześniej przygotowanych danych (map, danych biometrycznych etc.). Nie ma jednak żadnej gwarancji, że na przykład w wyniku problemów technicznych (co mogliśmy obserwować w przypadku innych nowoczesnych technologii, między innymi amunicji precyzyjnej czy systemów GPS) dany obiekt nie zostanie błędnie rozpoznany⁶⁰. Mimo iż projekty takie jak maszyny działające bez żadnego nadzoru człowieka pozostają nadal w fazie badań, dyskusja na temat etycznych aspektów całkowitej automatyzacji robotów powinna rozpocząć się dużo wcześniej, nim zostaną one wprowadzone na pole walki. Z czasem trudniej będzie bowiem wypracować odpowiednie rozwiązania i wprowadzić dodatkowe zabezpieczenia oraz regulacje (również na gruncie prawnym), a więc spowodować, aby były one jak najmniej krzywdzące dla obydwu stron konfliktu⁶¹.

Eliminacja elementu ludzkiego z pola walki miałaby więc według niektórych stać się krokiem w stronę „oczyszczenia” wojny z jakichkolwiek emocji i skupienia się wyłącznie na chłodnej kalkulacji zysków i strat. Zwolennicy gwałtownego rozwoju technologii militarnych twierdzą, że w ten sposób może on stać się narzędziem dalszej humanizacji wojny, a w przyszłości być może doprowadzić do nowego moralnego systemu, w którym coraz bardziej doskonałe wynalazki pozwolą nam żyć w zgodzie z zasadami etycznymi⁶². Łukasz Kamieński twierdzi jednak, że już teraz „technologia przekształciła wojnę w czyste, bezpieczne, wirtualne, codzienne i rutynowe zajęcie⁶³”. Okazuje się więc, że to, co miało być narzędziem „uczłowieczenia” wojny, prowadzi *de facto* do jej dehumanizacji. Problem odsunięcia żołnierzy z pola walki jest tylko jednym z wielu zagadnień, na temat których już teraz toczy się dyskusja w kontekście etyki wojny⁶⁴. Postępujący i nieuchronny rozwój nowych technologii wojskowych wymaga, aby debata dotycząca analizowanych wątpliwości prowadzona była nie tylko w wąskim gronie naukowców, ale również na poziomie decydentów politycznych⁶⁵.

⁶⁰ A. Pochylska, op. cit., s. 150–151.

⁶¹ M. E. O’Connell, *Banning Autonomous Killing. The Legal and Ethical Requirement That Humans Make Near-Time Lethal Decisions*, [w:] *The American Way of Bombing. Changing ethical and legal norms, from flying fortresses to drones*, eds. M. Evangelista, H. Shue, New York 2014, s. 225.

⁶² S. Kreps, J. Kaag, op. cit., s. 14

⁶³ Ł. Kamieński, *Nowy wspaniały żołnierz. Rewolucja biotechnologiczna i wojna XXI wieku*, Kraków 2014, s. 353.

⁶⁴ O wątpliwościach natury etycznej wynikających z rozwoju i upowszechniania robotyki (związanymi między innymi z poszanowaniem prywatności czy odpowiednim zarządzaniem danymi) zob. P. W. Singer, *Wired for War*, New York 2010, s. 413–420.

⁶⁵ Ibidem, s. 426–427.

Podsumowanie

Międzynarodowe prawo konfliktów zbrojnych oraz uzupełniające je traktały, eliminujące lub ograniczające posługiwanie się w walce niehumanitarną bronią, stanowią podstawowe narzędzia regulacji sposobu prowadzenia działań zbrojnych. Należy jednak pamiętać, że w kontekście ograniczania zbrojeń prawo międzynarodowe, o ile niesie z sobą bardzo cenny wkład, jest jednocześnie w wielu aspektach niedoskonałe⁶⁶. Abstrahując od nieskuteczności uregulowań prawnych, a w pewnych przypadkach nawet ich braku (tak jak w odniesieniu do możliwości posługiwania się bronią masowego rażenia, przede wszystkim bronią atomową⁶⁷), bardzo ważną cechą charakteryzującą proces powstawania norm prawnych jest ich powolne wykształcanie się⁶⁸. Uchwalenie jednej konwencji wymaga wielu lat negocjacji, a przyjęta wersja kompromisowa zazwyczaj znacznie różni się od pierwotnych zamierzeń. Alex Levernighaus twierdzi wręcz, że czasem to właśnie normy moralne stanowią lepszy wyznacznik kierunku rozwoju technologii wojskowych niż obowiązujące uregulowania prawne⁶⁹.

Gwałtowny, postępujący rozwój nowych technologii wojskowych stanowić może podobne zagrożenia, jak te, które kiedyś przypisywano być może prostym w budowie, ale powodującym dodatkowe cierpienie narzędziom, takim jak miny przeciwpiechotne. Doświadczenia pozimnowojennych konfliktów zbrojnych, jak również tendencja do przeznaczania coraz większych funduszy na projektowanie oraz budowę zaawansowanych i skomplikowanych maszyn pokazują, że o ile zgodnie z pierwotnymi założeniami ich wykorzystanie na polu walki rzeczywiście przyczyniać się może do ograniczenia strat w ludziach, o tyle w tym samym czasie prowadzi do pojawienia się nowych wątpliwości natury moralnej. Niektórzy twierdzą, że największym problemem, z jakim przyjdzie nam się zmierzyć w tym kontek-

⁶⁶ A. Levernighaus, op. cit., s. 27–28.

⁶⁷ W tym kontekście warto zaznaczyć, iż zakaz użycia broni nuklearnej (niekonwencjonalnej broni masowego rażenia) nie stał się nigdy przedmiotem oddzielnego traktatu międzynarodowego. Uważa się bowiem, że jej wykorzystanie w walce jest niedopuszczalne na podstawie zapisów konwencji genewskiej mówiących o „niehumanitarnych broniach”. Ciekawą interpretację takiego stanu rzeczy przedstawił Michel Walzer, twierdząc, że „celowe użycie broni nuklearnej jest złem samym w sobie (*mala in se*)”, bez względu na to, jak szerokie i dogłębne straty ona powoduje. Szerzej zob. B. Orend, *Just and Lawful Conduct of War. Reflections on Michel Walzer*, [w:] *War. Critical Concepts in Political Science*, vol. 4: *Ethics and laws of war*, ed. A. J. Bellamy, Routledge-Oxon 2009, s. 228.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

ście, będzie (pozostająca na chwilę obecną jedynie w fazie badań) całkowita autonomizacja maszyn. Wydaje się jednak, że zagadnienia takie jak możliwe skutki wyeliminowania czynnika ludzkiego z pola walki powinny być rozważane już na poziomie wstępnych prac nad daną bronią oraz jej testów, aby móc przygotować się na następstwa wprowadzenia do użycia kolejnych, bardziej skomplikowanych i niebezpiecznych technologii.

“HUMANISATION OF WAR”? LIMITATIONS IN THE USE OF CERTAIN WEAPONS IN THE ARMED CONFLICT IN THE CONTEXT OF ETHICAL NORMS

ABSTRACT

The aim of the article is to present limitations in the use of certain tools in the armed conflict introduced in the international law, which are based on the ethical norms. The paper contains of analysis of the possibility of the use of military force between states in regard to the different approaches and theories in the international relations studies. Moreover, legal regulations which led to restricting the usage of certain weapons were presented in the article. Finally, author shows problems and doubts of moral nature in regard to the development of modern tools of conducting the armed conflict which are based on automated technologies and aimed mostly to eliminate human factor from the field.

KEYWORDS

ethics, international law, humanitarian law, automated technologies, robotics, military technologies

BIBLIOGRAFIA

1. Balcerowicz B., *Siły zbrojne w stanie pokoju, kryzysu i wojny*, Warszawa 2010.
2. Bieńczyk-Missala A., *Międzyrządowa dyskusja na temat uniwersalizmu praw człowieka*, [w:] T. Jasudowicz, M. Balcerzak, J. Kapelańska-Pręgowska, *Współczesne problemy praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego*, Toruń 2009.
3. Bieńczyk-Missala B., Grenich P., *Międzynarodowe Prawo Humanitarne w świetle współczesnych konfliktów zbrojnych*, [w:] *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku, Księga Jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, red. E. Halizak et al., Warszawa 2006.
4. Coady A. J., *Polityka a sprawa brudnych rąk*, [w:] *Przewodnik po etyce*, red. P. Singer, tłum. W. J. Bober, Warszawa 1998.
5. *Deklaracja w sprawie pocisków wybuchających małego kalibru*, Petersburg 11 grudnia 1868.
6. Enemark A., *Drones, Rosk and Perpetual Force*, “Ethics and International Affairs” 2014, No. 3.
7. Fotion N., Coppieters B., Apressyan R., *Introduction*, [w:] *Moral Constrains on War*, eds. B. Coppieters, N. Fotion, Plymouth 2008.

8. Grzebyk P., *Miejsce interwencji zbrojnej w koncepcji odpowiedzialności za ochronę (R2P)*, „Stosunki Międzynarodowe. International Relations” 2015, t. 51, nr 1.
9. Grzebyk P., *Ramy prawne użycia siły*, [w:] R. Kuźniar et. al., *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Warszawa 2012.
10. Henckaerts J. M., Doswald-Beck L., *Customary International Humanitarian Law*, vol. II: *Practice*, Cambridge 2005.
11. International Commission on Intervention and State Sovereignty, *Responsibility to Protect*, [online] <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> [dostęp: 24.03.2017].
12. Jackson R., Sorensen G., *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, tłum. A. Czwojdrak, Kraków 2006.
13. Kamiński Ł., *Nowy wspaniały żołnierz. Rewolucja biotechnologiczna i wojna XXI wieku*, Kraków 2014.
14. Kamiński Ł., *Technologia i wojna przyszłości. Wokół nuklearnej i informacyjnej rewolucji w sprawach wojskowych*, Kraków 2009.
15. *Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (IV konwencja haska)*, Haga 18 października 1907.
16. *Konwencja o zakazie użycia, składowania, produkcji i przekazywania, min przeciwpiechotnych oraz o ich zniszczeniu*, Ottawa 4 grudnia 1997.
17. Kreps S., Kaag J., *The Use of Unmanned Aerial Vehicles in Contemporary Conflict: A Legal and Ethical Analysis*, Northeastern Political Science Association, 2012.
18. Kuźniar R., *Polityka i siła*, Warszawa 2005.
19. Lachowski Z., *Rozbrojenie w wymiarze humanitarnym*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2013, nr II (30).
20. Levernighaus A., *Ethics and Autonomous Weapons*, Oxford 2016.
21. Madej M., *Drone War on Terror. Użycie bezzałogowych pojazdów latających (UAV) w walce z terroryzmem*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2012, nr 3 (65).
22. McMahan J., *Wojna i pokój*, [w:] *Przewodnik po etyce*, red. P. Singer, Warszawa 1998.
23. O’Connell M. E., *Banning Autonomous Killing. The Legal and Ethical Requirement That Humans Make Near-Time Lethal Decisions*, [w:] *The American Way of Bombing. Changing ethical and legal norms, from flying fortresses to drones*, eds. M. Evangelista, H. Shue, New York 2014.
24. Orend B., *Just and Lawful Conduct of War. Reflections on Michel Walzer*, [w:] *War. Critical Concepts in Political Science*, vol. 4: *Ethics and laws of war*, ed. A. J. Bellamy, Routledge-Oxon 2009.
25. Organizacja Narodów Zjednoczonych, *Disarmament Treaties Database: Chemical Weapons Convention*, [online] <http://disarmament.un.org/treaties> [dostęp: 24.03.2017].
26. Pochylska A., *Rewolucja w dziedzinie wojskowości – lekcje z konfliktów w Afganistanie i Iraku*, „Stosunki Międzynarodowe. International Relations” 2015, t. 51, nr 3.
27. Polski Czerwony Krzyż, [online] <http://www.pck.pl/> [dostęp: 24.03.2017].
28. *Prawo międzynarodowe publiczne*, red. R. Bierzanek, J. Symonides, Warszawa 2005.
29. *Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I)*, Genewa 8 czerwca 1977.
30. Radziejowska M., *Remote and Autonomous: From Drones to “Killer Robots”*, “Strategic Files. PISM” 2014, No. 24 (60).

31. Rhodes B., *An Introduction to Military Ethics: A Reference Handbook, An Overview of Applied Ethics for the Military*, Santa Barbara 2009.
32. Schreiber H., Michałowska G., *Wprowadzenie. Zwrot kulturowy w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Kultura w stosunkach międzynarodowych*, t. 1: *Zwrot kulturowy*, red. H. Schreiber, G. Michałowska, Warszawa 2013.
33. Singer P. W., *Wired for War*, New York 2010.
34. *Słownik Języka Polskiego PWN*, [online] <http://sjp.pwn.pl> [dostęp: 24.03.2017].
35. Świniarski J., *Filozoficzne umocowanie zasady „odpowiedzialności za ochronę” („R2P”) w kształtowaniu współczesnego bezpieczeństwa*, „*Studia Bezpieczeństwa Narodowego*” 2013, R. III, nr 4.
36. Thakur R., *The Responsibility to Protect. Norms, Laws and the Use of Force in International Politics*, Abingdon 2011.
37. Thakur R., Weiss T. G., *R2P. From Idea to Norm – and Action*, [w:] R. Thakur, *The Responsibility to Protect. Norms, Laws and the Use of Force in International Politics*, Abingdon 2011.
38. Waltzer M., *Wojny sprawiedliwe i niesprawiedliwe*, tłum. M. Szczubiałka, Warszawa 2010.
39. Wolfendale J., Tripodi P., *New Wars and New Soldiers: Military Ethics in the Contemporary World*, Surrey 2011.
40. Żuradzki T., Kuniński T., *Wstęp. Kiedy wolno zabijać?*, [w:] eidem, *Etyka wojny. Antologia tekstów*, Warszawa 2009.

KAROLINA WANDA OLSZOWSKA

UNIwersytet Jagielloński
Instytut Historii

E-MAIL: KAROLINAWANDA.OLSZOWSKA@GMAIL.COM

Przyjaciół Ameryki, sojusznik Rosji? Zawiłości tureckiej polityki zagranicznej

STRESZCZENIE

Wielu Europejczyków zdało sobie sprawę ze znaczenia Republiki Turcji dopiero wtedy, gdy nastąpił kryzys migracyjny, ale Turcja od wieków pełniła ważną rolę na Bliskim Wschodzie. Imperium Osmańskie, a później Republika Turcji były bramą między Wschodem i Zachodem. Z tego strategicznego położenia od początku dwudziestego wieku zdawały sobie sprawę światowe mocarstwa, takie jak Stany Zjednoczone czy Rosja. Od zakończenia II wojny światowej walczyły one o wpływy na tym terytorium. Przez długi czas przewagę miały Stany Zjednoczone, jednak nawet wtedy nie był to sojusz bez rys. Obecnie Turcja również balansuje pomiędzy tymi dwoma mocarstwami. Prezydent Recep Tayyip Erdoğan jest zręcznym politykiem, próbującym wzmocnić pozycję Turcji w regionie.

SŁOWA KLUCZOWE

Turcja, Recep Tayyip Erdoğan, Rosja, Stany Zjednoczone, stosunki międzynarodowe, Bliski Wschód

Wstęp

Pozycja Turcji na arenie międzynarodowej zmieniała się w zależności od sytuacji na Bliskim Wschodzie. Celem mojego artykułu jest przedstawienie relacji amerykańsko-tureckich i turecko-rosyjskich ze szczególnym naciskiem na sytuację obecną. Współczesne balansowanie tureckich polityków między Zachodem (Stany Zjednoczone) a Wschodem (Rosją) przypomina sytuację z okresu po II wojnie światowej, gdy Ankara musiała zręcznie po-

ruszać się między aliantami a państwami osi. Wydawać by się mogło, że tym razem Ankara zbliża się do Moskwy, oddalając od Waszyngtonu. Czy sojusze się zmieniają, czy to tylko zręczna gra polityczna prezydenta Erdoğan, polegająca na balansowaniu między mocarstwami?

W rankingu najbardziej wpływowych państw świata opublikowanym przez brytyjski „Independent” Turcja zajmuje trzynaste miejsce¹. Według artykułu głównym uzasadnieniem jest strategiczne położenie Republiki Turcji jako bramy pomiędzy Bliskim Wschodem a Unią Europejską. Te czynniki natury geograficznej wpływają na kształt tureckiej polityki zagranicznej oraz warunkują jej rolę polityczną i historyczną². Bardzo istotny był w tym kontekście dostęp do mórz i cieśnin, które miały duże znaczenie strategiczne. Równie ważne było usytuowanie państwa na Bliskim Wschodzie, na styku dwóch kontynentów – europejskiego i azjatyckiego³.

Już podczas II wojny światowej alianci i państwa osi prześcigali się w składaniu propozycji, grożeniu i używaniu wszelkich dostępnych środków, aby przeciągnąć na swoją stronę neutralną Turcję, która z jednej strony współpracowała z aliantami, ale z drugiej strony w okresie szczytowej potęgi III Rzeszy, w latach 1941–1942, zachowywała wobec tego państwa przyjazną neutralność. Gdy oczywiste stało się, kto wygra wojnę, Turcja przeszła na stronę aliantów. Odmówiła III Rzeszy kolejnych dostaw chromitu i wypowiedziała 23 lutego 1945 roku wojnę państwom osi. Warto zauważyć, że aby stać się jednym z państw założycielskich Organizacji Narodów Zjednoczonych, musiała to uczynić do 1 marca 1945 roku⁴.

Pod koniec II wojny światowej do rangi istotnego problemu w polityce międzynarodowej zaczęła urastać kwestia terytorialnych żądań Związku Radzieckiego wobec państwa tureckiego. Ankara obawiała się, że w momencie, gdy gwarancje brytyjskie stracą moc, Związek Radziecki umocni swoją przewagę na Wschodzie i wysunie roszczenia w stosunku do cieśnin⁵. Jednak Brytyjczycy byli przekonani, że ZSRR wyjdzie z wojny na tyle osłabiony, że nie będzie w stanie zagrazać żadnemu z sąsiadów. Z kolei ambasador Stanów Zjednoczonych w Ankarze Laurence Steinhardt prowadził mediacje między Turcją a ZSRR, często zapraszając dyplomatów do siebie

¹ C. Clark, *The 23 Most Powerful Nations on Earth*, „The Independent”, 17.03.2017, [online] <http://www.independent.co.uk/life-style/the-23-most-powerful-nations-on-earth-a7634986.html> [dostęp: 3.04.2017].

² F. A. Váli, *Bridge Cross the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey*, Baltimore 1971, s. 42.

³ Y. Çelik, *Contemporary Turkish Foreign Policy*, Westport 1999, s. 1.

⁴ D. Kołodziejczyk, *Turcja*, Warszawa 2000, s. 167.

⁵ K. Unat, *Atatürk Sonrası Türkiye*, [w:] *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ed. T. F. Ertan, Ankara 2012, s. 266.

na obiad, a następnie inicjując nieoficjalne rozmowy w trzyosobowym gronie na tematy, które różniły obydwie strony⁶. W marcu 1944 roku, po zawieszeniu amerykańsko-brytyjskich dostaw i pogorszeniu się stosunków między Ankarą, Londynem i Waszyngtonem, Radio Moskiewskie zaczęło nadawać komunikaty wymierzone w rząd turecki⁷. Po wojnie wysunięto żądania, aby Turcja przekazała ZSRR Kars i Ardahan, a komunistycznej Bułgarii część Tracji⁸. Naciski na Ankarę dotyczyły również rewizji konwencji z Montreux. Moskwa życzyła sobie nieograniczonego dostępu do Bosforu i Dardaneli nawet w przypadku wojny oraz utrzymania tam kontyngentów wojskowych⁹.

1. Stosunki amerykańsko-tureckie

1.1. U PROGU ZIMNEJ WOJNY

Po wojnie rozgorzała rywalizacja o wpływy w Turcji między Stanami Zjednoczonych i ZSRR. Tym razem kraj znad Bosforu mógł wybrać pomiędzy wschodnią i zachodnią strefą wpływów. Amerykanie udzielili Turcji pomocy finansowej i militarnej. Na tureckim terytorium powstały amerykańskie bazy wojskowe. 18 lutego 1952 roku Turcja przystąpiła do NATO¹⁰, 25 lutego 1953 roku razem z Grecją i Jugosławią podpisała w Ankarze Pakt Bał-

⁶ M. Sokolnicki, *Dziennik Ankarski 1939–1943*, t. I, Londyn 1965, s. 460.

⁷ M. Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era*, London 2008, s. 35.

⁸ S. J. Shaw, E. K. Shaw, *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej*, t. 2: 1808–1975, Warszawa 2012, s. 604.

⁹ Konwencja z Montreux została podpisana 20 lipca 1936 roku i regulowała prawo morza w cieśninach czarnomorskich (Bosfor i Dardanele). Zgodnie z jej postanowieniami statki mogły swobodnie przepływać przez cieśniny w okresie neutralności Turcji, lecz w czasie, gdy przystąpi ona do wojny, zakaz przepływu i żeglugi miały mieć statki nieprzyjacielskie. W przypadku okrętów wojennych lekkie i pomocnicze mogły przepływać, jeśli zgłosiły to uprzednio do tureckich władz. Ograniczenia dotyczyły jedynie większych okrętów nieczarnomorskich, jeśliby zaś Turcja przystąpiła do wojny, to przepływ floty wojennej zależał od postanowień władz tureckich. Zob. *Montreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)*, [online] http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montro_TR [dostęp: 4.04.2017]. Konwencja z Montreux została przetłumaczona na język polski: *Współczesna Europa polityczna. Zbiór umów międzynarodowych 1919–1939*, oprac. W. Kulski, M. Potulicki, Kraków–Warszawa 1939.

¹⁰ *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü – NATO*, [online] <http://www.mfa.gov.tr/nato.tr> [dostęp: 4.04.2017].

kański¹¹, a w 1955 roku była współzałożycielem Paktu Bagdadzkiego (późniejszego CENTO)¹². Postawienie na stronę zachodnią zdeterminowało politykę Turcji na kolejne dziesięciolecia.

Relacje amerykańsko-tureckie nie były jednak zawsze jednolite. Gdy został zawiany Pakt Północnoamerykański, Turcja nie została zaproszona do grona założycieli¹³. Nieufność w stosunku do kraju znad Bosforu została przełamana dopiero po wysłaniu żołnierzy tureckich do Korei podczas wojny 1950–1953. W latach pięćdziesiątych (po przystąpieniu Turcji do NATO) relacje turecko-amerykańskie rozwijały się całkiem dobrze. Turcja prowadziła w tym okresie aktywną politykę na Bliskim Wschodzie, nastawioną na włączenie państw regionu w system obrony przeciwko ZSRR¹⁴. Strategiczne położenie Turcji zostało docenione przez Stany Zjednoczone i w 1957 roku rozlokowano tam broń nuklearną¹⁵. Rakiety z głowicami jądrowymi zostały usunięte po kryzysie kubańskim z 1962 roku, co było powodem pierwszego turecko-amerykańskiego nieporozumienia¹⁶. Stany Zjednoczone nie skonsultowały decyzji o wycofaniu Jupiterów ze swoim ankarским sojusznikiem. Kolejną rysą w relacjach między Waszyngtonem a Ankarą był kryzys cypryjski. Turcy byli rozczarowani, że amerykański sojusznik ich nie poparł, a jeszcze większe niezadowolenie wywołała nota prezydenta Lyndona Johnsona, w której ostrzegał, że jeśli sprawa Cypru doprowadzi do ataku ZSRR na Turcję, to sojusznicy z NATO nie będą się czuli zobowiązani udzielić pomocy¹⁷. Kolejne lata przyniosły dalszą współpracę, ale bez poprawy wzajemnych stosunków. Następnym punktem zapalnym była sprawa opium. Stany Zjednoczone chciały, aby Turcja zabroniła produkcji i zniszczyła pola makowe, natomiast rząd w Ankarze nie chciał się na to zgodzić, by nie zabierać środków utrzymania wielu tureckim obywatelom. Na powtórny po-

¹¹ M. Firat, *Yunanistan'la İlişkiler*, [w:] *Türk Dış Politikası (1919–1980) Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. B. Oran, İstanbul 2001, s. 587.

¹² Pakt Bagdadzki i późniejsze CENTO – dwustronna umowa podpisana między Turcją a Iranem (24 lutego 1955 roku), którego celem było zapobieżenie rozpowszechnieniu się komunizmu na Bliskim Wschodzie. Zob. *Baghdad Pact; February 4, 1955*, [online] http://avalon.law.yale.edu/20th_century/baghdad.asp [dostęp: 4.04.2017].

¹³ K. Wasilewski, *Turecki sen o Europie – tożsamość zachodnia i jej wpływ na politykę zagraniczną Republiki Turcji*, Warszawa 2015, s. 220.

¹⁴ Y. Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity. A Constructivist Approach*, New York 2003, s. 115.

¹⁵ S. P. Boyer, B. Katuliş, *The Neglected Alliance. Restoring U.S.-Turkish Relations to Meet 21st Century Challenges*, Washington D.C. 2008, s. 6.

¹⁶ F. Ahmad, *The Historical Background of Turkey's Foreign Policy*, [w:] *The Future of Turkish Foreign Policy*, eds. L. G. Martin, D. Keridis, Cambridge 2014, s. 32.

¹⁷ N. Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler içinde Kıbrıs*, Ankara 1975, s. 300–305.

prawę stosunków amerykańsko-tureckich wpłynęły wydarzenia na Bliskim Wschodzie, takie jak rewolucja w Iranie czy radziecki atak na Afganistan. W 1980 roku Ankara i Waszyngton podpisały Porozumienie o Współpracy Gospodarczej i Obronnej. Na jego podstawie wznowiono transport broni ze Stanów Zjednoczonych, a wojsko amerykańskie miało dostać dostęp do tureckich baz wojskowych¹⁸. Sprawdzianem sojuszu był rok 1990 i najazd Iraku na Kuwejt. Turcja stanęła po stronie amerykańskiej, poparła sankcje ONZ względem Iraku i sama poniosła duże gospodarcze straty¹⁹. Po wydarzeniach z 11 września 2001 roku Turcja potępiła ataki i zgłosiła gotowość do uczestnictwa w antyterrorystycznej kołacji²⁰. Jednak rok później pojawił się spór dotyczący Iraku. Rząd w Ankarze nie zezwolił na atak amerykański z terenów Turcji. Spowodowało to ochłodzenie stosunków i wzrost wzajemnej nieufności. Objęcie prezydentury przez Baracka Obamę miało przynieść nowe otwarcie w relacjach amerykańsko-tureckich. Zbliżenie było szczególnie istotne w kontekście „arabskiej wiosny” i wzmocnienia pozycji Turcji jako sojusznika Stanów Zjednoczonych.

1.2. DROGI TURCJI I STANÓW ZJEDNOCZONYCH ROZCHODZĄ SIĘ

Kolejne pogorszenie stosunków ze Stanami Zjednoczonymi nastąpiło w 2013 roku, a jednym z powodów była coraz większa różnica zdań związana z wojną w Syrii, w szczególności dotycząca wsparcia amerykańskiego dla syryjskich Kurdów z Partii Unii Demokratycznej (Partiya Yekîtiya Demokrat, PYD)²¹. Kolejnym punktem zapalnym było wstrzymanie przez turecki rząd rozmów pokojowych z Partią Pracujących Kurdystanu (Partiya Karkerên Kurdistanê, PKK) w połowie 2015 roku, *notabene* uznawaną przez Stany Zjednoczone, Turcję i UE za organizację terrorystyczną²². PKK od 1984 roku organizuje zamachy. W samym 2016 roku dokonała trzynastu ataków, w których życie straciły 172 osoby, a rannych zostało 612 osób²³.

¹⁸ J. Misiągiewicz, *Polityka zagraniczna Turcji po zimniej wojnie*, Toruń 2009, s. 150.

¹⁹ K. Wasilewski, *Turecki sen o Europie...*, op. cit., s. 230.

²⁰ J. Misiągiewicz, op. cit., s. 155.

²¹ O wojnie w Syrii czytaj więcej: P. Sasnal, *Pięć lat konfliktu w Syrii. Jak dobre chęci doprowadziły do brutalnej wojny?*, „Newsweek”, 15.03.2016, [online] <http://www.newsweek.pl/swiat/wojna-w-syrii-o-co-chodzi-w-konflikcie-na-bliskim-wschodzie-film,381896.html> [dostęp: 4.04.2017].

²² K. Wasilewski, *Nowa strategia Turcji w walce z Partią Pracujących Kurdystanu – konsekwencje i szanse realizacji*, „Biuletyn PISM” 2016, nr 83 (1443).

²³ *A Year of Tragedy in Turkey*, „TRTWorld”, 2.01.2017, [online] <http://www.trtworld.com/turkey/timeline-of-bomb-attacks-in-turkey-during-2016-249647> [dostęp: 4.04.2017].

Waszyngton oskarżano o współpracę z syryjskim odłamek PKK, czyli wspieranie organizacji uznawanej przez Turcję za terrorystyczną. Dla Ankary nie do zaakceptowania jest perspektywa utworzenia niepodległego lub choćby autonomicznego Kurdystanu w Syrii, co stwarzałoby realne zagrożenie dla południowo-wschodniej Turcji i groziłoby oderwaniem tego terenu przez zamieszkujących go Kurdów. Warto w tym kontekście podkreślić znaczenie przystąpienia Turcji do koalicji przeciwko Państwu Islamskiemu. Zarówno Turcja, jak i Rosja atakują Kurdów i rebeliantów, zasłaniając się walką z ISIS, zaś działania antyterrorystyczne wykorzystują do osiągnięcia własnych geopolitycznych celów. Nie można jednak zapominać, że duża część działań zbrojnych faktycznie uderzyła w ISIS, co spowodowało krwawe odwety. Wystarczy wspomnieć, że w samym 2016 roku ISIS przeprowadziło w Turcji sześć zamachów, w których życie straciły 133 osoby, a rany odniosły 342 osoby²⁴.

1.3. PUCZ, KTÓRY ZMIENIŁ WSZYSTKO

Nie można oczywiście w kontekście relacji ze Stanami Zjednoczonymi zapominać o nieudanym wojskowym zamachu stanu z 15 lipca 2016 roku. O dokonanie przewrotu oskarżony został Fethullah Gülen, turecki kaznodzieja przebywający na emigracji w USA, lider ruchu Hizmet. Gülen kiedyś był bliskim współpracownikiem prezydenta Erdoğan, ale dziś jest w jego oczach wrogiem publicznym numer jeden. Tymczasem sam przywódca ruchu Hizmet potępia zbrojny zamach i nawołuje do pokoju²⁵. Prezydent Recep Tayyip Erdoğan zażądał od strony amerykańskiej wydania Gülena. Z kolei sekretarz stanu John Kerry dzień po zamachu stwierdził, że „[Amerykanie] chcą dowodów, a nie oskarżeń”²⁶. Zapewnił on, że azylant zostanie przekazany, jeśli strona turecka pokaże przekonujące dowody jego winy. W odpowiedzi w Turcji podniosły się głosy oskarżające Stany Zjednoczone o udział

²⁴ Ibidem.

²⁵ M. F. Gülen, *Fethullah Gülen Hocaefendi, darbe girişimini şiddetle kınadı*, [online] <http://fgulen.com/tr/fethullah-gulen-kimdir/fethullah-gulenin-mesajlari/50646-fethullah-gulen-hocaefendi-darbe-girisimini-siddetle-kinadi> [dostęp: 4.04.2017].

²⁶ *John Kerry says 'evidence needed' to extradite Gulen*, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=YDWC3MiCYFw> [dostęp: 4.04.2017]; B. Klapper, *Turkey Coup: US Would Consider Extraditing Fethullah Gulen after Erdogan Points Finger at Cleric*, „Independent”, 16.07.2016, [online] <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/turkey-coup-fethullah-gulen-erdogan-extradition-us-barack-obama-john-kerry-return-cleric-blamed-a7140786.html> [dostęp: 4.04.2017].

w organizacji zamachu. Jednym ze zwolenników tej teorii jest obecny minister spraw wewnętrznych Süleyman Soylu. Napisał on na Twitterze, że za tym zamachem stanu stała Ameryka²⁷.

Amerykanie nie pozostali dłużni i krytykowali prezydenta Turcji za represje, jakie spotkały tureckie społeczeństwo po stłumieniu puczu. Śmierć poniosło 312 osób, a rannych zostało około 1440 osób. Jednakże prawdziwe czystki zaczęły się dopiero później. Liczbę aresztowanych szacuje się na 36 tysięcy, a ponad 100 tysięcy członków służb bezpieczeństwa, służby cywilnej, wykładowców uniwersyteckich, nauczycieli i przedstawicieli innych grup zawodowych zostało zwolnionych z pracy lub zawieszonych w obowiązkach²⁸.

Stosunki turecko-amerykańskie zostały nadwerężone, kiedy po zdławieniu puczu prezydent Erdoğan zablokował amerykańską bazę wojskową w Incirlik. Nikt nie mógł jej opuścić ani do niej wejść, ponadto odcięto dostawy prądu do bazy. Zostali w niej *de facto* uwięzieni Amerykanie żołnierze (ponad półtora tysiąca) wraz z rodzinami, a było to tym bardziej niebezpieczne, że w podziemiach amerykańskiej bazy lotniczej składowane są taktyczne bomby jądrowe B61²⁹. Zamknięcie tureckiej przestrzeni powietrznej spowodowało zaprzestanie bombardowań przez Amerykanów celów w Państwie Islamskim. Strona amerykańska obawiała się zerwania amerykańsko-tureckiego porozumienia, zgodnie z którym do bazy co prawda mogą wejść śledczy z tureckiego Ministerstwa Sprawiedliwości i Prokuratury Generalnej, ale tylko po uprzedniej konsultacji z najwyższymi władzami w Waszyngtonie i Ankarze. Turecki premier Binali Yıldırım zasugerował, że Amerykanie z bazy w Incirlik mogli być biernymi obserwatorami spisku, a nawet partnerami zamachowców³⁰.

²⁷ ABD'den Türkiye'ye darbe girişimi açıklamaları uyarısı, „BBC Türkçe”, 17.08.2017, [online] <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36819160> [dostęp: 4.04.2017].

²⁸ Kolejne aresztowania w Turcji po nieudanym puczu, „PAP”, 10.12. 2016, [online] <http://wolnosc24.pl/2016/12/10/kolejne-aresztowania-w-turcji-po-nieudanym-puczu-tym-razem-55-osob-w-tym-biznesmeni/> [dostęp: 1.05.2017].

²⁹ D. Lamothe, *Power Turned Back on at Incirlik Air Base, Nearly a Week After Attempted Turkish Coup*, „The Washington Post”, 22.07.2016, [online] https://www.washingtonpost.com/news/checkpoint/wp/2016/07/22/power-turned-back-on-at-incirlik-air-base-nearly-a-week-after-attempted-turkish-coup/?utm_term=.598c6c42b236 [dostęp: 4.04.2017].

³⁰ Binali Yıldırım: Darbe, NATO'ya ait Incirlik Üssü'nden yönetildi, [online] <https://www.aydinlik.com.tr/dunya/2016-aralik/binali-yildirim-darbe-nato-ya-ait-incirlik-ussunden-yonetildi> [dostęp: 4.04.2017].

Taki obrót spraw był bardzo korzystny dla strony rosyjskiej, ponieważ mógł osłabić turecko-amerykański sojusz militarny. Byłoby to tym bardziej niebezpieczne, że tureckie siły zbrojne zajmują pod względem liczebności drugie miejsce w NATO³¹.

2. Relacje turecko-rosyjskie

Od XVIII wieku przywódcy rosyjscy starali się uzyskać dostęp do cieśnin czarnomorskich oraz wynegocjować jak najwięcej ustępstw od „chorego człowieka Europy”, jak nazwał Imperium Osmańskie car Mikołaj I³². Nie można jednak zapominać, że początkowo relacje między kemalistami a bolszewikami były przyjazne. Okres od 1919 do 1925 roku to czas, gdy można nawet zauważyć prosowieckie nastroje w większych miastach Turcji³³. Już 24 sierpnia 1920 roku doszło do podpisania turecko-sowieckiego porozumienia, a do Turcji pojechały pierwsze dostawy broni i amunicji. Kemal proponował Leninowi pomoc w zwalczaniu „reakcji” na Kaukazie w zamian za wsparcie przeciwko mocarstwom europejskim³⁴. Był jednak przeciwny rozprzestrzenianiu się komunizmu we własnym kraju i współpracował z bolszewikami tylko do momentu, gdy obie strony miały wspólne interesy.

W czasie zimnej wojny, gdy Turcja znalazła się po stronie amerykańskiej, za działalność komunistyczną można było trafić do więzienia. Bardzo dobrym przykładem może być tutaj Nazim Hikmet. Był on tureckim poetą, potomkiem polskiego emigranta Konstantego Borzęckiego³⁵, członkiem Komunistycznej Partii Turcji. Za swoje przekonania trafił na wiele lat do więzienia. Po zwolnieniu udał się do Moskwy, gdzie zmarł na atak serca i został pochowany. Pierwsza po II wojnie światowej wizyta wysoko postawionego polityka tureckiego w ZSRR miała miejsce w 1965 roku. Wtedy to do Moskwy przybył premier Suat Hayri Ürgüplü³⁶. Ten przyjazny gest był związany z nieporozumieniami na linii Waszyngton–Ankara związanymi z kryzysem cypryjskim.

³¹ K. Wasilewski, *Siły Zbrojne Turcji*, [online] <http://www.psz.pl/116-bezpieczenstwo/sily-zbrojne-turcji> [dostęp: 4.04.2017].

³² C. King, *O północy w Pera Palace. Narodziny współczesnego Stambułu*, Wołowiec 2016, s. 45

³³ *Nastrój wojenny w Turcji wzmagają się*, „Ilustrowana Republika” 1925, nr 62, s. 4.

³⁴ M. Tanty, *Bosfor i Dardanele w polityce mocarstw*, Warszawa 1982, s. 338.

³⁵ S. Płaskowicka-Rymkiewicz, M. Borzęcka, M. Łabęcka-Koecherowa, *Historia literatury tureckiej*, Wrocław 1971, s. 252.

³⁶ D. Kołodziejczyk, op. cit., s. 217.

Okres po rozpadzie ZSRR to czas stopniowej transformacji od rywalizacji do coraz ściślejszej współpracy między Ankarą a Moskwą. Z jednej strony obydwa państwa miały wspólne interesy gospodarcze, z drugiej zaś były zainteresowane wpływami na Kaukazie i w Azji Środkowej³⁷.

2.1. ZBLIŻENIE WILKA I NIEDŹWIEDZIA

Stosunki Republiki Turcji i Federacji Rosyjskiej uległy znacznej poprawie po 2003 roku, kiedy to pogorszyły się relacje turecko-amerykańskie. Strona turecka nie wyraziła zgody na udostępnienie wojskom amerykańskim baz na swoim terytorium w celu przeprowadzenia ataku na Irak³⁸. Przeciwwsta- wiła się również amerykańskiej propozycji rozciągnięcia na Morze Czarne prowadzonej na Morzu Śródziemnym operacji Active Endeavour³⁹. Postawa tureckich decydentów politycznych była zgodna z interesami rosyjskimi w tym regionie.

Ankara i Moskwa mają wspólne interesy, przede wszystkim ekonomiczne, z czego wynika dążenie do zwiększenia bilateralnej wymiany handlowej⁴⁰. Zbliża to do siebie te czarnomorskie mocarstwa, mimo że na przykład Rosja wiele razy stawała po stronie Armenii czy Grecji w sporach z Turcją. Zbliżenie z Moskwą może wynikać również z rozczarowania, jakie Turcy odczuwają wobec państw europejskich. Turcja od wielu lat stara się o członkostwo w Unii Europejskiej⁴¹, a kolejne odmowy i stawianie nowych warunków mogło zaowocować poszukiwaniem przez rząd w Ankarze nowego silnego partnera, który stanowiłby równowagę dla UE.

³⁷ *Stosunki turecko-rosyjskie*, [online] <http://tout.blox.pl/2010/06/Stosunki-turecko-rosyjskie.html> [dostęp: 5.04.2017].

³⁸ J. Bogusławska, *Interwencja w Iraku – stanowisko Turcji*, „Biuletyn PISM” 2003, nr 20 (124).

³⁹ Operacja Active Endeavour – operacja morska ONZ, której celem jest ochrona statków cywilnych przed terrorystami w rejonie Cieśniny Gibraltarskiej. Rozpoczęta została po atakach z 11 września 2001 roku i prowadzona jest na Morzu Śródziemnym. Zob. *Operation Active Endeavour*, [online] http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_7932.htm [dostęp: 5.04.2017].

⁴⁰ Stosunki handlowe stanowią siłę napędową relacji turecko-rosyjskiej. Mimo spadku wymiany handlowej w ostatnim czasie Rosja nadal jest jednym z najważniejszych partnerów handlowych Turcji, a wartość wymiany sięga 38 miliardów dolarów. Wzajemne inwestycje osiągnęły 10 miliardów dolarów. Zob. Republic of Turkey. Ministry of Foreign Affairs, *Relations-between-turkey-and-the-russian-federation*, [online] <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-the-russian-federation.en.mfa> [dostęp: 17.06.2017].

⁴¹ Zob. A. Balcer, *Relacje Turcji z Unią Europejską*, „Prace OSW” 2004, nr 13, [online] www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACE_13.pdf [dostęp: 5.04.2017].

2.2. PRÓBA SIŁY

Relacje turecko-rosyjskie ochłodziły się pod koniec 2015 roku. Wówczas to, 24 listopada, turecki myśliwiec F-16 zestrzelił rosyjski samolot SU-24, który naruszyć miał turecką strefę powietrzną⁴². Doprowadziło to do zerwania stosunków dyplomatycznych między Turcją a Rosją. Moskwa nałożyła embargo na tureckie produkty żywnościowe, zawiesiła współpracę w sferze naukowo-technicznej, gospodarczej oraz kontakty wojskowe. Władimir Putin zażądał, aby Turcja przeprosiła za zestrzelenie samolotu. Zagroził również, że znacznie spadnie liczba rosyjskich turystów odwiedzających tureckie kurorty – i rzeczywiście, zmniejszyła się ona o około 90%. 27 czerwca 2016 roku, po siedmiu miesiącach zawieszenia relacji między Ankarą i Moskwą, nastąpił przełom. Prezydent Turcji Recep Tayyip Erdoğan wystosował list do prezydenta Rosji Władimira Putina, w którym podkreślił, jak ważnym partnerem Republiki Turcji pozostaje Federacja Rosyjska. Próby ocieplenia relacji strona turecka podejmowała od pewnego czasu, jednak dopiero wówczas Moskwa odpowiedziała na nie chęcią podjęcia dialogu. Zdaniem Kremla Erdoğan przeprosił za zestrzelenie samolotu oraz wyraził głębokie kondolencje rodzinie zabitego pilota Olega Pieszkowa, a także obiecał pewną rekompensatę finansową. Sekretarz stanu tureckiego prezydenta Ibrahim Kalin przekazał nieco inną wersję listu: Erdoğan miał wyrazić żal z powodu zestrzelenia samolotu, ale bez przeprosin. Gdyby zaś rodzina pilota chciała otrzymać odszkodowanie, musiałaby wystąpić z wnioskiem do strony tureckiej, która następnie go rozpatrzy. Burmistrz Kemer wyszedł z inicjatywą ofiarowania domu rodzinie Pieszkowa, ta jednak odrzuciła propozycję i oznajmiła, że żadnego odszkodowania od strony tureckiej nie przyjmie. Tego samego dnia (27 czerwca) Gazprom zadeklarował, że gotowy jest wznowić rozmowy o budowie podmorskiego gazociągu do Turcji. Dwa dni później, 29 czerwca 2016 roku, z inicjatywy rosyjskiej odbyła się rozmowa telefoniczna między przywódcami obu państw. Uzgodnili oni wznowienie dialogu politycznego, zapowiedziano również zniesienie sankcji oraz spotkanie prezydentów. Strona rosyjska domagała się jeszcze między innymi zwrotu pieniędzy za zestrzelony samolot, lecz już 28 czerwca premier Binali Yildirim zapowiedział, że Turcja wprawdzie wyraziła żal z powodu zestrzelenia samolotu, ale nie ma zamiaru za tę rosyjską stratę płacić. Strona rosyjska domagała się również ukarania winnych. Do zastrzelenia katapultujące-

⁴² *Rosyjski bombowiec Su-24 zestrzelony przez Turcję. Naruszył przestrzeń powietrzną*, [online] <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1548385,Rosyjski-bombowiec-Su24-zestrzelony-przez-Turcje-Naruszyl-przestrlen-powietrzna> [dostęp: 5.04.2017].

go się pilota przyznał się Alparslan Celik, który został zatrzymany w marcu 2016 roku w Izmirze, jednak w maju tego samego roku został zwolniony z aresztu z powodu braku dowodów. Śledztwo zostało wznowione 27 czerwca. 1 lipca w Soczi doszło do rozmów ministrów spraw zagranicznych Rosji i Turcji. Formalnie było to spotkanie Organizacji Współpracy Gospodarczej Państw Morza Czarnego⁴³.

10 października 2016 roku Władimir Putin złożył wizytę dyplomatyczną w Turcji. Prezydenci obu państw podpisali umowę o budowie gazociągu Turkish Stream, co może być symbolem powrotu do przedkryzysowych więzi gospodarczych. Projekt powstania gazociągu został ogłoszony w grudniu 2014 roku, ale rozmowy zostały zawieszona w okresie turecko-rosyjskiego kryzysu. Odwilż w relacjach rosyjsko-tureckich umożliwiła Ankarze przeprowadzenie operacji wojskowej pod kryptonimem „Tarcza Eufratu”. Była ona wymierzona w Państwo Islamskie oraz przy okazji w kurdyjskie siły Partii Unii Demokratycznej (PYD)⁴⁴. Turcja chciała stworzyć bufor bezpieczeństwa wzdłuż swojej granicy. Operacja rozpoczęła się 26 sierpnia 2016 roku i została zakończona 29 marca 2017 roku, po tym jak Turcja ogłosiła całkowite spełnienie założonych celów⁴⁵. Warto podkreślić, że podczas tej operacji siły rosyjskie współpracowały z wojskiem tureckim, a nie walczyły przeciwko niemu, jak wcześniej.

Relacje rosyjsko-tureckie napotykać jednak problemy w szczególności na dwóch płaszczyznach. Z jednej strony obydwie państwa mają różne interesy w Syrii. Rosja popiera stronę rządową Baszara Al-Asada, a Turcja opowiada się po stronie rebeliantów. Z drugiej strony Turcja zabezpiecza się na wypadek planów stworzenia przez Kurdów *quasi*-państwa w północno-wschodniej Syrii. W marcu bieżącego roku doszło już do spięć na linii turecko-rosyjskiej z powodu Kurdów. 20 marca 2017 roku została ujawniona informacja o planowanym utworzeniu rosyjskiej bazy wojskowej w syryjskim okręgu Afrin, nad którym kontrolę sprawują siły Partii Unii Demokratycznej (PYD), czyli syryjski odłam PKK. Co prawda Moskwa zdementowała te informacje, ale potwierdziła swoją współpracę z PYD. Reakcja Turcji była

⁴³ K. Olszowska, *Wojny wygrywa się w sojuszach. Zmiany w polityce zagranicznej Turcji*, [online] <http://www.diplomacy.pl/blog/afryka-i-bliski-wschod/item/128-wojny-wygrywa-sie-w-sojuszach-zmiany-w-polityce-zagranicznej-turcji> [dostęp: 5.04.2017].

⁴⁴ J. Lang, K. Strachota, *Turecka inwazja w Syrii pod parasolem rosyjskim*, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-08-24/turecka-interwencja-w-syrii-pod-parasolem-rosyjskim> [dostęp: 17.06.2017].

⁴⁵ *Turkey Ends 'Euphrates Shield' Operation in Syria*, [online] <http://www.aljazeera.com/news/2017/03/turkey-ends-euphrates-shield-operation-syria-170329211428970.html> [dostęp: 17.06.2017].

tym ostrzejsza, że 23 marca turecki żołnierz poniósł śmierć w starciu z PYD⁴⁶. Jest to szczególnie ciekawe w zestawieniu ze spotkaniem prezydentów Turcji i Rosji 10 marca 2017 roku w Moskwie, połączonym z pierwszym od 2014 roku posiedzeniem turecko-rosyjskiej Rady Wysokiego Szczebla ds. Współpracy⁴⁷.

Podsumowanie

Zbliżenie polityczne Moskwy i Ankary wzmacnia pozycję Turcji w negocjacjach z Zachodem. Jest to szczególnie istotne podczas rokowań z Unią Europejską na temat problemu migracji. W marcu 2016 roku zostało podpisane porozumienie dotyczące uchodźców, mające zablokować nielegalną imigrację do państw Unii Europejskiej⁴⁸. Każdy niekorzystny komentarz w stosunku do Turcji doprowadza do publicznego poruszania tematu uchodźców przez Ankarę oraz do gróźb renegotjacji umowy.

Nie można nie zwrócić uwagi na fakt, że po latach współpracy relacje amerykańsko-tureckie ochłodziły się. Sprzeciw wobec deportacji Gülena przez Stany Zjednoczone Erdoğan uznał za osobistą zniewagę. Zbliżenie się do Rosji pokazuje stronie unijnej i amerykańskiej, że Ankarą nie jest od nich uzależniona. Zbliżając się do Moskwy, prezydent Erdoğan zerka jednak na reakcję amerykańską, ponieważ zdaje sobie sprawę, że wywołuje to napięcia mimo pozornej normalizacji. Przywódcy Rosji i Turcji są po prostu w polityce zagranicznej bardzo pragmatyczni i nie mają stałych sojuszków, a jedynie interesy. Nie można zapominać, że mimo przyjaznych gestów Rosja nie zniosła jeszcze embarga na większość tureckich produktów ani nie przywróciła ruchu bezwizowego.

Po raz kolejny Ankarą balansuje między Waszyngtonem a Moskwą. Już nie jest jednoznacznym sojusznikiem Stanów Zjednoczonych, ale nie można zapominać, że nawet wtedy nie był to sojusz bez zatargów. Rosja i Turcja od wieków rywalizują o wpływy na Kaukazie i Bliskim Wschodzie. Mimo poprawy relacji i przyjaznych gestów trudno uwierzyć, by powstał trwalszy sojusz między tymi krajami, które rywalizują ze sobą o wpływy w tej części

⁴⁶ *Turcja ostrzelała kurdyjskie obszary na północnym zachodzie Syrii*, [online] <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1029487,turcja-ostrzelala-kurdyjskie-obszary-na-polnocnym-zachodzie-syrii.html> [dostęp: 5.04.2017].

⁴⁷ *Erdoğan ve Putin'den ekonomik işbirliği vurgusu*, „BBC Türk”, [online] <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39229539> [dostęp: 5.04.2017].

⁴⁸ R. Romaniec, *Europejskie porozumienie w sprawie 40 tys. uchodźców. Ale to jeszcze nie koniec*, [online] <http://p.dw.com/p/1GWPM> [dostęp: 5.04.2017].

świata. Trudno jednak przewidzieć, co się stanie, jeśli Turcja poczuje się odrzucona przed Unię Europejską i Stany Zjednoczone. Być może zbliży ją to jeszcze bardziej do Kremla.

FRIEND OF AMERICA, ALLY OF RUSSIA? COMPLEXITY OF THE TURKISH FOREIGN POLICY

ABSTRACT

Many Europeans understood the importance of the Republic of Turkey when migration crisis started, but Turkey has played an important role in the Middle East region for centuries. The Ottoman Empire and nextly the Republic of Turkey was a gate between East and West. Since the beginning of the twentieth century the world's powers – USA and Russia (subsequently USSR) – were aware of this strategic position of Turkey. Since the end of the World War II they competed for influence in this country. For a long time, the United States has gained the upper hand in Turkey, but even at that time it was not an alliance without a scratch. Currently, Turkey is balancing between those two powers too. The president Recep Tayyip Erdoğan is a very skilled politician who wants to strengthen the position of Turkey.

KEYWORDS

Turkey, Recep Tayyip Erdoğan, Russia, USA, International Relations, Middle East

BIBLIOGRAFIA

1. *ABD'den Türkiye'ye darbe girişimi açıklamaları uyarısı*, „BBC Türkçe”, 17.08.2017, [online] <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36819160> [dostęp: 4.04.2017].
2. Ahmad F., *The Historical Background of Turkey's Foreign Policy*, [w:] *The Future of Turkish Foreign Policy*, eds. L. G. Martin, D. Keridis, Cambridge 2014.
3. *A Year of Tragedy in Turkey*, „TRTWorld”, 2.01.2017, [online] <http://www.trtworld.com/turkey/timeline-of-bomb-attacks-in-turkey-during-2016-249647> [dostęp: 4.04.2017].
4. *Baghdad Pact; February 4, 1955*, [online] http://avalon.law.yale.edu/20th_century/baghdad.asp [dostęp: 4.04.2017].
5. Balcer A., *Relacje Turcji z Unią Europejską*, „Prace OSW” 2004, nr 13, [online] www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACE_13.pdf [dostęp: 5.04.2017].
6. Bilgin M., *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era*, London 2008.
7. *Binali Yıldırım: Darbe, NATO'ya ait İncirlik Üssü'nden yönetildi*, [online] <https://www.aydinlik.com.tr/dunya/2016-aralik/binali-yildirim-darbe-nato-ya-ait-incirlik-ussu-nden-yonetildi> [dostęp: 4.04.2017].
8. Bogusławska J., *Interwencja w Iraku – stanowisko Turcji*, „Biuletyn PISM” 2003, nr 20 (124).
9. Boyer S. P., Katuliş B., *The Neglected Alliance. Restoring U.S.-Turkish Relations to Meet 21st Century Challenges*, Washington D.C. 2008.
10. Bozdağlıoğlu Y., *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity. A Constructivist Approach*, New York 2003.

11. Clark C., *The 23 Most Powerful Nations on Earth*, „The Independent”, 17.03.2017, [online] <http://www.independent.co.uk/life-style/the-23-most-powerful-nations-on-earth-a7634986.html> [dostęp: 3.04.2017].
12. Çelik Y., *Contemporary Turkish Foreign Policy*, Westport 1999.
13. Erim N., *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler içinde Kıbrıs*, Ankara 1975.
14. Erdoğan ve Putin'den ekonomik işbirliği vurgusu, „BBC Türk”, [online] <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39229539> [dostęp: 5.04.2017].
15. Fırat M., *Yunanistan'la İlişkiler*, [w:] *Türk Dış Politikası (1919–1980) Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. B. Oran, İstanbul 2001.
16. Gülen M. F., *Fethullah Gülen Hocaefendi, darbe girişimini şiddetle kınadı*, [online] <http://fgulen.com/tr/fethullah-gulen-kimdir/fethullah-gulenin-mesajlari/50646-fethullah-gulen-hocaefendi-darbe-girisimini-siddetle-kinadi> [dostęp: 4.04.2017].
17. *John Kerry says 'evidence needed' to extradite Gulen*, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=YDWC3MiCYFw> [dostęp: 4.04.2017].
18. King C., *O północy w Pera Palace. Narodziny współczesnego Stambułu*, Wołowiec 2016.
19. Klapper B., *Turkey Coup: US Would Consider Extraditing Fethullah Gulen after Erdogan Points Finger at Cleric*, „Independent”, 16.07.2016, [online] <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/turkey-coup-fethullah-gulen-erdogan-extradition-us-barack-obama-john-kerry-return-cleric-blamed-a7140786.html> [dostęp: 4.04.2017].
20. *Kolejne aresztowania w Turcji po nieudanym puczu*, „PAP”, 10.12. 2016, [online] <http://wolnosc24.pl/2016/12/10/kolejne-aresztowania-w-turcji-po-nieudanym-puczu-tym-razem-55-osob-w-tym-biznesmeni/> [dostęp: 1.05.2017].
21. Kołodziejczyk D., *Turcja*, Warszawa 2000.
22. *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü – NATO*, [online] <http://www.mfa.gov.tr/nato.tr> [dostęp: 4.04.2017].
23. Lamothe D., *Power Turned Back on at Incirlik Air Base, Nearly a Week After Attempted Turkish Coup*, „The Washington Post”, 22.07.2016, [online] https://www.washingtonpost.com/news/checkpoint/wp/2016/07/22/power-turned-back-on-at-incirlik-air-base-nearly-a-week-after-attempted-turkish-coup/?utm_term=.598c6c42b236 [dostęp: 4.04.2017].
24. Lang J., Strachota K., *Turecka inwazja w Syrii pod parasolem rosyjskim*, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-08-24/turecka-interwencja-w-syrii-pod-parasolem-rosyjskim> [dostęp: 17.06.2017].
25. Misiągiewicz J., *Polityka zagraniczna Turcji po zimniej wojnie*, Toruń 2009.
26. *Montreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)*, [online] http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montro_TR [dostęp: 4.04.2017].
27. *Nastrój wojenny w Turcji wzmacnia się*, „Ilustrowana Republika” 1925, nr 62.
28. Olszowska K., *Wojny wygrywa się w sojuszach. Zmiany w polityce zagranicznej Turcji*, [online] <http://www.diplomacy.pl/blog/afryka-i-bliski-wschod/item/128-wojny-wygrywa-sie-w-sojuszach-zmiany-w-polityce-zagranicznej-turcji> [dostęp: 5.04.2017].
29. *Operation Active Endeavour*, [online] http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_7932.htm [dostęp: 5.04.2017].
30. Płaskowicka-Rymkiewicz S., Borzęcka M., Łabęcka-Koecherowa M., *Historia literatury tureckiej*, Wrocław 1971.

31. Republic of Turkey. Ministry of Foreign Affairs, *Relations Between Turkey and the Russian Federation*, [online] <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-the-russian-federation.en.mfa> [dostęp: 17.06.2017].
32. Romaniec R., *Europejskie porozumienie w sprawie 40 tys. uchodźców. Ale to jeszcze nie koniec*, [online] <http://p.dw.com/p/1GWPM> [dostęp: 5.04.2017].
33. *Rosyjski bombowiec Su-24 zestrzelony przez Turcję. Naruszył przestrzeń powietrzną*, [online] <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1548385,Rosyjski-bombowiec-Su-24-zestrzelony-przez-Turcje-Naruszyl-przestrzen-powietrzna> [dostęp: 5.04.2017].
34. Sasnal P., *Pięć lat konfliktu w Syrii. Jak dobre chęci doprowadziły do brutalnej wojny?*, „Newsweek”, 15.03.2016, [online] <http://www.newsweek.pl/swiat/wojna-w-syrii-o-co-chodzi-w-konflikcie-na-bliskim-wschodzie-film,381896.html> [dostęp: 4.04.2017].
35. Shaw S. J., Shaw E. K., *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej*, t. 2: 1808–1975, Warszawa 2012.
36. Sokolnicki M., *Dziennik Ankarski 1939–1943*, t. I, Londyn 1965.
37. *Stosunki turecko-rosyjskie*, [online] <http://tout.blox.pl/2010/06/Stosunki-turecko-rosyjskie.html> [dostęp: 5.04.2017].
38. Tanty M., *Bosfor i Dardanele w polityce mocarstw*, Warszawa 1982.
39. *Turcja ostrzelała kurdyjskie obszary na północnym zachodzie Syrii*, [online] <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1029487,turcja-ostrzelała-kurdyjskie-obszary-na-polnocnym-zachodzie-syrii.html> [dostęp: 5.04.2017].
40. *Turkey Ends 'Euphrates Shield' Pperation in Syria*, [online] <http://www.aljazeera.com/news/2017/03/turkey-ends-euphrates-shield-operation-syria-170329211428970.html> [dostęp: 17.06.2017].
41. Unat K., *Atatürk Sonrası Türkiye*, [w:] *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ed. T. F. Ertan, Ankara 2012.
42. Wasilewski K., *Nowa strategia Turcji w walce z Partią Pracujących Kurdystanu – konsekwencje i szanse realizacji*, „Biuletyn PISM” 2016, nr 83 (1443).
43. Wasilewski K., *Sily Zbrojne Turcji*, [online] <http://www.psz.pl/116-bezpieczenstwo/sily-zbrojne-turcji> [dostęp: 4.04.2017].
44. Wasilewski K., *Turecki sen o Europie – tożsamość zachodnia i jej wpływ na politykę zagraniczną Republiki Turcji*, Warszawa 2015.
45. *Współczesna Europa polityczna. Zbiór umów międzynarodowych 1919–1939*, oprac. W. Kulski, M. Potulicki, Kraków–Warszawa 1939.
46. Váli F. A., *Bridge Cross the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey*, Baltimore 1971.

BARTŁOMIEJ RUSIN

UNIwersytet Jagielloński
WYDZIAŁ STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH I POLITYCZNYCH
KATEDRA HISTORII POLSKIEJ POLITYKI
E-MAIL: BARTLOMIEJ.RUSIN@GMAIL.COM

Niemiecki eksport broni do Bułgarii w okresie od sierpnia 1938 do lutego 1941 roku

STRESZCZENIE

W artykule omawiana jest kwestia niemieckich dostaw uzbrojenia do Bułgarii od 1 sierpnia 1938 roku do 1 marca 1941 roku. W tym okresie Bułgaria, dzięki udzielonym przez Berlin kredytom, dokonała znacznych zakupów różnego rodzaju uzbrojenia, przygotowując się do realizacji swoich celów rewizjonistycznych w postaci odzyskania utraconych po I wojnie światowej terytoriów. Dostawy niemieckiej broni nie pozwoliły na uzupełnienie braków i uzyskanie przez Bułgarię statusu znaczącej siły militarnej na Bałkanach. Stanowiły one za to ważne narzędzie umacniania wpływów Berlina w tym bałkańskim państwie, co skutkowało ostatecznie przyłączeniem się Bułgarii do koalicji państw „Osi” na początku 1941 roku.

SŁOWA KLUCZOWE

handel bronią, II wojna światowa na Bałkanach, historia Bułgarii, stosunki bułgarsko-niemieckie

Na mocy postanowień traktatu pokojowego z Neuilly-sur-Seine z 27 listopada 1919 roku Bułgaria została poddana znacznym ograniczeniom w zakresie liczebności armii i posiadanego materiału wojennego. Liczebność oddziałów ograniczono do symbolicznej liczby 20 tys. żołnierzy ochotników, wstrzymując jednocześnie nabór do armii bułgarskiej¹. Traktat nakładał

¹ Stanowiły o tym art. 65 i 66 części IV traktatu z Neuilly. Do tego należy dodać żandarmerię w liczbie 10 tysięcy i straż graniczną liczącą 3 tys. osób (art. 69 dokumentu). Zob. *Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria and Protocol Signed at Neuilly-Sur-Seine, November 27, 1919*, Ottawa 1920, s. 27–28.

również limity na sprzęt wojskowy we wszystkich rodzajach broni, co budziło zrozumiałe niezadowolenie bułgarskich władz i społeczeństwa. Kraj zmuszony był odłożyć na bok przynajmniej tymczasowo swoje roszczenia rewizjonistyczne wobec świeżo utraconych terytoriów. Najdotkliwsza była utrata Tracji Zachodniej na rzecz Grecji, która pozbawiła Bułgarię strategicznego połączenia lądowego z Morzem Egejskim i dalej przez ten akwen z Morzem Śródziemnym, skutecznie przeszkadzając w rozwoju kontaktów (przede wszystkim o charakterze gospodarczym) z krajami regionu. Na rzecz nowo powstałego Królestwa Serbów, Chorwatów i Słowenów Bułgaria utraciła drobne skrawki na zachodzie, a Rumunii zmuszona była oddać położone na styku Dunaju i Morza Czarnego ziemie południowej Dobrudży².

Pokonaniem w I wojnie światowej państwu nie sprzyjała sytuacja polityczna w regionie, bowiem kraje bałkańskie, słusznie przekonane o popularności poglądów rewizjonistycznych w kręgach władzy i w społeczeństwie bułgarskim³, starały się izolować Sofię na arenie międzynarodowej w całym okresie międzywojennym. Celowi temu służyła przede wszystkim powołana w 1934 roku Ententa Bałkańska, skupiającą Turcję, Jugosławię, Grecję i Rumunię. W pakcie podpisanym w Atenach 9 lutego 1934 roku kraje te zobowiązały się do zachowania istniejących granic na Półwyspie Bałkańskim, skutecznie blokując bułgarskie dążenia rewizjonistyczne. Pewna zmiana tej polityki nastąpiła 31 lipca 1938 roku, kiedy to w Salonikach podpisano układ o nieagresji między państwami Ententy Bałkańskiej a Bułgarią, znoszący ograniczenia wojskowe nałożone na to państwo w Neuilly⁴.

Dostawy sprzętu wojskowego z Niemiec zaczęły docierać do Bułgarii nielegalnie jeszcze we wcześniejszych latach (w czym dopomogło ponowne obsadzenie stanowiska attaché wojskowego w Sofii w 1933 roku)⁵, ale aż do momentu przyłączenia się Bułgarii do koalicji państw „Osi” 1 marca 1941 roku państwo to nie zdążyło odrobić strat w wyposażeniu oddziałów i ilości

² Л. Спасов, *Българската дипломация 1919–1944 г.*, София 2015, s. 19–24.

³ E. Znamierowska-Rakk, *Bułgarski rewizjonizm terytorialny a zbliżenie Bułgarii z III Rzeszą*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2009, t. XLIV, s. 78–79.

⁴ *Спогодба между България и Балканското съглашение, Солун, 31 юли 1938 г.*, [w:] *Дипломатически документи по участието на България във втората световна война, Дневници на Министерството на външните работи в правителствата на Георги Кьосеванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилков, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939–1944 г.)*, съст. Ц. Билярски, И. Гезенко, София 2006, s. 498.

⁵ Wtedy też, po wizycie Hermanna Goeringa na przełomie maja i czerwca 1935 roku, Bułgaria otrzymała 24 samoloty myśliwskie i rozpoznawcze Heinkel. Rok później do Bułgarii trafiło 12 myśliwców Arado i 12 samolotów bombowych Dornier. Zob. В. Златарски, *Райхът и Царството. Германското присъствие в България 1933–1940 г.*, София 2014, s. 38–39, 97.

posiadanego sprzętu wojskowego, co uniemożliwiało mu podjęcie samodzielnej walki o odzyskanie utraconych ziem. Jediną nadzieją na zmianę istniejącego stanu rzeczy było stopniowe zacieśnianie współpracy z równie rewizjonistycznie nastawioną Trzecią Rzeszą, głównie poprzez rozwój kontaktów handlowych, w tym importu uzbrojenia, co w sytuacji nierównej siły gospodarczej obu partnerów szybko doprowadziło do sytuacji, w której to Berlin stał się hegemonem w bilateralnych stosunkach gospodarczych i politycznych (zob. Tabela 1)⁶.

Celem artykułu jest przybliżenie zjawiska eksportu broni z Trzeciej Rzeszy do Bułgarii od 1 sierpnia 1938 do końca lutego 1941 roku oraz prześledzenie, jaki był jego wpływ na stopniowe zacieśnianie współpracy politycznej między Berlinem a Sofią. W okresie dwóch i pół roku Bułgaria mogła legalnie dokonywać zakupów broni za granicą dzięki umowie podpisanej w Salonikach 31 lipca 1938 roku z państwami Paktu Bałkańskiego. Cezurą końcową stanowi moment podpisania przez Bułgarię układu sojuszniczego z Trzecią Rzeszą w Wiedniu 1 marca 1941 roku. Tekst ma spełniać rolę przyczynkarską. Konieczne jest z pewnością prowadzenie dalszych, bardziej pogłębionych badań w oparciu o literaturę i dokumenty niemieckojęzyczne niewykorzystane tutaj. W artykule dominuje perspektywa bułgarska, jak się wydaje pozostająca w cieniu dominujących narracji niemieckich w tym temacie czy w ogóle polityki Trzeciej Rzeszy w regionie Europy Południowo-Wschodniej w latach trzydziestych i w okresie II wojny światowej.

Tytułem wstępu należy dopowiedzieć, że nie wszyscy bułgarscy uczeni zgadzają się z tego typu periodyzacją rodzimej historii wojskowości. Jeden z badaczy tematu zaproponował, aby okres 1919–1944 podzielić na następujące etapy: 1) lata 1919–1924 – kiedy armia bułgarska była praktycznie rozbrojona i podlegała nadzorowi międzysojuszniczej komisji kontrolnej; 2) lata 1925–1938 – kiedy nie działała już komisja kontrolna i rozpoczął się etap nieoficjalnej odbudowy sił militarnych armii bułgarskiej oraz 3) lata 1939–1944 – od wybuchu II wojny światowej do wkroczenia wojsk radzieckich na terytorium Bułgarii w początkach września 1944 roku. Na tym etapie tworzono nowe jednostki w armii oraz wprowadzano znaczące zmiany w ich strukturze i funkcjonowaniu, związane z warunkami prowadzonej wojny⁷. Naszym zdaniem wyróżnienie okresu między połową 1938 a po-

⁶ Н. Генчев, *Българо-германски дипломатически отношения (1938–1941 г.)*, [w:] *Българо-германски отношения и връзки. Изследвания и материали*, т. 1, ред. Х. Христов, София 1972, s. 393.

⁷ С. Явашчев, *Реформите в българската армия, отразени в регламентиращите документи от 1919 до 1944 година*, „Военноисторически сборник” 1999, кн. 6, s. 128–129.

czątkiem 1941 roku – zaproponowane przez innego cytowanego w tekście uczonego bułgarskiego – nie jest jednak błędem i pozwala na pełniejsze zrozumienie procesu stopniowego uzależniania Bułgarii od Trzeciej Rzeszy oraz miejsca, jakie zajmował handel bronią w stosunkach bilateralnych między tymi krajami.

W omawianym okresie Bułgaria dokonywała zakupów broni przede wszystkim dzięki kredytom udzielanym przez Niemcy. Berlin przez cały okres międzywojenny utrzymywał wysoki poziom wymiany handlowej z Bułgarią, jednak dopiero w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku udało się Niemcom zdobyć dominującą pozycję w stosunkach handlowych z tym bałkańskim krajem, podobnie jak z innymi państwami regionu. Należy zaznaczyć, że nie chodziło tu jedynie o maksymalne wykorzystanie ich potencjałów rolnych i surowcowych. Nadrzędnym celem Berlina było utworzenie „wielkiej przestrzeni gospodarczej”, polegającej na trwałym powiązaniu tego obszaru pod względem politycznym i gospodarczym z hitlerowskimi Niemcami⁸. Ponadto, od lutego 1938 roku eksport broni podlegał nadzorowi Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu (Oberkommando der Wehrmacht, OKW), które *de facto* decydowało o tym, czy określony rodzaj sprzętu mógł być w całości bądź w części wysyłany do innego kraju, czy też należało go zarezerwować wyłącznie dla armii niemieckiej, co stało się szczególnie istotne po wybuchu wojny we wrześniu 1939 roku⁹. Penetrację niemiecką w krajach Europy Południowo-Wschodniej ułatwiało także powoływanie przedstawicielstw handlowych poszczególnych przedsiębiorstw i banków w Bułgarii i państwach sąsiednich, jak również odnowienie działalności tak zwanego Środkowoeuropejskiego Kongresu Gospodarczego, instytucji utworzonej jeszcze w 1924 roku, z siedzibą w Wiedniu¹⁰.

Przed wybuchem II wojny światowej Bułgaria uzyskała w sumie trzy kredyty, dzięki którym możliwy był zakup broni od Trzeciej Rzeszy. Umowę na udzielenie pierwszego z nich (w formie tajnego protokołu) podpisano jeszcze przed formalnym zniesieniem ograniczeń wojskowych nałożonych na Bułgarię w Neuilly 12 marca 1938 roku. Rząd Rzeszy udzielił Bułgarii kredytu na 30 mln marek niemieckich (Reichsmark), za które Sofia zobowiązała się kupić uzbrojenie w różnych niemieckich przedsiębiorstwach.

⁸ Zob. I. Stawowy-Kawka, *Ekspansja gospodarcza Trzeciej Rzeszy w Jugosławii i Rumunii (1929–1939)*, Kraków 1993; М. Колева, *Германската икономическа политика към България между двете световни войни 1919–1939 г.*, София 2012, s. 106–134.

⁹ C. M. Leitz, *Arms Exports from the Third Reich, 1933–1939: The Example of Krupp*, „Economic History Review” 1988, Vol. LI, No. 1, s. 141.

¹⁰ E. Людеман, *За икономическата експанзия на германския империализъм в Румъния, България и Югославия преди 1945 г.*, „Исторически преглед” 1970, кн. 5, s. 139–152.

Splata zaciągniętego kredytu miała trwać pięć lat (począwszy od 1942 roku), przy zachowaniu 6% odsetek w skali rocznej. Płatności zobowiązano się dokonać w formie wysyłanych do Niemiec płodów rolnych i surowców, w tym przede wszystkim rud ołowiu i cynku (25% wartości całego kredytu) oraz metali kolorowych, których gospodarka niemiecka bardzo potrzebowała. Ilość wysyłanej rudy miała przewyższyć ilości ustalone w dotychczasowych umowach dwustronnych¹¹. Wartość kredytu była znacząco niższa niż wcześniej proponowane przez Sofię 100 mln marek niemieckich, niemniej i tak udzielona kwota stanowiła ważny wkład w proces dozbrajania armii bułgarskiej. Realizacją zamówień zajęła się specjalna komisja na czele z generałem Rusi Rusewem, przebywająca w Niemczech od kwietnia do lipca 1938 roku. Od początku spotkała się ona jednak z niechęcią, a przynajmniej ostrożnością przedsiębiorstw niemieckich, obawiających się, że długi okres spłaty kredytu może stanowić dla Bułgarii problem, w związku z czym żądały one zapłaty w funtach szterlingach lub podwyższyły ceny na określone rodzaje uzbrojenia¹². Problem udało się przezwyciężyć dopiero po włączeniu się w negocjacje Hermanna Goeringa, który udzielił producentom gwarancji państwowej w wysokości 85% wartości sprzedawanej broni. Ostatecznie, w lipcu 1938 roku podpisano porozumienie o wielkości bułgarskich zamówień wojskowych. Bułgaria zgłosiła zapotrzebowanie na 260 moździerzy, 172 działa przeciwlotnicze, 140 dział przeciwpancernych oraz 164 działa polowe różnego kalibru (wraz z amunicją), jak również urządzenia celownicze dla artylerii przeciwlotniczej i trzy łodzie torpedowe firmy Lurssen, posiadającej stocznie w Bremie¹³. Największy udział w zamówieniach bułgarskich przypadł jednak przedsiębiorstwom Kruppa i Rheinme-

¹¹ З. Златев, *Оръжейните доставки от Германия за България (юли 1938 – февруари 1941)*, „Военноисторически сборник”, 1996, кн. 4, s. 71.

¹² Niechętna szybkiej realizacji zamówień bułgarskich była też część dowództwa Wehrmachtu, która opowiadała się za pozostawieniem jak największej ilości sprzętu na wyposażeniu armii niemieckiej w związku z odbudową sił militarnych i możliwością wybuchu kolejnego konfliktu zbrojnego w Europie. Zob. Л. Спасов, *Дейността на българските правителства за въоръжаване на войската (1919–1939 г.)*, „Военноисторически сборник”, 1984, кн. 6, s. 59.

¹³ В. Златарски, *op. cit.*, s. 209. Dwie zamówione łodzie torpedowe trafiły do Warny w kwietniu i czerwcu 1939 roku, ostatnia przyплыła do portu w Ruse w lipcu 1941 roku, skąd podjęła dalszy rejs do portu w Warnie. Prócz tych łodzi podstawę siły bojowej bułgarskiej marynarki wojennej stanowiły również cztery kutry torpedowe brytyjskiej firmy Power Boat. W okresie II wojny światowej podstawowym zadaniem tych jednostek było patrolowanie i obrona bułgarskiego wybrzeża. Temu samemu celowi służyło również rozbudowanie artylerii nad Morzem Czarnym oraz Egejskim, która stanowiła podstawę obrony wybrzeża. Zob. А. Прокопиев, *Отбрана на морско крайбрежие от българската армия през втората световна война (1939–1944)*, София 2013, s. 16–17.

tall. Miały one dostarczyć Bułgarii broń o wartości ponad 11 mln marek. W ramach wspomnianego kredytu w styczniu 1939 roku bułgarskie Ministerstwo Obrony podpisało także umowę z firmą Carl Zeiss z Jeny na dostawę urządzeń celowniczych dla artylerii przeciwlotniczej na sumę 1 179 665 marek. Miały one zostać dostarczone do Bułgarii w kolejnym roku¹⁴.

Wzrostem wpływów niemieckich w Bułgarii zaniepokojone były mocarstwa zachodnie, w tym przede wszystkim Francja i Wielka Brytania. Z drugiej strony także rząd bułgarski zainteresowany był poszerzeniem wachlarza możliwości, jeśli chodzi o import broni. W tym celu jeszcze na początku sierpnia 1938 roku podpisano umowę z Francją na udzielenie Bułgarii kredytu w wysokości 375 mln franków. 75 mln z tej kwoty miało zostać przeznaczonych na zakup broni we francuskich przedsiębiorstwach, za pozostałe 300 mln zobowiązano się natomiast zakupić wagony, lokomotywy i inne materiały na rozwój kolei. Równocześnie rząd w Sofii oczekiwał, że umowa stanie się impulsem do zwiększenia bułgarskiego eksportu do Francji, co jednak nie nastąpiło, głównie ze względu na nieufne stanowisko przedsiębiorstw francuskich, oczekujących, że Bułgaria zapłaci z góry 80% wartości zamawianej broni (ustawodawstwo bułgarskie pozwalało na wykonywanie płatności z wyprzedzeniem w maksymalnym wymiarze 40%). Fiaskiem zakończyły się również rozmowy z Wielką Brytanią, gdzie sektor bankowy, wobec odmowy udzielenia gwarancji przez rząd, odmówił przyznania kredytu¹⁵.

Kolejny tajny protokół w sprawie kredytu podpisano 21 kwietnia 1939 roku po długich rokowaniach, w których znaczną przeszkodę dla strony niemieckiej stanowiły Wielka Brytania i Francja (jak wskazaliśmy wyżej, w połowie poprzedniego roku podjęły one intensywne wysiłki na rzecz przecią-

¹⁴ М. Колева, op. cit., s. 123. Należy dodać, że przez cały ten okres istniała znaczna konkurencja między poszczególnymi przedsiębiorstwami niemieckimi o dostęp do rynków zagranicznych i podpisywanie umów na dostawy broni z poszczególnymi krajami. Rząd niemiecki, obawiając się utraty kontraktów na rzecz firm zagranicznych, a co za tym idzie osłabienia swoich wpływów politycznych w Europie Południowo-Wschodniej (ale nie tylko), powołał do życia Towarzystwo ds. Eksportu Materiału Wojennego (Ausfuhrgemeinschaft fur Kriegsgerat, AGK), w którym skupiona była większość najważniejszych niemieckich producentów broni. Jeden z najpoważniejszych konfliktów toczył się właśnie między przedsiębiorstwami Kruppa i Rheinmetall, doprowadzając między innymi do procesu sądowego w 1937 roku, w związku z kwestią kontraktów na dostawy broni przeciwpancernej do Portugalii. Zob. С. М. Leitz, op. cit., s. 143–145.

¹⁵ Д. Вачков, М. Иванов, *Българският външен дълг през „второто златно десетилетие”, 1934–1939 г.*, [w:] *Историята на българския външен дълг на България 1878–1990 г.*, ч. II, ред. Д. Вачков, М. Иванов, Ц. Тодорова, София 2008, s. 179–180.

gnięcia Bułgarii na stronę państw zachodnich). Rozmowy na temat udzielenia nowego kredytu zainicjowała Bułgaria jesienią 1938 roku, kiedy to poseł bułgarski w Berlinie Pyrwan Draganow spotkał się w tej sprawie z szefem „Planu Czteroletniego” Hermannem Goeringiem i ministrem propagandy Rzeszy Josephem Goebbelsem. Draganow argumentował, że Bułgaria potrzebuje kredytu, aby dzięki zakupionej broni móc ochronić własne granice oraz zachować neutralność w sytuacji, gdyby któryś z sąsiadów chciał wciągnąć kraj w niepotrzebny konflikt¹⁶. Niechętne udzielaniu nowego kredytu były niemieckie ministerstwa gospodarski i finansów (szef tego drugiego resortu Lutz Schwerin von Krosigk odmówił nawet początkowo podpisania porozumienia), przeważyły jednak argumenty dyplomatów, którzy zwracali uwagę, że kolejna pożyczka poważnie wzmocni obecność niemiecką na południe od Dunaju. Ostatecznie, na mocy porozumienia podpisanego przez posła Draganowa, generała Rusi Rusewa i Carla Clodiusa ze strony niemieckiej, Trzecia Rzesza udzieliła Bułgarii kredytu na kwotę 45 mln marek na zakup różnego rodzaju uzbrojenia (bez samolotów) w niemieckich firmach zbrojeniowych. Warunki spłaty zaciągniętego zobowiązania pozostawały takie same, jak w przypadku protokołu podpisanego nieco ponad rok wcześniej¹⁷. Podobnie jak poprzednio, główne zamówienia otrzymały firma Rheinmetall i koncern Kruppa, które w okresie między październikiem 1940 a majem 1941 roku miały dostarczyć do Bułgarii między innymi 78 dział, 200 tys. sztuk amunicji, 40 tys. min, 113 tys. pocisków armatnich różnego kalibru, oprzyrządowanie dla 29 baterii artylerii przeciwlotniczej i radiostacje o wartości prawie 1 mln marek niemieckich. Prócz tego do Bułgarii trafić miało 250 ciągników artyleryjskich¹⁸. Pomimo że drugi tajny protokół nie przewidywał zakupu samolotów bojowych, delegacji bułgarskiej, przebywającej w Berlinie w kwietniu 1939 roku, udało się uzyskać zgodę Goeringa na przekazanie 147 samolotów z arsenału przejętego miesiąc wcześniej po aneksji Czechosłowacji. Cenę eksportowanych samolotów ustalono na 60% ich ów-

¹⁶ Л. Петров, *Някои проблеми на военната политика на България през периода 1934–1939 г.*, „Известия на Института за Военна История” 1983, т. 36, s. 158.

¹⁷ В. Златарски, *op. cit.*, s. 231–235.

¹⁸ З. Златев, *op. cit.*, s. 72. W wyniku podpisania drugiego protokołu umocniła się też pozycja Trzeciej Rzeszy w eksploatacji kopalń węgla kamiennego, rud ołowiu, cynku i miedzi. Ponadto, w tym okresie Niemcy prowadzili w Bułgarii badania nad wielkością i możliwością eksploatacji zasobów chromu i manganu. Określone korzyści odniosła też strona bułgarska: materiały do rozbudowy kopalni (drewno, cement) miały być kupowane w Bułgarii, a ponadto siłą roboczą stanowili Bułgarzy, co pozwalało skutecznie walczyć z bezrobociem w niektórych regionach kraju (na przykład w górach Pirin na południowym zachodzie). Zob. В. Златарски, *op. cit.*, s. 237–239.

czesnej wartości. Ostatecznie maszyny te trafiły do Bułgarii w pierwszej połowie 1940 roku, razem z sześcioma zdobycznymi samolotami francuskimi (zob. Tabela 3)¹⁹.

Na mocy trzeciego protokołu, podpisanego 24 czerwca 1939 roku, udzielono Bułgarii kredytu w wysokości 35 mln marek niemieckich. Ze strony Trzeciej Rzeszy umowę sygnował Carl Clodius, natomiast po stronie bułgarskiej minister finansów Dobri Bożiłow, Pyrwan Draganow i generał Rusi Rusew. Termin płatności rozłożono na lata 1942–1947, przy zachowaniu 6% odsetek w skali rocznej. Bułgaria zobowiązywała się również do zwiększenia eksportu surowców przemysłowych na kwotę co najmniej 5,5 mln marek niemieckich. Najważniejszą różnicą w stosunku do poprzednio protokołu było uzupełnienie zamówień bułgarskich o nowoczesne samoloty – zakup miał dotyczyć w sumie 20 maszyn, w tym 10 bombowców i 10 samolotów myśliwskich²⁰. Stronie bułgarskiej udało się również wyzyskać klimat polityczny, aby przyspieszyć realizację niektórych dostaw. Po wcześniejszych naciskach niemieckich na zwiększenie udziału Rzeszy w eksploatacji bułgarskich zasobów mineralnych tym razem to król Borys III oraz premier Georgi Kjoseiwanow, wykorzystując argument zagrożenia agresją ze strony Związku Sowieckiego (w rejonie Warny miały być rzekomo dostrzeżone okręty wojenne ZSRR), nalegali na szybsze dostawy broni. Obaj politycy w rozmowach z Herbertem von Richthofenem, posłem niemieckim w Sofii, wskazywali też na konieczność umieszczenia dodatkowych dział na granicy z Turcją oraz przekazanie Bułgarii dwóch łodzi podwodnych o wyporności 250 ton każda (wartość obu okrętów opiewała na 7 mln marek niemieckich)²¹.

Przed wybuchem II wojny światowej Bułgarii udało się podpisać jeszcze kilka umów na dostawy broni z przedsiębiorstwami niemieckimi. 27 lipca 1939 roku podpisano porozumienie z koncernem Kruppa na dostawy materiałów artyleryjskich o wartości 10 250 000 marek niemieckich, a już dwa tygodnie później kolejny kontrakt na dostawy pocisków do dział przeciwlotniczych kalibru 88 mm (o wartości 405 tys. Reichsmarek). W ramach 45 mln kredytu podpisano umowy między innymi z firmami Rheinmetall, której wartość opiewała na ponad 16 mln marek niemieckich, oraz firmą Deutsche Werke, mającą dostarczyć do Bułgarii torpedy (o wartości ponad 1 mln marek). W połowie 1939 roku między generałem Rusi Rusewem a firmą Oxyliquit-Sprengluft-Gesellschaft z miasta Vestchau/Spreewald została podpisana umowa na dostarczenie do Bułgarii nowego rodzaju materiałów wy-

¹⁹ Л . Спасов, *Дейността...*, op. cit., s. 64.

²⁰ З. Златев, op. cit., s. 72–73.

²¹ Л . Спасов, *Дейността...*, op. cit., s. 65.

buchowych o wartości 50 tys. Reichsmarek. W sumie Bułgaria w ramach dwóch pierwszych kredytów zamówiła w Trzeciej Rzeszy broń o wartości ponad 75 mln marek niemieckich, które miały zostać spłacone w ramach bułgarsko-niemieckich umów clearingowych oraz w surowcach wysyłanych do Rzeszy²².

Wybuch wojny w niewielkim stopniu zmienił kierunek stosunków bilateralnych między Bułgarią i Trzecią Rzeszą. Co prawda Bułgaria ogłosiła neutralność wobec konfliktu (uczyniła to 15 września 1939 roku), niemniej była to neutralność życzliwa wobec Berlina, co premier Kiosewanow zadeklarował w czasie rozmowy z posłem Richthofenem. Konflikt nie przerwał też dostaw materiału wojennego do Bułgarii, choć zauważalne było spowolnienie całego procesu, a ponadto kraje sąsiednie również stwarzały trudności. Grecja stanowczo sprzeciwiała się roszczeniom terytorialnym ze strony Sofii (chodziło o ziemie Tracji Zachodniej, które dałyby Bułgarii strategicznie ważne wyjście lądowe na Morze Śródziemne), natomiast Jugosławia odmówiła tranzytu niemieckiej broni przez swoje terytorium. Formalnie zatrzymanie transportów spowodowane było brakiem ważnego pozwolenia na tranzyt niemieckiego oręża, faktycznie jednak chodziło o zmniejszenie dostaw broni dla armii jugosłowiańskiej zgodnie z dyrektywą Adolfa Hitlera, który w priorytetowy sposób nakazał traktować Sofię²³. Dodatkowo, także Rumunia obawiała się reakcji bułgarskiej na wybuch wojny – jak wspomniano wyżej, Sofia ogłosiła neutralność dopiero 15 września, wcześniej jednak zdołała skoncentrować 11 dywizji (130 tys. żołnierzy) wzdłuż Dunaju i na granicy z Turcją. Bukareszt obawiał się, że w przypadku rozprzestrzenienia się konfliktu na Bałkany Bułgaria porzuciłaby niechybnie swoją neutralność i przyłączyła się do Rzeszy, mając na uwadze przede wszystkim odzyskanie od Rumunii terytorium Dobrudży Południowej²⁴.

W połowie lutego 1940 roku premierem został znany germanofil prof. Bogdan Fiłow, co stanowiło symboliczny akt w procesie zacieśniania współpracy niemiecko-bułgarskiej, nie tylko w sferze wojskowej. Fiłow nie próżnował również na tym polu, spotykając się z Hitlerem w lipcu tego samego roku w Salzburgu. W przekazanym Führerowi memorandum premier bułgarski podkreślił, że pomimo trudności w związku z prowadzoną wojną do-

²² М. Колева, *op. cit.*, s. 127–128.

²³ З. Златев, *op. cit.*, s. 75; З. Златарски, *op. cit.*, s. 340.

²⁴ Ostatecznie prowincja ta znalazła się powtórnie (wcześniej miało to miejsce w latach 1913–1919) w granicach państwa bułgarskiego na mocy umowy podpisanej w Krajowej 7 września 1940 roku. Zob. A. Kastory, *Rozbiór Rumunii w 1940 roku*, Warszawa 2002, s. 117–119, 263–265.

stawy niemieckie do Bułgarii są realizowane w sposób regularny, zwracał jednak uwagę na konieczność ich zwiększenia, posługując się argumentem wzmocnienia zdolności obronnych swojego kraju. Ze względu na tę właśnie sugestię Ribbentrop zażądał przygotowania raportu na temat wysokości bułgarskich zamówień wojskowych, z którego wynikało jasno, że transporty pocisków były czasowo wstrzymywane, podobnie zresztą jak dostawy czołgów. Powodem były przede wszystkim prowadzone działania wojenne, najpierw przeciw Polsce, a od wiosny 1940 roku również przeciwko krajom zachodniej Europy (*notabene* informacje te potwierdzał specjalny wysłannik bułgarski w Berlinie generał Iwanow)²⁵. Najcięższa sytuacja panowała niewątpliwie w wojskach pancernych. W momencie wybuchu wojny Bułgaria dysponowała tylko dwoma rotami czołgów (sformowanymi zresztą dopiero w 1939 roku), w skład których wchodziło 14 lekkich czołgów włoskich Ansaldo-Fiat oraz 8 średnich czołgów Vickers. W połowie 1940 roku Niemcy dostarczyli również 36 czołgów Skoda, pochodzących z arsenałów czechosłowackich. Fiaskiem zakończyły się natomiast próby podjęte przez generała Rusewa, aby do Bułgarii dostarczyć przynajmniej 100 czołgów nowego typu, na co Berlin zareagował stanowczą odmową²⁶. W 1939 roku Bułgaria podpisała umowę na dostawę 300 kompletnych podwozi ciężarówek Opla, natomiast rok później kolejny kontrakt na dostawę 238 samochodów ciężarowych tej marki. Ponadto, w maju 1940 roku strony porozumiały się w kwestii zakupu 30 cystern do obsługi lotniskowej²⁷.

Znaczne zmiany przechodziło również bułgarskie lotnictwo. Pod koniec maja 1940 roku na podstawie specjalnej ustawy o siłach zbrojnych lotnictwo zostało uznane za kolejny, czwarty rodzaj sił zbrojnych, pozostający na służbie tego kraju. Jeszcze w tym samym miesiącu do Bułgarii trafiły zamówione na podstawie trzeciego kredytu nowoczesne samoloty bojowe, w tym 10 myśliwców Messerschmitt Bf-109, 24 samoloty szkolno-bojowe Arado Ar-96, a wkrótce również 11 samolotów bombowych Dornier Do-17. Po zajęciu Czechosłowacji oraz klęsce Francji w czerwcu 1940 roku Trzecia Rzesza przekazała z arsenałów obu krajów w sumie 153 samoloty bojowe, ustalając ich cenę na 40–60% rzeczywistej wartości. Na początku września 1940 roku Bułgaria dysponowała w sumie 595 samolotami (w tym 258 bojowymi), a poziom zatrudnienia w lotnictwie przekroczył liczbę 10 tys. osób. Należy przy tym podkreślić, że lotnictwo bułgarskie nie było w tym momen-

²⁵ З. Златев, *op. cit.*, s. 76.

²⁶ *Ibidem*, s. 76–77.

²⁷ Й. Илел, *Моторизацията на българската армия (1920–1944 г.)*, „Известия на Института за Военна История” 1982, т. 34, s. 96.

cie zdolne do podjęcia w zasadzie żadnych większych akcji o charakterze militarnym. Ich działania ograniczały się głównie do obrony granic kraju oraz kilku propagandowych demonstracji po objęciu w posiadanie terytorium Dobrudży Południowej²⁸.

Jesień 1940 roku była momentem ważnej zmiany w stosunkach bułgarsko-niemieckich. Po utworzeniu osi Berlin – Rzym – Tokio 27 września Trzecia Rzesza zwiększyła siłę swoich nacisków na Bułgarię, składając rządowi w Sofii w ultymatywnej formie propozycję przyłączenia się do Paktu Trzech. W liście do Führera Borys III uchylił się od tej decyzji, wskazując, że dotychczasowa polityka Bułgarii, polegająca na zachowaniu neutralności, niesie z sobą więcej korzyści zarówno dla niej samej, jak również dla Trzeciej Rzeszy²⁹. W następnym miesiącu do koalicji hitlerowskiej przyłączyły się Węgry i Rumunia. Król Borys i premier Fiłow zdawali sobie sprawę, że wobec udzielonego wsparcia niemieckiego przy rewindykacji Dobrudży konieczne będzie ściślejsze związanie się z Niemcami, starali się jednak możliwie długo odciągać moment podjęcia ostatecznej decyzji, podkreślając nieprzygotowanie militarne kraju do udziału w wojnie, a także zagrożenie ze strony Jugosławii i Turcji. Ostatecznie Borys, przekonany, że armia niemiecka wkroczy na terytorium państwa nawet bez jego formalnej zgody, podczas spotkania z Hitlerem w Berchtesgaden w listopadzie 1940 roku – jak wskazuje badaczka tematu Elżbieta Znamierowska-Rakk – w zasadzie przyjął propozycję Berlina. Na decyzji Sofii w znacznym stopniu zaważył rozbudzony odzyskaniem Dobrudży rewizjonizm terytorialny, powszechny w zasadzie w całym społeczeństwie bułgarskim, liczącym na odzyskanie kolejnych utraconych po I wojnie światowej terytoriów³⁰. Środkiem nacisku na państwo bułgarskie było też okresowe opóźnianie, a nawet wstrzymywanie dostaw broni do tego kraju od jesieni 1940 roku. W październiku generał Rusew ponowił swój wniosek o przyspieszenie dostaw amunicji i uzbrojenia do Buł-

²⁸ Д. Недялков, *Въздушната мощ на Царство България*, ч. IV, София 2001, s. 3–6.

²⁹ *Писмо на цар Борис от 22 октомври 1940 г. до Хитлер по въпроса за присъединяването на България към тристранния пакт*, [w:] С. Нойков, В. Радев, *Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943*, София 1995, s. 105–107.

³⁰ E. Znamierowska-Rakk, op. cit., s. 91–94. Podczas wizyty w Niemczech Borys ponownie posłużył się argumentem nieprzygotowania militarne Bułgarii do wojny, jak również wskazywał, że koalicja hitlerowska odniesie więcej korzyści z zachowania neutralności przez to państwo. Powtórzył to również ambasadorowi niemieckiemu w Ankarze Franzowi von Papenowi, który w drodze z Berlina do Turcji na kilka dni zatrzymał się w Sofii, niewątpliwie wypełniając polecenie swojej centrali. Zob. *Доклад на германския посланик в Анкара от 22 ноември 1940 г. до Рибентроп относно проведен разговор с цар Борис в София*, [w:] С. Нойков, В. Радев, op. cit., s. 112–114.

garii, jednak Hitler wydał decyzję odmowną, stwierdzając, że należy wstrzymać się z dalszym wysyłaniem materiału wojennego aż do momentu określenia sytuacji politycznej między oboma krajami. Co prawda Goering ciągle zapewniał Sofię, że dostawy samolotów, części zamiennych i rozmaitej aparatury do obsługi lotnisk będą kontynuowane do momentu, w którym lotnictwo bułgarskie uzyska pełną zdolność bojową, ale faktycznie również one były realizowane wolniej, niż pierwotnie ustalono, a nawet były czasowo wstrzymywane. Nie udało się również uzyskać nowego kredytu na zakup kolejnych partii uzbrojenia³¹.

Umowę o przyłączeniu się Bułgarii do koalicji państw „Osi” podpisano ostatecznie 1 marca 1941 roku w Wiedniu. Berlin uzyskał formalnoprawne gwarancje politycznego i gospodarczego podporządkowania sobie Bułgarii, prawo tranzytu wojsk przez terytorium państwa oraz możliwość użytkowania strategicznych obiektów wojskowych (co było istotne w kontekście planowanego uderzenia militarne przeciwko Grecji)³².

Przez cały omawiany okres władze w Sofii były świadome niebezpieczeństwa związanego z nadmiernym wzrostem wpływów Berlina w Bułgarii, jak również w całym regionie. Obawiano się przede wszystkim powtórki wydarzeń z tragicznego okresu I wojny światowej, kiedy to sprzymierzenie się z kajzerowskimi Niemcami zakończyło się dla Bułgarii klęską, utratą wielu ważnych terytoriów, nałożeniem obciążeń i zakazów na mocy traktatu z Neuilly oraz głębokim wstrząsem psychicznym całego społeczeństwa, w którym podłamana została wiara w instytucję monarchii jako gwaranta bezpiecznego funkcjonowania państwa w skomplikowanych realiach bałkańskich. Zaowocowało to między innymi pojawieniem się pierwszych organizacji o charakterze faszystowskim³³ oraz wzrostem wspomnianych już nastrojów rewizjonistycznych, nastawionych przede wszystkim na odzyskanie utraconych po I wojnie ziem, historycznie uważanych za bułgarskie. Jedynym państwem, które w realny sposób mogło wspomóc Bułgarię w jej działaniach, pozostawała Trzecia Rzesza, ze swojej strony konsekwentnie dążąca do trwałego związania tego bałkańskiego kraju więzami gospodarczymi oraz postrzegająca go jako potencjalnego strategicznego sojusznika

³¹ В. Златарски, *op. cit.*, s. 339–343.

³² С. Рачев, *Тристранният пакт и държавите от Югоизточна Европа (септември 1940 – март 1941 г.)*, „Известия на Института за Военна История” 1989, т. 47, s. 3–23; Д. Сирков, *Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт*, [w:] *Българско-германски отношения и връзки*, т. 1, София 1972, s. 435–465.

³³ Zob. Н. Поппетров, *Фашизмът в България. Развитие и прояви*, София 2008, s. 10–32.

w regionie. W omawianym okresie właściwie tylko Berlin umiejętnie prowadził politykę wiązania ze sobą Sofii (choć należy stwierdzić, że w znacznej części była ona nastawiona na realizację imperialnych interesów Niemiec). Kraje zachodnie starały się natomiast uczynić z niej dłużnika w stosunkach gospodarczych oraz próbowały mieszać się w sprawy wewnętrzne i politykę zagraniczną Sofii, nigdy nie oferując warunków podobnych do tych, jakie zaproponował Hitler, skutecznie zniechęcając ją do podtrzymywania relacji ze stolicami krajów zachodnich i ułatwiając ostateczny zwrot w stronę Berlina³⁴. Transport materiału wojennego był jednym z elementów tego procesu, od początku stanowiąc tak naprawdę – jak słusznie zauważył w swojej książce Richard Chary – pewien rodzaj deklaracji politycznej ze strony króla Borysa i gabinetu Kjoseiwanowa, a później Fiłowa, którzy decydując się na import broni z hitlerowskich Niemiec, zobowiązywali się również do podtrzymywania relacji z tym krajem (szczególnie w przypadku konfliktu zbrojnego), co wiązało się z koniecznością kupowania amunicji i części zamiennych w kolejnych latach³⁵.

Po przyłączeniu się Bułgarii do sojuszu z Niemcami ponownie wzrosła intensywność transportów broni do tego kraju. W kwietniu 1941 roku do Berlina przybył na czele kolejnej misji generał Rusi Rusew, składając zamówienie na dostawy broni o wartości 75 mln Reichsmarek. Niemiecki eksport materiału wojennego do Bułgarii kontynuowano do września 1944 roku, kiedy to na jej terytorium wkroczyła Armia Czerwona. Bułgaria z sojusznika przekształciła się we wroga Trzeciej Rzeszy, podejmując ofensywę przeciwko oddziałom niemieckim pozostającym jeszcze na Bałkanach. Kwestie te wykraczają jednak poza ramy czasowe ujęte w niniejszym tekście³⁶.

Należy podkreślić, że między sierpniem 1938 a końcem lutego 1941 roku dostarczono do Bułgarii znaczące ilości sprzętu wojskowego, który w żadnym razie nie mógł być wyprodukowany mizernymi siłami bułgarskiego przemysłu zbrojeniowego. Dzięki broni niemieckiej dowództwu bułgarskiemu udało się dokonać modernizacji w niektórych rodzajach wojsk i poprawić zdolności obronne państwa. Do momentu przyłączenia się Bułgarii do państw „Osi” kraj ten dysponował jednak w dalszym ciągu przestarzałym

³⁴ A. Tooze, M. Ivanov, *Disciplining 'The Black Sheep of the Balkans': Financial Supervision and Sovereignty in Bulgaria, 1902–1938*, "Economic History Review" 2011, Vol. 64, No. 1, s. 30–51.

³⁵ R. Chary, *Bulgarian Jews and the Final Solution in Bulgaria, 1940–1944*, Pittsburgh 1972, s. 13.

³⁶ Szerzej na ten temat zob. *България. Непризнаният противник на Третия Райх*, съст. В. Тошкова, Н. Котев, Р. Николов, София 1995.

sprzętem. Szczególnie dotkliwie odczuwalny był brak nowoczesnego lotnictwa i artylerii przeciwlotniczej, a także wojsk pancernych, stanowiących o sile militarnej państw w pierwszej połowie XX wieku. Między innymi również z tych względów Bułgaria przez cały okres wojny uchylała się od prowadzenia aktywniejszych działań militarnych, ograniczając działalność do umacniania swojej dominacji na świeżo odzyskanych terytoriach Macedonii Wardarskiej i Tracji Zachodniej.

Aneks

Tabela 1. Wielkość importu i eksportu między Bułgarią i Niemcami w latach 1933–1940

Rok	Udział Trzeciej Rzeszy w imporcie do Bułgarii (w %)	Udział Bułgarii w eksporcie do Trzeciej Rzeszy (w %)
1933	38,2	36
1934	40,1	42,7
1935	53,5	48
1936	61	47,6
1937	54,2	43,1
1938	52	58,9
1939	65,5	67,8
1940	69,6	59,2

Źródło: Н. Генчев, *Българо-германски дипломатически отношения (1938–1941 г.)*, [w:] *Българо-германски отношения и връзки. Изследвания и материали*, т. 1, ред. Х. Христов, София 1972, s. 393.

Tabela 2. Wielkość budżetu Bułgarii i udział w nim wydatków na cele wojskowe w latach 1939–1944

Rok	Budżet państwa (w lewach)	Budżet armii (w lewach)	Udział budżetu wojska w całych wydatkach państwa (%)
1939	10 167 000 000	2 961 000 000	29,1
1940	12 050 000 000	3 523 000 000	29,2
1941	19 733 000 000	7 745 000 000	39,3
1942	28 774 000 000	10 085 000 000	35
1943	42 642 000 000	15 098 000 000	35,4
1944	50 970 000 000	22 351 000 000	43,8

Źródło: Л. Петров, *Разходите за отбраната от 1939 до 1944 година*, „Военноисторически сборник” 1999, кн. 4, s. 127.

Tabela 3. Import materiału wojennego z Trzeciej Rzeszy do Bułgarii od sierpnia 1938 roku do 30 czerwca 1939 roku

Rodzaj broni	Liczba sztuk	Producent
Armaty górskie kalibru 75 mm	56	Krupp
Haubice polowe kalibru 150 mm	20	Krupp
Lekkie działa polowe kalibru 105 mm	60	Krupp
Działa automatyczne kalibru 20 mm	162	Rheinmetall
Działa przeciwlotnicze kalibru 75 mm	20	Rheinmetall
Miny	160	-
Pociski artyleryjskie (różnego kalibru)	2800	-
Łodzie torpedowe	2	-

Źródło: 3. Златев, *Оръжейните доставки от Германия за България (юли 1938 – февруари 1941)*, „Военноисторически сборник” 1996, кн. 4, s. 82.

Tabela 4. Import materiału wojennego z Trzeciej Rzeszy od 1 stycznia do 31 grudnia 1940 roku (wybrane rodzaje sprzętu)

Rodzaj broni	Liczba sztuk	Producent
Włoskie czołgi GTO	36	-
Czołgi „Skoda” LT wz. 35 (zdobyczne)	9	Skoda
Ciężarówki „Opel”	330	Opel
Cysterny (do obsługi lotnisk)	25	-
Podwozia do ciężarówek Steyr-Daimler	200	Steyr-Daimler
Motocykle	37	Zundapp, BMW
Myśliwce Messerschmitt Me-109	10	Messerschmitt
Bombowce Dornier Do-17	11	-
Samoloty Arado-96	24	-
Samoloty francuskie i czechosłowackie (zdobyczne)	153	m.in. Avia (Czechosłowacja)
Samoloty B-71	8	-
Samoloty B-122	12	-
Silniki lotnicze Avia H 12431 (Czechosłowacja)	25	Avia
Armaty górskie kalibru 75 mm	40	Krupp
Działa przeciwpancerne kalibru 37 mm	100	Krupp
Działka automatyczne kalibru 20 mm	163	Rheinmetall
Haubice polowe kalibru 150 mm	20	Krupp
Haubice polowe kalibru 105 mm	54	Rheinmetall
Działa przeciwlotnicze kalibru 75 mm	40	Rheinmetall
Moździerze	160	Rheinmetall
Torpedy	11	-
Karabiny „Mannlicher”	74 000	-

Lekkie karabiny maszynowe	3500	-
Pociski do dział przeciwpancernych (37 mm)	30 000	Krupp
Pociski do dział przeciwlotniczych (88 mm)	29 000	Krupp
Pociski do dział przeciwlotniczych (75 mm)	72 000	Rheinmetall
Pociski do dział przeciwlotniczych (20 mm)	90 000	Krupp
Pociski do haubic polowych kalibru 150 mm	4000	Rheinmetall
Naboje do karabinów kaliber 7,92 mm	1 500 000	DVM
Naboje do pistoletów kaliber 9 mm	50 000	Hahn und Kolb
Trotyl	3000 kg	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: З. Златев, *Оръжейните доставки от Германия за България (юли 1938 – февруари 1941)*, „Военноисторически сборник” 1996, кн. 4, s. 83–85.

Tabela 5. Stan wyposażenia niektórych rodzajów wojsk armii bułgarskiej w momencie wybuchu II wojny światowej

Rodzaje wojsk	Zapotrzebowanie	Liczba sztuk na wyposażeniu	Braki
Piechota			
Karabiny „Mannlicher”	204 824	112 608	92 216
Lekkie karabiny maszynowe	6615	4252	2363
Ciężkie karabiny maszynowe	4290	3296	994
Karabiny przeciwpancerne	332	308	24
Moździerze	473	367	106
Artyleria			
Działa kalibru 75 mm	643	601	42
Haubice kalibru 105 mm	166	148	18
Działa długolufowe kalibru 105 mm	28	22	6
Haubice kalibru 120 mm	40	36	4
Haubice kalibru 150 mm	37	30	7
Działa przeciwlotnicze kalibru 20 mm	330	250	80
Działa przeciwlotnicze kalibru 75 mm	-	-	-
Działa nadbrzeżne D-50 kalibru 100 mm	4	4	-
Działa nadbrzeżne kalibru 150 mm	11	11	-
Działa nadbrzeżne D-35, D-45, D-75	8	8	-
Działa okrętowe i wyrzutnie torped	56	21	35
Wojska pancerne			
Lekkie czołgi włoskie „Fiat Ansaldo”	14	14	-
Angielskie czołgi średnie „Vickers”	8	8	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Л. Спасов, *Дейността на българските правителства за въоръжаване на войската (1919–1939 г.)*, „Военноисторически сборник” 1984, кн. 6, s. 67–68.

Tabela 6. Najważniejsi odbiorcy niemieckiej broni w latach 1936–1941

Rok	Państwo	Wysokość eksportu (%)
1936	Chiny	47
	Węgry	10,4
	Bułgaria	9,8
	ZSRR	6,8
	Portugalia	5,3
	Turcja	4,5
1937	Chiny	36,8
	Węgry	15
	Turcja	8,3
	Portugalia	7,7
	Grecja	7,6
	Bułgaria	7
1938	Brazylia	42
	Państwa bałkańskie	40
1939	Państwa bałkańskie	65,3
1940	ZSRR	40
	Państwa bałkańskie	33,3
1941	Włochy i Rumunia	76,6

Źródło: C. M. Leitz, *Arms Exports from the Third Reich, 1933–1939: The Example of Krupp*, "Economic History Review" 1988, Vol. LI, No. 1, s. 146.

GERMAN EXPORT OF ARMAMENTS TO BULGARIA BETWEEN AUGUST 1938 AND FEBRUARY 1941

ABSTRACT

The article discusses the issue of German export of armaments to Bulgaria from August 1st, 1938 to March 1st, 1941. Within these two and half year Bulgaria, thanks to the credits granted by Berlin, bought many different types of weaponry, preparing for the realization of its revisionist goals, mostly regaining the territories lost after the end of WWI. German deliveries of armaments did not let Bulgaria to fill gaps in its army equipment and regain the status of a strong military power in the Balkans, but were a useful tool in hands of Berlin, aiming at strengthening its position in this Balkan country. Finally, Bulgaria joined the Axis powers in the beginning of 1941.

KEYWORDS

export of armaments, Second World War in the Balkans, history of Bulgaria, German-Bulgarian relations

BIBLIOGRAFIA

1. *България. Непризнаният противник на Третия Райх*, съст. В. Тошкова, Н. Котев, Р. Николов, София 1995.
2. Вачков Д., Иванов М., *Българският външен дълг през „второто златно десетилетие”, 1934–1939 г.*, [w:] *Историята на българския външен дълг на България 1878–1990 г.*, ч. II, ред. Д. Вачков, М. Иванов, Ц. Тодорова, София 2008.
3. *Дипломатически документи по участието на България във втората световна война, Дневници на Министерството на външните работи в правителствата на Георги Къосеианов, проф. Богдан Филов, Добри Божилков, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939–1944 г.)*, съст. Ц. Билярски, И. Гезенко, София 2006.
4. Генчев Н., *Българо-германски дипломатически отношения (1938–1941 г.)*, [w:] *Българо-германски отношения и връзки. Изследвания и материали*, т. 1, ред. Х. Христов, София 1972.
5. Златарски В., *Райхът и Царството. Германското присъствие в България 1933–1940 г.*, София 2014.
6. Златев З., *Оръжейните доставки от Германия за България (юли 1938 – февруари 1941)*, „Военноисторически сборник” 1996, кн. 4.
7. Илел Й., *Моторизацията на българската армия (1920–1944 г.)*, „Известия на Института за Военна История” 1982, т. 34.
8. Колева М., *Германската икономическа политика към България между двете световни войни 1919–1939 г.*, София 2012.
9. Людеман Е., *За икономическата експанзия на германския империализъм в Румъния, България и Югославия преди 1945 г.*, „Исторически преглед” 1970, кн. 5.
10. Недялков Д., *Въздушната мощ на Царство България*, ч. IV, София 2001.
11. Нойков С., Радев В., *Цар Борис III в тайните документи на Третия Райх 1939–1943*, София 1995.
12. Петров Л., *Някои проблеми на военната политика на България през периода 1934–1939 г.*, „Известия на Института за Военна История” 1983, т. 36.
13. Петров Л., *Разходите за отбраната от 1939 до 1944 година*, „Военноисторически сборник” 1999, кн. 4.
14. Поппетров Н., *Фашизмът в България. Развитие и прояви*, София 2008.
15. Прокопиев А., *Отбрана на морско крайбрежие от българската армия през втората световна война (1939–1944)*, София 2013.
16. Рачев С., *Тристранният пакт и държавите от Югоизточна Европа (септември 1940 – март 1941 г.)*, „Известия на Института за Военна История” 1989, т. 47.
17. Сирков Д., *Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт*, [w:] *Българско-германски отношения и връзки*, т. 1, София 1972.
18. Спасов Л., *Българската дипломация 1919–1944 г.*, София 2015.
19. Спасов Л., *Дейността на българските правителства за въоръжаване на войската (1919–1939 г.)*, „Военноисторически сборник” 1984, кн. 6.
20. Явашчев С., *Реформите в българската армия, отразени в регламентиращите документи от 1919 до 1944 година*, „Военноисторически сборник” 1999, кн. 6.
21. Chary R., *Bulgarian Jews and the Final Solution in Bulgaria, 1940–1944*, Pittsburgh 1972.
22. Kastyory A., *Rozbiór Rumunii w 1940 roku*, Warszawa 2002.
23. Leitz C. M., *Arms Exports from the Third Reich, 1933–1939: The Example of Krupp*, “Economic History Review” 1988, Vol. LI, No. 1.

24. Stawowy-Kawka I., *Ekspansja gospodarcza Trzeciej Rzeszy w Jugosławii i Rumunii (1929–1939)*, Kraków 1993.
25. Tooze A., Ivanov M., *Disciplining 'The Black Sheep of the Balkans': Financial Supervision and Sovereignty in Bulgaria, 1902–1938*, "Economic History Review" 2011, Vol. 64, No. 1.
26. *Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria and Protocol Signed at Neuilly-Sur-Seine, November 27, 1919*, Ottawa 1920.
27. Znamierowska-Rakk E., *Bułgarski rewizjonizm terytorialny a zbliżenie Bułgarii z III Rzeszą*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 2009, t. XLIV.

MICHAŁ BRODECKI

UNIwersytet w Białymstoku
WYDZIAŁ PRAWA
KATEDRA PRAWA PRACY
E-MAIL: MICHAL.BRODECKI@GMAIL.COM

Wybrane problemy interpretacyjne zasiłku dla bezrobotnych

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia najważniejsze problemy interpretacyjne jednego z podstawowych społecznych świadczeń pieniężnych, stanowiącego element bezpieczeństwa socjalnego – zasiłku dla bezrobotnych. W tekście omówiono najpowszechniejsze przesłanki nabycia prawa do zasiłku dla bezrobotnych, tj. zarejestrowanie we właściwym powiatowym urzędzie pracy oraz brak propozycji odpowiedniej pracy dla bezrobotnego. Artykuł podzielony został na cztery części – wstęp, omówienie przesłanki zarejestrowania we właściwym powiatowym urzędzie pracy, omówienie przesłanki braku propozycji odpowiedniej pracy dla bezrobotnego oraz zakończenie.

SŁOWA KLUCZOWE

bezpieczeństwo socjalne, zasiłek dla bezrobotnych, społeczne świadczenia pieniężne, odpowiednia praca, wystarczające kwalifikacje

Wstęp

Bezpieczeństwo socjalne jest jedną z kluczowych kategorii polityki społecznej. Definiowane jest ono jako stan wolności od zagrożeń (nazywanych też ryzykami socjalnymi), których skutkiem jest brak lub niedostatek środków zaspokojenia potrzeb¹. W drugiej połowie XX wieku bezpieczeństwo socjal-

¹ B. Szatur-Jaworska, *Bezpieczeństwo socjalne osób starszych – wybrane pieniądze świadczenia społeczne*, [w:] *Aktywne starzenie się – Przeciwdziałanie barierom*, red. P. Szukałski, B. Szatur-Jaworska, Łódź 2014, s. 44.

ne zajęło czołową pozycję wśród wartości i potrzeb współczesnego obywatela cywilizowanego świata, na stałe wpisując się w katalog podstawowych praw obywatelskich ustrojów demokratycznych². Realizacja bezpieczeństwa socjalnego możliwa jest dzięki różnorodnym narzędziom socjalnym, prawnym i instytucjonalnym. Są nimi między innymi pieniądze świadczenia społeczne, definiowane jako dochody osób i gospodarstw domowych, które nie stanowią wynagrodzenia za pracę i pochodzą ze środków publicznych (budżet państwa, budżety samorządów, fundusze wydzielone). Specyficzną formą świadczeń pieniężnych są różnorakie ulgi w opłatach (na przykład telekomunikacyjnych, za przejazdy komunikacją miejską, koleją, za abonament radiowo-telewizyjny), które wynikają zarówno z ustaw, jak i z przepisów prawa lokalnego (na przykład uchwał rad poszczególnych miast)³.

Jednym z pieniężnych świadczeń społecznych stanowiących podstawę bezpieczeństwa socjalnego osób bezrobotnych jest zasiłek dla bezrobotnych. Definiuje się go jako świadczenie o charakterze publicznoprawnym finansowane ze specjalnego funduszu celowego – Funduszu Pracy⁴. Zasiłek dla bezrobotnych uregulowany został w rozdziale 15 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy⁵ (zwanej dalej ustawą o promocji zatrudnienia), zatytułowanym „Świadczenia dla bezrobotnych”. Pomijając kwestie związane ze wskazaniem charakteru prawnego omawianego świadczenia, który nie jest jednoznaczny⁶, należy wskazać, że zgodnie z regulacją ustawy przyznanie i wypłata zasiłku jest ostatecznym środkiem pomocy udzielanym bezrobotnym dopiero wówczas, gdy nie jest możliwe zastosowanie innych form przeciwdziałania bezrobociu, a przede wszystkim nie ma dla takiej osoby propozycji odpowiedniej pracy⁷.

Zgodnie z art. 71 ustawy o promocji zatrudnienia prawo do zasiłku przysługuje bezrobotnemu za każdy dzień kalendarzowy od dnia zarejestrowania się we właściwym powiatowym urzędzie pracy, gdy nie ma dla niego propozycji odpowiedniej pracy, propozycji stażu, przygotowania zawodowego dorosłych, szkolenia, prac interwencyjnych lub robót publicznych oraz posiada on w czasie 18 miesięcy bezpośrednio poprzedzających dzień zare-

² L. Dziewięcka-Bokun, *Bezpieczeństwo socjalne jako podstawa pokoju społecznego*, „Prace naukowe/Akademia Ekonomiczna w Katowicach” 2003, s. 11.

³ B. Szatur-Jaworska, op. cit., s. 45.

⁴ W. Sanetra, *Zatrudnienie i bezrobocie. Przepisy i komentarz*, Warszawa 1993, s. 26.

⁵ DzU z 2004 r., nr 99, poz. 1001 ze zm.

⁶ Więcej na temat charakteru prawnego zasiłku dla bezrobotnych zob. K. Jaworska, *Socjalne traktowanie bezrobocia*, Olsztyn 2016.

⁷ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 14 czerwca 2006 r., II SA/Wa 463/06, LEX nr 221873.

jestrowania łącznie przez co najmniej 365 dni tak zwany okres aktywności zawodowej, podczas którego była odprowadzana składka na Fundusz Pracy co do zasady od kwoty przynajmniej minimalnego wynagrodzenia za pracę określonego odrębnymi przepisami prawa. Wskazać należy, iż katalog przesłanek wymienionych w art. 71 ustawy o promocji zatrudnienia posiada charakter zamknięty⁸ oraz pozbawiony jest cech uznaniowości⁹, zaś warunkiem uzyskania prawa do zasiłku dla bezrobotnych jest kumulatywne spełnienie dwóch przesłanek z art. 71 ust. 1 pkt 1 i 2 ustawy o promocji zatrudnienia¹⁰.

Na gruncie przepisów dotyczących nabywania prawa do zasiłku dla bezrobotnych powstaje szereg wątpliwości interpretacyjnych. Z uwagi na obszerność tematu w niniejszym opracowaniu omówione zostaną najpowszechniejsze przesłanki, tj. zarejestrowanie bezrobotnego we właściwym powiatowym urzędzie pracy oraz brak propozycji odpowiedniej pracy dla bezrobotnego – przesłanka budząca najwięcej kontrowersji i wątpliwości interpretacyjnych.

1. Zarejestrowanie bezrobotnego we właściwym powiatowym urzędzie pracy

Podstawowym warunkiem nabycia prawa do zasiłku dla bezrobotnych jest zarejestrowanie się bezrobotnego we właściwym powiatowym urzędzie pracy. Pojęcia bezrobotnego, a także właściwego powiatowego urzędu pracy wyjaśnione zostały w art. 2 omawianej ustawy. Zgodnie z utrwalonym w orzecznictwie poglądem osoba spełniająca warunki do uzyskania statusu bezrobotnego otrzymuje go dopiero po dokonaniu rejestracji we właściwym powiatowym urzędzie pracy¹¹. Właściwym powiatowym urzędem pracy jest urząd odpowiadający miejscu zameldowania stałego lub czasowego osoby bezrobotnej. Dodatkowo w treści § 2 ust. 1 pkt 1 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 12 listopada 2012 roku w sprawie rejestracji bezrobotnych i poszukujących pracy¹² (zwanego dalej rozporządzeniem w sprawie rejestracji bezrobotnych) wskazano, że w przypadku

⁸ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach z dnia 14 października 2010 r., IV SA/GI 269/2010, LexPolonica nr 2519125.

⁹ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 20 sierpnia 2009 r., IV SA/Wr 196/2009, LexPolonica nr 2503023.

¹⁰ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach z dnia 9 grudnia 2008 r., IV SA/GI 541/2008, LexPolonica nr 2062762.

¹¹ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 29 czerwca 2010 r., II SA/Go 339/2010, LexPolonica nr 2371860.

¹² DzU z 2002 r., poz. 1299.

nieposiadania przez bezrobotnego miejsca zameldowania właściwy jest powiatowy urząd pracy, na którego obszarze działania dana osoba przebywa. Jak bowiem stwierdził Wojewódzki Sąd Administracyjny w Warszawie, zameldowanie jest jedynie rejestracją miejsca pobytu, a ustawodawca nie wiąże ustalenia w zakresie właściwości urzędu pracy z bezwzględnym obowiązkiem zameldowania osoby bezrobotnej¹³. Bez znaczenia w kwestii właściwości powiatowego urzędu pracy pozostaje natomiast miejsce wykonywania pracy, albowiem art. 71 ustawy o promocji zatrudnienia nie uzależnia uprawnień do zasiłku dla bezrobotnych od miejsca wykonywania pracy, a wymaga jedynie, aby bezrobotny był zatrudniony i osiągał wynagrodzenie w kwocie co najmniej minimalnego wynagrodzenia za pracę, od którego istnieje obowiązek opłacania składki na Fundusz Pracy¹⁴.

Ważną kwestią jest również zmiana miejsca zameldowania już po uzyskaniu przez bezrobotnego prawa do zasiłku. Rodzi się bowiem pytanie, czy przerwa w dopełnieniu obowiązku meldunkowego lub też przemeldowanie się bezrobotnego skutkuje pozbawieniem takiej osoby statusu bezrobotnego, a tym samym prawa do zasiłku. W kwestii tej wielokrotnie wypowiedziały się wojewódzkie sądy administracyjne. W uzasadnieniu wyroku z dnia 7 lutego 2004 roku Wojewódzki Sąd Administracyjny we Wrocławiu stwierdził, iż przesłanka zarejestrowania się we właściwym dla miejsca zamieszkania powiatowym urzędzie pracy odnosi się przede wszystkim do momentu rejestracji, a po zmianie miejsca zamieszkania i zameldowania przestaje mieć charakter przesłanki materialno-prawnej, stając się wymogiem ewidencyjnym, którego niedochowanie nie może skutkować utratą świadczenia¹⁵. Choć wyrok ten wydany został na gruncie ustawy z dnia 14 grudnia 1994 roku o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu¹⁶, należy uznać, iż nie stracił on na aktualności również w odniesieniu do obecnie obowiązującej ustawy o promocji zatrudnienia, o czym świadczy chociażby wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Szczecinie z dnia 27 czerwca 2007 roku, zgodnie z którym przerwa w dopełnieniu przez stronę obowiązku meldunkowego nie stanowi podstawy faktycznej do pozbawienia jej statusu osoby bezrobotnej¹⁷.

¹³ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 9 marca 2005 r., II SA/Wa 2502/04, LEX nr 164755.

¹⁴ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Rzeszowie z dnia 14 grudnia 2006 r., II SA/Rz 667/2006, LexPolonica nr 2139188.

¹⁵ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 7 lutego 2004 r., IV SA/Wr 346/04.

¹⁶ DzU z 2003 r., nr 58, poz. 514 ze zm.

¹⁷ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Szczecinie z dnia 27 czerwca 2007 r., II SA/Sz 210/07, ZNSA 2008, nr 1, poz. 131.

W opinii judykatury treść ustawowej definicji bezrobotnego w powiązaniu z przepisami rozporządzenia w sprawie rejestracji bezrobotnych pozwala ustalić, że przesłanka zarejestrowania się bezrobotnego w powiatowym urzędzie pracy właściwym dla miejsca stałego lub czasowego zameldowania tej osoby obok celu ewidencyjnego spełnia rolę porządkującą system świadczeń dla bezrobotnych, gdyż umożliwia planowe gromadzenie środków na ten cel przez właściwe urzędy pracy¹⁸. Z uwagi na powyższe przesłanki tej nie można stosować automatycznie, bez odniesienia się do jej *ratio legis*.

Reasumując, wskazać należy, iż zgodnie z przepisami ustawy o promocji zatrudnienia oraz rozporządzenia w sprawie rejestracji bezrobotnych właściwym dla rejestracji bezrobotnego urzędem pracy jest urząd odpowiadający miejscu jego zameldowania, a w przypadku braku zameldowania urząd miejsca, na którego obszarze dana osoba przebywa. Zmiana miejsca zameldowania/zamieszkania w trakcie pobierania zasiłku dla bezrobotnych nie wpływa w żaden sposób na uprawnienia bezrobotnego w kwestii zasiłku.

2. Brak propozycji odpowiedniej pracy dla bezrobotnego

Zgodnie z art. 71 ust. 1 pkt 1 ustawy o promocji zatrudnienia warunkiem nabycia prawa do zasiłku dla bezrobotnych jest brak propozycji odpowiedniej pracy dla bezrobotnego, propozycji stażu, przygotowania zawodowego dorosłych, szkolenia, prac interwencyjnych lub robót publicznych. Pojęcie odpowiedniej pracy znane było w polskim porządku prawnym już na gruncie ustawy z dnia 18 lipca 1924 roku o zabezpieczeniu na wypadek bezrobocia¹⁹. Zgodnie z art. 16 lit. a tejsze ustawy praca winna być uważana za odpowiednią, o ile jest zgodna ze zdolnościami fizycznymi bezrobotnego, nie jest niebezpieczna ani dla jego zdrowia, ani moralności, jeżeli jest opłacana wystarczająco wedle przyjętych w danej miejscowości norm i nie spowoduje poważnych przeszkód w powrocie bezrobotnego do jego pracy zawodowej. Ustawa ta obowiązywała do dnia 5 lutego 1946 roku. Po drugiej wojnie światowej regulacja w zakresie odpowiedniej pracy utraciła znaczenie, albowiem państwo prowadziło politykę pełnego zatrudnienia. Od 1 września 1946 roku do 31 grudnia 1989 roku obowiązywał dekret z dnia 2 sierpnia 1945 roku o urzędach zatrudnienia²⁰. Był to bardzo zwięzły akt prawny (liczył jedynie 12 artykułów). Nie przewidziano w nim w ogóle definicji od-

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ DzU z 1932 r., nr 58, poz. 555.

²⁰ DzU z 1945 r., nr 30, poz. 182 ze zm.

powiedniej pracy. W art. 1 dekretu wskazano jedynie, iż w celu usprawnienia organizacji pracy i pełnego spożytkowania sił roboczych tworzy się urzędy zatrudnienia, które zgodnie z art. 3 opisywanej regulacji pośredniczą w zawieraniu umów o pracę oraz umów o naukę zawodową, co służy także regulowaniu rynku pracy poprzez wyrównanie popytu z podażą. Ponownie definicja odpowiedniej pracy pojawiła się w ustawie z 29 grudnia 1989 roku o zatrudnieniu²¹. Odpowiednią pracą, zgodnie z art. 2 ust. 1 pkt 14, była praca zgodna z poziomem wykształcenia bezrobotnego, do której ma on przygotowanie zawodowe lub może ją wykonywać po uprzednim przyuczeniu do zawodu lub przekwalifikowaniu, jeżeli praca ta jest odpowiednia ze względu na stan zdrowia bezrobotnego, a łączny czas dojazdu do pracy i z pracy środkami komunikacji publicznej nie przekracza 3 godzin. Podobnie odpowiednią pracą regulowały przepisy ustawy z dnia 16 października 1991 roku o zatrudnieniu i bezrobociu²², z tą różnicą, że nie była ona już uzależniona od poziomu wykształcenia bezrobotnego (art. 2 ust. 1 pkt 15 wskazanej ustawy). Z kolei w uprzednio obowiązującej ustawie z 14 grudnia 1994 roku o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu²³ pojęcie odpowiedniej pracy zastąpiono określeniem „odpowiednie zatrudnienie”. Za takie należało uznawać zatrudnienie, do którego bezrobotny ma wystarczające kwalifikacje lub może je wykonywać po uprzednim szkoleniu, jego stan zdrowia pozwala mu na wykonywanie tego zadania, a łączny czas dojazdu do miejsca zatrudnienia i z powrotem środkami komunikacji publicznej nie przekracza 3 godzin.

Ustawodawca w obecnie obowiązującej ustawie o promocji zatrudnienia przewidział również definicję legalną odpowiedniej pracy, stanowiącą niejako rozszerzenie pojęcia odpowiedniego zatrudnienia z uprzednio obowiązującej ustawy. Zgodnie z art. 2 ust. 1 pkt 16 ustawy o promocji zatrudnienia odpowiednią pracą jest zatrudnienie lub inna praca zarobkowa, która podlega ubezpieczeniom społecznym i do wykonywania której bezrobotny ma wystarczające kwalifikacje lub doświadczenie zawodowe lub może ją wykonywać po uprzednim szkoleniu albo przygotowaniu zawodowym dorosłych, stan zdrowia pozwala mu na jej wykonywanie, łączny czas dojazdu do miejsca pracy i z powrotem środkami transportu zbiorowego nie przekracza 3 godzin oraz za wykonywanie której osiąga miesięcznie wynagrodzenie brutto w wysokości co najmniej minimalnego wynagrodzenia za pracę w przeliczeniu na pełny wymiar czasu pracy. W zakresie regulacji odpo-

²¹ DzU nr 75, poz. 446.

²² DzU nr 106, poz. 457 ze zm.

²³ DzU z 1997 r., nr 25, poz. 128 ze zm.

wiedniego zatrudnienia wyróżnić można trzy główne wyznaczniki, wskazujące na „odpowiedniość” pracy, a mianowicie: wyznacznik kwalitatywny (dotyczący relacji pracy oraz stopnia przygotowania do jej wykonywania), zdrowotny (stan zdrowia pozwala bezrobotnemu na wykonywanie danej pracy) oraz geograficzny (miejsce wykonywania pracy nie może być zbyt odległe od miejsca zamieszkania)²⁴. Na gruncie przytoczonej definicji powstaje szereg problemów interpretacyjnych, przede wszystkim w zakresie wyznacznika kwalitatywnego, który jak wynika z powyżej przytoczonych definicji odpowiedniej pracy, na przestrzeni lat ulegał znacznej „liberalizacji”. Brak zainteresowania doktryny prawa niniejszą tematyką utrudnia interpretację znaczenia odpowiedniej pracy, co w praktyce powoduje rozbieżności w zakresie wydawanych decyzji administracyjnych, a nawet wyroków sądowych. Powyższe prowadzi do sytuacji, w której osoby uprawnione do szeregu świadczeń nie otrzymują ich bądź bezzasadnie je tracą. Z uwagi na powyższe niezbędna jest w tym zakresie szczegółowa interpretacja pojęcia odpowiedniej pracy.

2.1. ZATRUDNIENIE

Zgodnie z legalną definicją zawartą w ustawie o promocji zatrudnienia odpowiednią pracą może być zatrudnienie lub inna praca zarobkowa. Zatrudnieniem, zgodnie z art. 2 ust. 1 pkt 43 ustawy o promocji zatrudnienia, jest wykonywanie pracy na podstawie stosunku pracy, stosunku służbowego oraz umowy o pracę nakładczą. Stosunek pracy należy rozumieć zgodnie z art. 22 k.p. jako wykonywanie przez pracownika pracy określonego rodzaju na rzecz pracodawcy i pod jego kierownictwem, w miejscu i czasie wyznaczonym przez pracodawcę oraz za wynagrodzeniem. Zaznaczyć należy także, iż stosunek pracy może być realizowany zarówno na podstawie umowy o pracę, jak również mianowania, powołania, wyboru i spółdzielczej umowy o pracę (art. 2 k.p.). Trudno jednak wyobrazić sobie sytuację, w której urząd pracy proponuje bezrobotnemu podjęcie pracy na podstawie mianowania, powołania czy wyboru, albowiem zwykle zatrudnienie na tej podstawie poprzedzone jest odpowiednim konkursem. Niemniej jednak urząd pracy może wskazać osobie bezrobotnej lub poszukującej pracy taki konkurs, o ile spełnia ona kryteria w nim przewidziane, przy czym oczywiście nieodniesienie przez osobę bezrobotną zwycięstwa w takim konkursie nie

²⁴ Z. Góral, *Komentarz do art. 2 ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy*, [w:] *Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Praktyczny komentarz*, red. Z. Góral, Warszawa 2012, s. 68–71.

może być pojmowane jako odmowa przyjęcia odpowiedniej pracy. Co więcej, jako odmowa przyjęcia propozycji odpowiedniej pracy nie może być potraktowane także niewzięcie przez bezrobotnego udziału we wskazanym przez urząd pracy konkursie.

Jak wskazuje Mirosław Włodarczyk, niektóre z wymienionych form zatrudnienia będą mało przydatne w praktyce funkcjonowania urzędów pracy. Chodzi tu przede wszystkim o spółdzielczą umowę o pracę, w odniesieniu do której rekrutacja pracowników odbywa się według specjalnej procedury, warunkiem zatrudnienia jest przyjęcie kandydata w poczet członków spółdzielni, a ponadto wybór członków zazwyczaj dokonuje się w chwili zakładania spółdzielni²⁵.

Z przepisów Kodeksu pracy wynika, że nie są pracownikami, a więc nie pozostają w stosunku pracy, osoby wykonujące pracę nakładczą. Ich uprawnienia uregulowane są w rozporządzeniu Rady Ministrów z 31 grudnia 1975 roku w sprawie uprawnień pracowniczych osób wykonujących pracę nakładczą²⁶. Należy jednak wskazać, że uwzględnienie przez ustawodawcę w definicji zatrudnienia pracy wykonywanej na podstawie umowy o pracę nakładczą znajduje swe uzasadnienie w daleko idącym zrównaniu tak zwanych chałupników z pracownikami między innymi w zakresie uprawnień wynikających z wykonywanej pracy, a także poprzez odpowiednie stosowanie względem nich szeregu postanowień prawa pracy²⁷. Bezrobotny nie zawsze jednak będzie mógł przyjąć taką pracę jako odpowiednią. Choć pojęcie odpowiedniej pracy nie zawiera tego kryterium, logiczne jest, iż do wykonywania tego typu prac trzeba posiadać chociażby właściwe warunki lokalowe, a ich brak zdaje się wystarczającą przyczyną odmowy przyjęcia danego rodzaju pracy. Z uwagi na zbliżony charakter osób wykonujących pracę nakładczą oraz pracowników zasadne jest wskazanie tych pierwszych przez ustawodawcę w definicji zatrudnienia, a w konsekwencji w obrębie dyskusji na temat odpowiedniej pracy.

W odniesieniu do stosunku służbowego pod niniejszym pojęciem należy rozumieć stosunki służbowe z mianowania regulowane przez prawo pracy, a także stosunki służbowe będące przedmiotem prawa administracyjnego²⁸.

²⁵ M. Włodarczyk, „Odpowiednie zatrudnienie” w ustawie o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1998, nr 7–8, s. 38.

²⁶ DzU z 1976 r., nr 3, poz. 19 ze zm.

²⁷ A. Kosut, *Komentarz do ustawy o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu*, Gdańsk 1996, s. 31.

²⁸ T. Zieliński, *Stosunek pracy i stosunek służbowy w administracji państwowej*, [w:] *Pracownicy administracji w PRL*, red. J. Łętowski, Warszawa 1984, s. 137.

2.2. INNA PRACA ZAROBKOWA

Inną pracą zarobkową, zgodnie z pkt 11 art. 2 ustawy o promocji zatrudnienia, jest wykonywanie pracy lub świadczenie usług na podstawie umów cywilnoprawnych, w tym umowy agencyjnej, umowy zlecenia, umowy o dzieło albo w okresie członkostwa w rolniczej spółdzielni produkcyjnej, spółdzielni kółek rolniczych lub spółdzielni usług rolniczych. Należy wskazać, iż pojęcie innej pracy zarobkowej jako wyznacznika odpowiedniej pracy pojawiło się dopiero w ustawie o przeciwdziałaniu bezrobociu, chociaż znane było już na gruncie ustawy z 1994 roku o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu. Potrzeba wprowadzenia wzmiankowanego pojęcia pojawiła się zapewne z uwagi na rosnącą liczbę zawieranych w warunkach gospodarki wolnorynkowej innych umów aniżeli umowa o pracę.

Odróżnienie zatrudnienia od innej pracy zarobkowej oparte jest na założeniu, zgodnie z którym zatrudnienie jest wyznacznikiem roli społeczno-zawodowej, gdyż posiada znamiona większej trwałości, zaś inna praca zarobkowa jest jedynie tytułem uzyskiwania dochodów, który tej roli nie spełnia²⁹. W obecnie obowiązującej definicji innej pracy zarobkowej ustawodawca posłużył się otwartym katalogiem podstaw jej wykonywania. W ustawie z dnia 14 grudnia 1994 roku o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu katalog umów stanowiących inną pracę zarobkową był zamknięty i obejmował: umowę agencyjną, zlecenia i umowę o dzieło, a także wykonywanie pracy w okresie członkostwa w rolniczej spółdzielni produkcyjnej lub spółdzielni kółek rolniczych (art. 2 pkt 16). Z uwagi na literalne brzmienie obowiązującej wówczas definicji legalnej innej pracy zarobkowej wątpliwe było zaliczanie do tego katalogu umów, do których odpowiednio stosuje się przepisy dotyczące zlecenia (na przykład umowy o świadczenie usług). Na gruncie obecnej regulacji praktycznie każda umowa cywilnoprawna będzie spełniała cechy innej pracy zarobkowej. Oczywisty jest przy tym brak możliwości proponowania bezrobotnemu pracy w oparciu o samozatrudnienie, gdyż musiałby on otworzyć własną działalność gospodarczą, a następnie w ramach umowy cywilnoprawnej świadczyć usługi na rzecz innego podmiotu. Powyższe z pewnością nie mieści się w definicji innej pracy zarobkowej.

²⁹ A. Kosut, op. cit., s. 71.

3. Wystarczające kwalifikacje i doświadczenie zawodowe, szkolenie, przygotowanie zawodowe dorosłych

Na przestrzeni lat, jak już wskazano, porównując przepisy definiujące odpowiednią pracę, pozycja osób bezrobotnych w zakresie uzyskiwania propozycji odpowiedniej pracy uległa znacznemu pogorszeniu, co w konsekwencji umożliwia urzędowi pracy oferowanie bezrobotnym propozycji zatrudnienia znacznie odbiegających od wyuczonego zawodu i poziomu wykształcenia. Powoduje to ograniczenie możliwości odrzucenia przez bezrobotnego złożonej mu propozycji pracy³⁰. Pominięcie w definicji odpowiedniej pracy kryterium poziomu wykształcenia wyznacza bardzo szeroko zakres dyspozycyjności danej osoby bezrobotnej, co może nawet skutkować pracą poniżej subiektywnego poczucia godności³¹. Rozważania te nie są jedynie teoretyczne. Jak bowiem wynika z szeregu wyroków, takie sytuacje bardzo często się zdarzają. Jako przykłady można wskazać wyroki Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu³² czy Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gdańsku³³, w których stwierdzono, że definicja odpowiedniej pracy daje podstawę do uznania, iż jest to również praca poniżej wykształcenia osoby, do której jest kierowana oferta, oczywiście przy spełnieniu pozostałych warunków wynikających z przywołanego przepisu, a na takie rozumienie omawianego pojęcia pozwala użyte przez ustawodawcę sformułowanie „wystarczające kwalifikacje”. Zdaniem sądu termin „wystarczające kwalifikacje” użyty w art. 2 ust. 1 pkt 16 ustawy o promocji zatrudnienia oraz termin „odpowiednie kwalifikacje” zawarty w art. 42 ust. 3 k.p. to różne pojęcia, niezawierające tej samych treści. Według sądu gramatyczna wykładnia art. 2 ust. 1 pkt 16 ustawy o zatrudnieniu odpowiada wykładni celowościowej ustawy, której zamierzeniem było między innymi wykorzystanie każdego wolnego miejsca pracy.

Z uwagi na niewielki dorobek doktryny prawa w zakresie pojęcia „wystarczające kwalifikacje” z ustawy o promocji zatrudnienia, wbrew wskazanemu powyżej stanowisku sądu zasadne zdaje się sięgnięcie do regulacji Kodeksu pracy z art. 42, 55, czy 71, które stanowią o pracy odpowiadającej kwalifikacjom pracownika. Kwalifikacje te należy zgodnie z opinią judyka-

³⁰ Ibidem, s. 26.

³¹ M. Włodarczyk, op. cit., s. 37.

³² Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 30 lipca 2009 r., IV SA/Wr 457/07, [online] www.orzeczenia-nsa.pl/wyrok/iv-sa-wr-457-07/status_bezrobotnego_bezrobocie/32e5ed4.html [dostęp: 23.05.2017].

³³ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gdańsku z dnia 10 marca 2011 r., III SA/Gd 46/11, Legalis nr 383194.

tury rozumieć nie tylko jako przygotowanie zawodowe pracownika, jego formalne wykształcenie, zdobyte doświadczenie zawodowe i potrzebne umiejętności, ale także jako właściwości psychofizyczne oraz zdolności do wykonywania określonych czynności z punktu widzenia zdrowia psychicznego³⁴. Za odpowiednią pracę Kazimierz Jaśkowski uważa taką pracę, która nie może przekraczać kwalifikacji, ale jednocześnie powinny one znaleźć właściwe wykorzystanie przy jej wykonywaniu³⁵. Wystarczające kwalifikacje, na co wskazuje orzecznictwo sądów administracyjnych, należy jednak rozumieć szerzej aniżeli odpowiednie kwalifikacje. Zdaniem autora, jest to błędne. Należy powtórzyć za Mirosławem Włodarczykiem, iż nieznanne są pobudki, którymi kierował się ustawodawca, tworząc warunki prawne pozwalające na zmuszanie bezrobotnych do przyjmowania propozycji pracy, które mogą prowadzić między innymi do ich szybkiej deklasacji zawodowej. Stanowisko takie jest tym bardziej niezrozumiałe, że zważywszy na sytuację na rynku pracy, urzędy cierpią na niedostatek ofert zatrudnienia dla wszystkich możliwych kategorii osób poszukujących pracy³⁶.

Zauważyć należy także znaczne zmniejszenie się stopy bezrobocia w kilku ostatnich latach. O ile w połowie lat dziewięćdziesiątych, kiedy wprowadzono ustawę o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu, eliminując z pojęcia odpowiedniej pracy przesłankę posiadania przygotowania zawodowego, stopa bezrobocia utrzymywała się mniej więcej na poziomie 16%, a w pierwszych czterech latach XXI wieku, kiedy to z kolei weszła w życie obecnie obowiązująca ustawa o promocji zatrudnienia, również pomijająca poziom wykształcenia bezrobotnego oraz konieczność jego przygotowania zawodowego, stopa bezrobocia rejestrowanego osiągała nawet 20%, w związku z czym zasadne było proponowanie bezrobotnym w zasadzie jakiegokolwiek pracy (z uwagi na cel funkcjonowania urzędów, czyli między innymi aktywizację osób bezrobotnych, przyczyniającą się do zmniejszenia bezrobocia), o tyle w ciągu trzech ostatnich lat stopa bezrobocia wynosiła mniej niż 10%, a w pierwszych miesiącach 2017 roku utrzymywała się nawet na poziomie 8%³⁷. Prowadzi to do wniosku, iż urzędy pracy mają możliwość bardziej wnikliwej analizy sytuacji każdego bezrobotnego, jego predyspozycji do podjęcia pracy oraz odnalezienia oferty najbardziej odpowiadającej zarówno poziomowi wykształcenia, jak i doświadczeniu zawodowemu bezrobotnego.

³⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 października 2000 r., I PKN 61/2000, LexisNexis nr 351076.

³⁵ K. Jaśkowski, E. Maniewska, *Kodeks pracy, komentarz*, LEX/el. 2015.

³⁶ M. Włodarczyk, op. cit., s. 37.

³⁷ Dane GUS, [online] <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-w-latach-1990-2017,4,1.html> [dostęp: 23.05.2017].

W kwestii doświadczenia zawodowego należy wskazać jedynie, iż chodzi tutaj zarówno o doświadczenie w zawodzie wyuczonym, zgodnym z kwalifikacjami, jak i doświadczenie w wykonywaniu prac niezwiązanych z wykształceniem. Doświadczenie zawodowe nie musi być ponadto zdobyte jedynie w ramach zatrudnienia czy innej pracy zarobkowej. Może ono być rezultatem na przykład bezpłatnych praktyk czy wolontariatu. Ważne jest natomiast, aby było możliwe do zweryfikowania, na przykład poprzez przedłożenie stosownych dokumentów, certyfikatów, zaświadczeń itp.

„Odpowiednia praca” to również taka praca, którą bezrobotny może wykonywać po uprzednim szkoleniu lub przygotowaniu zawodowym dorosłych. Przez szkolenie, zgodnie z art. 2 pkt 37 ustawy o promocji zatrudnienia, rozumieć należy pozaszkolne zajęcia, mające na celu uzyskanie, uzupełnienie lub doskonalenie umiejętności i kwalifikacji zawodowych lub ogólnych, potrzebnych do wykonywania pracy, w tym umiejętności poszukiwania zatrudnienia. Gospodarka wolnorynkowa wymusiła konieczność racjonalizacji zatrudnienia i efektywnego zarządzania siłą roboczą. Rosnącym w związku z tym wymaganiom pracodawców i konieczności dostosowania się do ich potrzeb wychodzą naprzeciw działania podejmowane zarówno przez organy zatrudnienia, jak i przez samych bezrobotnych, mające na celu zwiększenie szans na znalezienie pracy. Celowi temu służą szkolenia³⁸. Są one organizowane przez powołane w tym celu instytucje szkoleniowe, o których mowa w rozdziale 7 ustawy o promocji zatrudnienia.

W kwestii przygotowania zawodowego dorosłych należy wskazać, iż zgodnie z art. 2 ust. 1 pkt 29a jest to instrument aktywizacji w formie praktycznej nauki zawodu dorosłych lub przyuczenia do pracy dorosłych realizowany bez nawiązywania stosunku pracy z pracodawcą, według programu obejmującego nabywanie umiejętności praktycznych i wiedzy teoretycznej, zakończony egzaminem. Jak wskazuje się w doktrynie, przygotowanie zawodowe dorosłych dotyczy jedynie bezrobotnych z grup ryzyka na rynku pracy, co określono w art. 49 ustawy o promocji zatrudnienia, a także osób poszukujących pracy, o których mowa w art. 43 ust. 1 pkt 3–7 ustawy³⁹. Nie wchodząc w szczególności uregulowań dotyczących przygotowania zawodowego dorosłych, zaznaczyć należy, iż może się ono odbywać w dwóch formach: trwającej od 12 do 18 miesięcy praktycznej nauki zawodu dorosłych oraz trwającego od 3 do 6 miesięcy przyuczenia do pracy dorosłych⁴⁰.

³⁸ A. Kosut, op. cit., s. 58.

³⁹ E. Staszewska, *Przygotowanie zawodowe dorosłych*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2012, nr 2, s. 27.

⁴⁰ Szerzej na temat przygotowania zawodowego dorosłych zob. ibidem, s. 26–31.

4. Stan zdrowia

Kolejnym wyznacznikiem odpowiedniej pracy jest posiadanie przez bezrobotnego odpowiedniego stanu zdrowia do zajmowania danego stanowiska. Choć przepis nie wskazuje, w jaki sposób określony ma być stan zdrowia potencjalnego pracownika, należy stwierdzić, że winien on być oceniany na podstawie przepisów rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 maja 1996 roku w sprawie przeprowadzania badań lekarskich pracowników, zakresu profilaktycznej opieki zdrowotnej nad pracownikami oraz orzeczeń lekarskich wydawanych do celów przewidzianych w Kodeksie pracy⁴¹. Z uwagi na uregulowania wskazanego rozporządzenia stwierdzenie, że dana praca jest odpowiednia, powinno nastąpić po dokonaniu właściwych badań lekarskich. Jeśli po skierowaniu do pracy bezrobotny uzyskałby zaświadczenie o przeciwwskazaniach do jej podjęcia, nie mogłoby to prowadzić do poniesienia przez niego negatywnych skutków prawnych związanych z odmową przyjęcia propozycji odpowiedniej pracy. Wątpliwości w tym zakresie budzą jednak umowy cywilnoprawne. Przy zawieraniu tego typu umów nie jest konieczne przeprowadzenie badań lekarskich. W tym zakresie urzędy pracy, proponując bezrobotnemu daną pracę, mogą jedynie polegać na jego zapewnieniach co do stanu zdrowia.

5. Wyznacznik geograficzny

Wyznacznikiem odpowiedniości pracy jest także położenie geograficzne miejsca jej wykonywania w stosunku do miejsca zamieszkania pracownika. Łączny czas dojazdu do miejsca pracy i z powrotem środkami transportu zbiorowego nie może przekraczać 3 godzin. Choć zawarte sformułowanie jest raczej jasne i logiczne – jego celem jest, aby proponowane miejsce wykonywania pracy nie było zbyt odległe od miejsca zamieszkania, a czas poświęcony na dojazd i powrót z pracy nie absorbował zbyt dużej ilości wolnego czasu, który pracownik powinien poświęcić na wypoczynek – w praktyce okazuje się, że uregulowanie to nastęrcza wielu problemów. Powstaje bowiem pytanie, czy brak możliwości dojazdu lub brak środka transportu zbiorowego może być przyczyną odrzucenia przez bezrobotnego zaproponowanej mu pracy. Powyższy problem był przedmiotem zapytania poselskiego skierowanego do Ministra Pracy i Polityki Społecznej w 2013 roku⁴².

⁴¹ DzU z 1996 r., nr 69, poz. 332 ze zm.

⁴² Zapytanie nr 3728 do ministra pracy i polityki społecznej w sprawie przepisów ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, [online] <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=756C9E0D&view=null> [dostęp: 23.05.2017].

W odpowiedzi na interpelację stwierdzono, że choć „powiatowy urząd pracy nie może bez zgody osoby zarejestrowanej proponować jej pracy, która nie spełnia kryterium odpowiedniej pracy w rozumieniu ustawy w części dotyczącej dojazdu”⁴³, to jednak

[...] pośrednik pracy podczas postępowania przy przedstawianiu osobie zarejestrowanej propozycji pracy zapoznaje się z informacjami szczegółowymi o osobie zarejestrowanej zgromadzonymi w jej karcie rejestracyjnej oraz pozyskuje informacje o aktualnej sytuacji osoby i ustala jej oczekiwania dotyczące pomocy udzielanej przez powiatowy urząd pracy. Do obowiązków pośrednika pracy należy dokonanie analizy, czy osoba zarejestrowana ma możliwość dotarcia do miejsca wykonywania pracy środkami transportu zbiorowego lub w inny sposób. Jeżeli w wyniku dokonanej analizy pośrednik pracy ustali, że istnieje możliwość dotarcia do miejsca wykonywania pracy z wykorzystaniem innego środka transportu, np. własnego pojazdu, transportu zapewnianego przez pracodawcę etc. lub w inny sposób, np. pieszo, to ofertę taką należy uznać za odpowiednią pomimo braku możliwości dojazdu środkami transportu zbiorowego. Dopiero brak możliwości jakiegokolwiek dotarcia do miejsca pracy lub potwierdzenie, że łączny czas przejazdu do miejsca pracy i z powrotem środkami transportu zbiorowego przekracza 3 godziny, powoduje, że oferta pracy nie może zostać przedstawiona jako oferta odpowiedniej pracy⁴⁴.

Co więcej, w dalszej części odpowiedzi stwierdzono nawet, że jedną z przesłanek definicji bezrobotnego, określoną w art. 2 ust. 1 pkt 2 ustawy o promocji zatrudnienia, jest gotowość do podjęcia zatrudnienia albo innej pracy zarobkowej, co oznacza, iż dana osoba wyraża wolę rzeczywistego skorzystania z pomocy świadczonej przez służby zatrudnienia, a „stały brak możliwości dojazdu związany z brakiem połączeń komunikacyjnych, jak również możliwości skorzystania z prywatnych środków transportu [...] budzi [...] zastrzeżenia co do spełnienia warunku gotowości do podjęcia pracy”⁴⁵. Powyższa interpretacja przepisów ustawy wskazuje więc, że bezrobotny powinien przyjąć w zasadzie każdą propozycję pracy, nawet w sytuacji, gdy nie ma możliwości dojazdu do niej środkami transportu zbiorowego, albowiem aby spełnić warunek posiadania statusu bezrobotnego, musi wyrażać gotowość podjęcia pracy. Z powyższym stwierdzeniem nie sposób się zgodzić. Gdyby taki był cel ustawodawcy, w definicji odpowiedniej pracy wska-

⁴³ Odpowiedź sekretarza stanu w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej – z upoważnienia ministra – za zapytanie nr 3728 w sprawie przepisów ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, [online] <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=4F4DEBBO> [dostęp: 23.05.2017].

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

załby on raczej odległość między miejscem pracy a miejscem zamieszkania liczoną w kilometrach, aniżeli uzależniał ją od czasu poświęcanego na dojazd środkiem transportu zbiorowego.

6. Osiąganie minimalnego wynagrodzenia za pracę

W art. 2 ust. 1 pkt 12a ustawy o promocji zatrudnienia stwierdzono, iż minimalne wynagrodzenie za pracę oznacza kwotę minimalnego wynagrodzenia przysługującą za pracę w pełnym miesięcznym wymiarze czasu pracy, ogłaszaną na podstawie ustawy z dnia 10 października 2002 roku o minimalnym wynagrodzeniu za pracę.

Z literalnego brzmienia definicji odpowiedniej pracy wynika, że jest nią również praca na część etatu (za wykonywanie której osiąga się miesięcznie wynagrodzenie brutto w wysokości co najmniej minimalnego wynagrodzenia za pracę w przeliczeniu na pełny wymiar czasu pracy). Choć oczywiście lepsza jest praca nawet na część etatu aniżeli jej brak, to wskazanie, iż osiąganе wynagrodzenie ma być przeliczane proporcjonalnie do pełnego wymiaru czasu pracy, powoduje, że po ustaniu zatrudnienia osoby tak pracujące mogą nie spełnić warunków związanych z nabyciem prawa do zasiłku dla bezrobotnych. Zgodnie bowiem z art. 71 ustawy o promocji zatrudnienia jedną z przesłanek nabycia prawa do zasiłku dla bezrobotnych jest odprowadzanie składki na Fundusz Pracy co do zasady od kwoty przynajmniej minimalnego wynagrodzenia za pracę. Trudno więc zgodzić się, że jako odpowiednią należy uznawać pracę, po ustaniu której bezrobotny nie nabywa prawa do zasiłku dla bezrobotnych.

Trudności nastrocza także określenie proporcjonalności minimalnego wynagrodzenia za pracę na przykład przy umowach o dzieło. Wszak są to umowy rezultatu, w których z reguły oceniany jest efekt pracy, a nie sam sposób jej wykonywania, a więc nie ma w nich obowiązku wskazywania czasu pracy „pracownika”. Przy umowach o dzieło powstaje jeszcze jeden problem, związany z ubezpieczeniem społecznym, a mianowicie, czy z uwagi na dobrowolność ubezpieczenia emerytalnego i rentowego wysokość składek na ubezpieczenie społeczne należy wliczać do wynagrodzenia za pracę, czy też nie. Mając jednak na uwadze inne podstawy świadczenia odpowiedniej pracy, a także użycie przez ustawodawcę czasownika „osiąga”, chodzi tu o wynagrodzenie rzeczywiście osiąganе, z pominięciem składek na ubezpieczenia społeczne.

Zakończenie

W odniesieniu do zasiłku dla bezrobotnych istnieje szereg problemów interpretacyjnych. Powodem powyższego może być niejasność i nieprecyzyjność przepisów ustawy. Ustawa bowiem, choć jest bardzo obszerna i zawiera wiele treści, nie jest spójna – zawiera szereg odniesień do innych aktów prawnych, często niewskazanych wprost, a także nie posiada wyjaśnień wielu terminów, które budzą wątpliwości zarówno w doktrynie prawa, jak i judykaturze. Powyższe problemy interpretacyjne mogą również wynikać z niewielkiego zainteresowania doktryny treścią ustawy. O ile na gruncie ustawy o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu powstawało bardzo wiele opracowań dotyczących jej treści, w szczególności tematyki zasiłku dla bezrobotnych, o tyle wraz z pojawieniem się ustawy o promocji zatrudnienia doktryna prawa niemal porzuciła zainteresowanie tymi kwestiami. Niepotrzebnie, biorąc pod uwagę ilość rozpoznawanych przez sądy administracyjne spraw związanych z nabyciem prawa do zasiłku dla bezrobotnych. Niezbędne jest zatem gruntowne omówienie przepisów wzmiankowanej instytucji.

W odniesieniu do przesłanki zarejestrowania bezrobotnego we właściwym powiatowym urzędzie pracy należy wskazać, że zgodnie z przepisami ustawy o promocji zatrudnienia oraz rozporządzenia w sprawie rejestracji bezrobotnych właściwym dla rejestracji bezrobotnego urzędem pracy jest urząd miejsca jego zameldowania, a w przypadku braku zameldowania urząd miejsca, na którego obszarze dana osoba przebywa. Natomiast zmiana miejsca zameldowania czy też pobytu bezrobotnego w trakcie pobierania zasiłku dla bezrobotnych nie może w żaden sposób wpływać na uprawnienia w zakresie prawa do zasiłku.

Najwięcej wątpliwości w zakresie uregulowań zasiłku dla bezrobotnych budzi definicja odpowiedniej pracy, a konkretnie pojęcie wystarczających kwalifikacji do jej podjęcia. Obecna wykładnia wskazanego pojęcia pozwala urzędowi pracy na bardzo luźne dysponowanie ofertami, w oderwaniu od kwalifikacji oraz doświadczenia zawodowego bezrobotnych. Odpowiednią pracą jest praca stanowiąca zatrudnienie lub inna praca zarobkowa. Zatrudnieniem będzie wykonywanie pracy na podstawie stosunku pracy, stosunku służbowego oraz umowy o pracę nakładczą, przy czym trudno sobie wyobrazić proponowanie przez urzędy pracy osobom bezrobotnym zatrudnienia na podstawie powołania, mianowania czy wyboru, albowiem często wiąże się to z wzięciem udziału w odpowiednim konkursie. Podobnie będzie ze spółdzielczą umową o pracę, albowiem warunkiem takiego zatrudnienia jest przyjęcie kandydata w poczet członków spółdzielni, a sam

wybór członków zazwyczaj dokonuje się już w chwili zakładania spółdzielni. W kwestii innej pracy zarobkowej należy wskazać, że na gruncie obecnie obowiązujących przepisów za taką będzie można uznać praktycznie każdą pracę wykonywaną na podstawie umowy cywilnoprawnej. Zaznaczyć należy jednak, że urząd pracy nie będzie mógł proponować bezrobotnemu podjęcia pracy w formie samozatrudnienia.

W odniesieniu do wyznacznika zdrowotnego odpowiedniej pracy należy wskazać, iż powstają wątpliwości co do sposobu określania przydatności do pracy osób zatrudnionych na podstawie umów cywilnoprawnych. Przy zawieraniu tego typu umów nie jest bowiem konieczne przeprowadzenie badań lekarskich. Zdaje się więc, że urzędy pracy, przedstawiając bezrobotnemu daną propozycję pracy, mogą jedynie polegać na jego zapewnieniach co do stanu zdrowia.

W odniesieniu do przesłanki osiągnięcia minimalnego wynagrodzenia za pracę w przeliczeniu na pełny wymiar czasu pracy należy wskazać, iż zatrudnienie na część etatu i przeliczanie wynagrodzenia proporcjonalnie do pełnego wymiaru czasu pracy powoduje, że po ustaniu zatrudnienia osoby takie mogą nie spełnić warunków związanych z nabyciem prawa do zasiłku dla bezrobotnych (zgodnie z art. 71 ustawy o promocji zatrudnienia jedną z przesłanek nabycia prawa do zasiłku dla bezrobotnych jest odprowadzanie składki na Fundusz Pracy co do zasady od kwoty przynajmniej minimalnego wynagrodzenia za pracę). Nie można więc zgodzić się z ustawodawcą, że jako odpowiednią należy traktować pracę, po ustaniu której bezrobotny nie nabywa prawa do zasiłku dla bezrobotnych.

Na zakończenie należy podkreślić, że w niniejszym artykule, ze względu na obszerność tematu i szereg wątpliwości związanych z przepisami warunkującymi nabycie prawa do zasiłku, wskazano jedynie nieliczne, zdaniem autora najczęściej pojawiające się problemy interpretacyjne dotyczące tej tematyki.

UNEMPLOYMENT BENEFIT AS A SOCIAL CASH BENEFIT THAT IS PART OF SOCIAL SECURITY – SELECTED INTERPRETATIVE PROBLEMS

ABSTRACT

The article presents the main interpretative problems of one of the basic social benefits provided by social security – unemployment benefits. This article discusses the most common reasons for acquiring the right to unemployment benefit, i.e. registering in the competent county labor office and lack of job offer. The article was divided into 4 parts – introduction, discussion of the condition of registration in the competent poviat labor office, then discussion of the premise of lack of unemployed proposals for proper work and termination.

KEYWORDS

social security, unemployment benefit, social cash benefits, adequate work, sufficient qualifications

BIBLIOGRAFIA

1. *Aktywne starzenie się – Przeciwdziałanie barierom*, red. P. Szukalski, B. Szatur-Jaworska, Łódź 2014.
2. Dane GUS, [online] <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-w-latach-1990-2017,4,1.html> [dostęp: 23.05.2017].
3. Dziewięcka-Bokun L., *Bezpieczeństwo socjalne jako podstawa pokoju społecznego*, „Prace naukowe/Akademia Ekonomiczna w Katowicach” 2003.
4. DzU nr 106, poz. 457 ze zm.
5. DzU nr 75, poz. 446.
6. DzU z 1932 r., nr 58, poz. 555.
7. DzU z 1945 r., nr 30, poz. 182 ze zm.
8. DzU z 1976 r., nr 3, poz. 19 ze zm.
9. DzU z 1996 r., nr 69, poz. 332 ze zm.
10. DzU z 1997 r., nr 25, poz. 128 ze zm.
11. DzU z 2002 r., poz. 1299.
12. DzU z 2003 r., nr 58, poz. 514 ze zm.
13. Jaśkowski K., Maniewska E., *Kodeks pracy, komentarz*, LEX/el. 2015.
14. Jaworska K., *Socjalne traktowanie bezrobocia*, Olsztyn 2016.
15. Kosut A., *Komentarz do ustawy o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu*, Gdańsk 1996.
16. Odpowiedź sekretarza stanu w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej – z upoważnienia ministra – za zapytanie nr 3728 w sprawie przepisów ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, [online] <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=4F4DEBB0> [dostęp: 23.05.2017].
17. *Pracownicy administracji w PRL*, red. J. Łętowski, Warszawa 1984.
18. Sanetra W., *Zatrudnienie i bezrobocie. Przepisy i komentarz*, Warszawa 1993.
19. Staszewska E., *Przygotowanie zawodowe dorosłych*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2012, nr 2.
20. *Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Praktyczny komentarz*, red. Z. Góral, Warszawa 2012.
21. Włodarczyk M., „Odpowiednie zatrudnienie” w ustawie o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1998, nr 7–8.
22. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 października 2000 r., I PKN 61/2000, LexisNexis nr 351076.
23. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gdańsku z dnia 10 marca 2011 r., III SA/Gd 46/11, Legalis nr 383194.
24. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach z dnia 14 października 2010 r., IV SA/Gl 269/2010, LexPolonica nr 2519125.
25. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach z dnia 9 grudnia 2008 r., IV SA/Gl 541/2008, LexPolonica nr 2062762.

26. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 29 czerwca 2010 r., II SA/Go 339/2010, LexPolonica nr 2371860.
27. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Rzeszowie z dnia 14 grudnia 2006 r., II SA/Rz 667/2006, LexPolonica nr 2139188.
28. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Szczecinie z dnia 27 czerwca 2007 r., II SA/Sz 210/07, ZNSA 2008, nr 1, poz. 131.
29. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 14 czerwca 2006 r., II SA/Wa 463/06, LEX nr 221873.
30. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 9 marca 2005 r., II SA/Wa 2502/04, LEX nr 164755.
31. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 20 sierpnia 2009 r., IV SA/Wr 196/2009, LexPolonica nr 2503023.
32. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 30 lipca 2009 r., IV SA/Wr 457/07, [online] www.orzeczenia-nsa.pl/wyrok/iv-sa-wr-457-07/status_bezrobotnego_bezrobocie/32e5ed4.html [dostęp: 23.05.2017].
33. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 7 lutego 2004 r., IV SA/Wr 346/04.
34. Zapytanie nr 3728 do ministra pracy i polityki społecznej w sprawie przepisów ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, [online] <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=756C9E0D&view=null> [dostęp: 23.05.2017].

MARCIN ADAMCZYK

UNIwersytet Wrocławski
Instytut Studiów Międzynarodowych
Zakład Studiów nad Bezpieczeństwem
E-MAIL: MARCIN.AMADEUSZ.ADAMCZYK@GMAIL.COM

Wyznaczniki ewolucji chińskiej polityki zagranicznej zawarte w *Białej Księdze Obrony* (2014)

STRESZCZENIE

Celem niniejszej pracy jest analiza przejawów zmiany zachodzącej w polityce zagranicznej Chińskiej Republiki Ludowej, które znajdują się w „Białej Księdze” wydanej w 2015 roku. Autor zamierza uzupełnić krajowe badania i przybliżyć czytelnikom treść oraz funkcje ostatniej edycji chińskiej strategii bezpieczeństwa, a także wskazać i objaśnić przejawy rosnącej asertywności polityki Pekinu. Ponadto opracowanie zawiera szczegółowe informacje na temat rosnących nakładów na obronność w Chinach, z uwzględnieniem zadań, jakie Pekin stawia przed swoimi siłami zbrojnymi, oraz zapowiadanych kierunków ich modernizacji. Nie bez znaczenia jest również analiza chińskiej perspektywy otoczenia międzynarodowego i znaczenia zasady nieingerencji w polityce zagranicznej ChRL.

SŁOWA KLUCZOWE

Chiny, *Biała Księga Obrony*, Azja i Pacyfik, ewolucja polityki zagranicznej

Wprowadzenie do badań

Pod koniec stycznia 2017 roku na konferencji prasowej po zakończeniu światowego forum ekonomicznego w Davos padły słowa, które zapewne przejdą do annałów historii. Dyrektor generalny w Departamencie Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych chińskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych Zhang Jun oświadczył, że Chiny są gotowe wziąć na siebie rolę świa-

towego lidera, jeżeli tylko zajdzie taka potrzeba¹. Słowa te są o tyle znaczące, że prawdopodobnie po raz pierwszy przedstawiciel ChRL tak wysokiej rangi mówi wprost o mocarstwowym ambicjach Pekinu, które zdecydowanie wykraczają poza dotychczasową politykę „utrzymywania niskiego profilu”². Marcin Kaczmarski zwraca uwagę, że przewodniczący Xi Jinping doprowadził do zmiany dyskursu i stał się autorem polityki „dążenia do osiągnięć”³. Wydaje się zatem, że są to coraz wyraźniejsze symptomy ewolucyjnej zmiany zachodzącej w polityce zagranicznej⁴ Chińskiej Republiki Ludowej.

Celem niniejszej pracy jest analiza owych symptomów, które zawarte są w *Białej Księdze Obrony* opublikowanej przez chińskie Ministerstwo Obrony Narodowej w 2015 roku. W polskiej nauce brakuje dogłębnych analiz tej edycji chińskiej strategii bezpieczeństwa – dostępne są jedynie opracowania o charakterze przyczynkarskim, przygotowane niejako „na gorąco”, tuż po publikacji „Księgi”⁵. Autor zamierza więc uzupełnić krajowe badania i przybliżyć czytelnikom treść oraz funkcje ostatniej edycji chińskiej strategii bezpieczeństwa, wskazując i objaśniając przejawy rosnącej asertywności polityki Pekinu. Opracowanie to, w myśl wyszczególnionych przez Earla Babbie’ego wiodących celów badań w naukach społecznych, ma za zadanie opisać, eksplorować oraz wyjaśnić analizowane zjawisko⁶. Autor dąży w związku z tym do odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Jaka jest chińska percepcja środowiska międzynarodowego? Jakie funkcje pełni regularnie

¹ J. Chin, *China Says Prepared to Lead Global Economy if Necessary*, [online] <http://www.wsj.com/articles/china-says-prepared-to-lead-global-economy-if-necessary-1485178890> [dostęp: 1.05.2017]; *Diplomat Says China Would Assume World Leadership if Needed*, [online] <http://www.reuters.com/article/us-china-usa-politics-idUSKBN1570ZZ> [dostęp: 1.05.2017].

² M. Kaczmarski, *Jedwabna globalizacja. Chińska wizja ładu międzynarodowego*, „Punkt Widzenia OSW” 2016, nr 60, s. 11.

³ Ibidem.

⁴ Rozumianej jako „rodzaj [...] zewnętrznej działalności [państwa] pozostającej w ścisłych relacjach z [...] polityką wewnętrzną”. Cyt. za: *Polityka zagraniczna*, [w:] *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 2004, s. 331.

⁵ M. Kaczmarski, *Chiny publikują białą księgę nt. strategii wojskowej*, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-06-10/chiny-publikuja-biala-ksiega-nt-strategii-wojskowej> [dostęp: 1.05.2017]; M. Dura, *Chińska „Biała Księga” budzi obawy świata*, [online] <http://www.defence24.pl/232068,chinska-biala-ksiega-budzi-obawy-swiate> [dostęp: 1.05.2017]; M. Myszkievicz, *Chiny przedstawiły nową strategię wojskową*, [online] <http://www.psz.pl/139-chiny/chiny-przedstawily-nowa-strategie-wojskowa> [dostęp: 1.05.2017].

⁶ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, tłum. A. Kłoskowska-Dudzińska, Warszawa 2005, s. 111–113.

publikowana strategia bezpieczeństwa? Jakie symptomy zmiany polityki zagranicznej można zaobserwować w „Białej Księdze” 2014? Które z przejawów zmiany mogą powodować rosnące obawy w krajach rejonu Azji i Pacyfiku co do chińskich intencji? W efekcie powinna zostać udowodniona hipoteza o następującej wyraźnej zmianie w chińskiej polityce zagranicznej. Zastosowane metody badawcze to analiza treści oraz metody jakościowe.

W celu przeprowadzenia badań autor skorzystał z oficjalnego dokumentu Ministerstwa Obrony Narodowej ChRL (w języku angielskim), a także z licznych opracowań naukowych w języku polskim i angielskim (wraz z opublikowanymi wcześniej wynikami własnych badań) oraz cieszących się rosnącą popularnością źródeł elektronicznych w formie raportów i analiz czołowych zagranicznych *think tanków* i portali. Niektóre kwestie zostaną tu jedynie zasygnalizowane, a zamieszczone odesłania pozwolą na szersze zapoznanie się z tematem.

„Biała Księga” i jej funkcje

Bez wątplenia wraz z końcem zimnowojennej rywalizacji stosunki międzynarodowe stały się bardziej transparentne, czego przejawem jest choćby rosnąca skłonność decydentów w wielu krajach do publikowania jawnych dokumentów prezentujących obowiązującą strategię bezpieczeństwa danego państwa. Jak podkreśla Mirosław Smolarek, to, co do tej pory było tajne, stało się jawne. Wyróżnia on trzy obszary polityki bezpieczeństwa, będące przedmiotem szczególnej troski społeczności międzynarodowej: strategia obrony, rozbudowa i modernizacja sił zbrojnych oraz ich potencjalne użycie (ze szczególnym uwzględnieniem broni jądrowej, a szerzej broni masowego rażenia). Dokumenty te zależnie od kraju nazywane są „białymi księgami (obrony)”, „strategiami bezpieczeństwa”, „koncepcjami strategicznymi”⁷. Chiny swoją pierwszą „Białą Księgę” opracowały w 1995 roku, następną w 1998 roku⁸ – od tej pory regularnie co dwa lata prezentowana jest kolejna edycja⁹. Zdaniem Smolarka Pekin publikuje swoją strategię bezpieczeń-

⁷ M. Smolarek, *Narodowa strategia obrony Chińskiej Republiki Ludowej*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2012, nr 2, s. 11.

⁸ White Papers. China’s Military Strategy. The State Council Information Office of the People’s Republic of China, May 2015, Beijing, [online] <http://eng.mod.gov.cn/Database/WhitePapers/index.htm> [dostęp: 12.04.2017].

⁹ Należy zaznaczyć, iż pojawiające się gdzieniegdzie rozbieżności co do roczników kolejnych edycji biorą się stąd, iż książki wydawane są na wiosnę – i tak omawiana w niniejszym artykule „Biała Księga” 2014 została wydana w maju 2015 roku (dlatego w niektó-

stwa, by „wnieść wkład w budowę wzajemnego zaufania pomiędzy krajami regionu, jak również w skali globalnej”¹⁰. Jest to niewątpliwie jedna z funkcji zewnętrznych chińskiej „Białej Księgi”. W tym ujęciu jej adresatem jest cała społeczność międzynarodowa *sensu stricto*, ze szczególnym uwzględnieniem krajów regionu Azji i Pacyfiku.

Paweł Sokala podkreśla, że w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku trzy czynniki: dynamiczny wzrost gospodarczy¹¹, agresywna polityka ChRL względem spornych wysp na Morzu Południowochińskim¹² oraz wywołanie tak zwanego trzeciego kryzysu tajwańskiego¹³, walnie przyczyniły się do „wzrostu obaw państw całego regionu przed coraz wyraźniej rysującym się nad Azją Wschodnią cieniem rosnącej potęgi Kraju Środka”¹⁴. Należy przy okazji podkreślić, że ówczesne postępowanie chińskich decydentów stanowiło wyraźne złamanie tak zwanej doktryny 24 znaków, sformułowanej przez Deng Xiaopinga w 1991 roku¹⁵. Na recepcję Chin w regionie i na świecie niewątpliwie wpłynęła także brutalna rozprawa z demonstrantami na placu Tian’anmen¹⁶. Należy zgodzić się z Sokalą, że Chińczycy dość szybko

rych źródłach wtórnych bywa określana mianem „Białej Księgi” 2015), jednak w oficjalnych źródłach chińskich widnieje rok 2014, gdyż tego roku dotyczy analiza sytuacji międzynarodowej.

¹⁰ M. Smolarek, op. cit., s. 11.

¹¹ M. A. Kolka, *Czynniki wzrostu PKB i perspektywy rozwoju gospodarczego Chin do 2015 roku*, „Międzynarodowe Stosunki Gospodarcze – Wybrane Podmioty i Procesy Gospodarki Światowej” 2012, nr 122, s. 139–141; zob. szerzej: A. Brunet, J. P. Guichard, *Chiny światowej hegemonem?*, tłum. A. Bilik, Warszawa 2011, passim.

¹² Zob. E. Haliżak, *Spór o archipelagi na Morzu Południowochińskim – znaczenie dla międzynarodowego prawa morza i bezpieczeństwa w regionie*, [w:] *Prawo, instytucje i polityka w procesie globalizacji. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Januszowi Symonidesowi*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Warszawa 2003, s. 174–200; J. Symonides, *Spory terytorialne na Morzu Południowochińskim. Czy powrót „dyplomacji kanonierek”?*, „Stosunki Międzynarodowe” 2012, nr 2, s. 33–58.

¹³ Zob. A. Scobell, *Show of Force: Chinese Soldiers, Statesmen, and the 1995–1996 Taiwan Strait Crisis*, „Political Science Quarterly” 2000, No. 115, s. 227–246; Q. Chen, *The Taiwan Strait Crisis. Causes, Scenarios, and Solutions*, [w:] *Across the Taiwan Strait: Mainland China, Taiwan, and the 1995–1996 Crisis*, ed. S. Zhao, New York 1999, s. 127–162.

¹⁴ P. Sokala, *Strategia regionalna Chińskiej Republiki Ludowej*, „Forum Politologiczne” 2008, nr 8, s. 32.

¹⁵ Według Denga kolejne generacje chińskich przywódców powinny „obserwować spokojnie, zabezpieczyć naszą pozycję, działać ostrożnie, skrywać nasze możliwości zyskując czas, nie afiszować się z naszą potęgą i nie aspirować do przywództwa” (cyt. za: ibidem, s. 33).

¹⁶ M. Adamczyk, *Najważniejsze zagadnienia stosunków chińsko-japońskich po II wojnie światowej*, „Racja Stanu” 2015–2016, nr 2–1 (18–19), s. 72; idem, *W kierunku podwa-*

wyciągnęli wnioski ze sprokurowanego przez siebie niekorzystnego obrotu spraw w postaci zahamowania procesu redukcji obecności Stanów Zjednoczonych na obszarze Azji i Pacyfiku oraz wyłonienia się pod ich auspicjami nieformalnej koalicji zaniepokojonych chińską polityką państw regionu¹⁷. Nacisk w polityce zagranicznej został położony na takie instrumenty *soft power*¹⁸, jak atrakcyjność chińskiej kultury i języka, które promowane są za pośrednictwem dynamicznie rosnącej liczby Instytutów Konfucjusza¹⁹, zdobywającej szeroką popularność kinematografii²⁰ czy tradycyjnych i elektronicznych mediów chińskich publikujących/nadających w wielu językach²¹. Również regularnie publikowana „Biała Księga” miała odegrać w tym procesie swoją poczesną rolę. Wynika stąd kolejna z jej funkcji zewnętrznych, którą Sokala opisuje jako „złagodzenie szerzącej się [...] wśród sąsiadów (i szerzej, w całym świecie) opinii o chińskim zagrożeniu”²², zaś Anita Krzyżanowska wskazuje, że chodzi o „próbę uspokojenia społeczności międzynarodowej i przekonania jej, że militarny rozwój Chin nie stanowi zagrożenia”²³.

Warto w tym miejscu rozwinąć kwestię obaw społeczności międzynarodowej i pochylić się nad jej przyczynami. W ostatnich kilkunastu latach mamy do czynienia nie tylko z bardziej zdecydowaną polityką Pekinu względem spornych wysepek na Morzach Południowo- i Wschodniochińskim²⁴, ale również z wieloma wydarzeniami o charakterze symbolicznym, jak na przy-

żenia statusu państwa hegemonicznego: historia stosunków chińsko-amerykańskich do 2010 roku, „Symbolae Europaeae” 2016, nr 9, s. 51.

¹⁷ P. Sokala, op. cit., s. 32.

¹⁸ Zob. szerzej: R. Kuźniar, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Warszawa 2006, s. 122–128.

¹⁹ A. W. Ziętek, *Soft power Chińskiej Republiki Ludowej. Soft power z chińską specyfiką*, „Teki Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych” 2010, nr 5, s. 138; M. Adamczyk, *Instytuty Konfucjusza jako narzędzie chińskiej miękkiej siły*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2016, nr 6, s. 243–246.

²⁰ A. W. Ziętek, op. cit., s. 138; M. Adamczyk, *Media we współczesnym państwie totalitarnym na przykładzie Chińskiej Republiki Ludowej*, [w:] *Media XXI wieku. Studia interdyscyplinarne*, red. A. Momot, A. Drabina, Wrocław 2016, s. 18–22.

²¹ A. W. Ziętek, op. cit., s. 137.

²² P. Sokala, op. cit., s. 32–33.

²³ A. Krzyżanowska, *Biała Księga Obronności Chin – pokojowe deklaracje i realia*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 20, s. 71.

²⁴ M. Wangrat, *Spór Chin i Japonii o Archipelag Senkaku*, „Forum Politologiczne” 2008, nr 8, s. 203–220; Z. Pan, *Sino-Japanese Dispute over the Diaoyu/Senkaku Islands: The Pending Controversy from the Chinese Perspective*, „Journal of Chinese Political Science” 2007, No. 1 (12), s. 71–92.

kład wprowadzenie do służby pierwszego chińskiego lotniskowca²⁵ (który zdążył już wziąć udział w ćwiczeniach u wybrzeży Tajwanu²⁶) i zwodowanie kolejnego²⁷ czy budowa pierwszej bazy zamorskiej w Dżibuti (oficjalnie nazywanej „centrum logistycznym”)²⁸. Niemniej wydaje się, iż kwestią budzącą największe obawy wśród państw regionu są relatywnie szybko rosnące wydatki militarne Państwa Środka. W 1989 roku wynosiły one 18,336 mld dolarów, a w 2013 roku już 171,381 mld – wzrost był więc ponad dziewięciokrotny. W celach komparatystycznych warto wspomnieć, że w badanym okresie budżet obronny w Stanach Zjednoczonych zwiększył się jedynie o 16% (z 551,839 do 640,221 mld dolarów), a w Japonii o około 27% (z 46,592 do 59,431 mld dolarów)²⁹. Jednocześnie, jak wskazuje Krzyżanowska, oficjalne dane pochodzące z Chin są powszechnie kwestionowane przez zagranicznych analityków³⁰. Przykładowo w 2013 roku Pekin podał, że jego budżet obronny nie przekroczył 120 mld dolarów, podczas gdy amerykańskie źródła rządowe szacowały go na kwotę 145 mld³¹, zaś wyli-

²⁵ Zob. T. Szulc, *Potęga morska Związku Radzieckiego odradza się w... Chinach!*, „Nowa Technika Wojskowa” 2013, nr 2 (261), s. 66–67; szerzej zob. J. Symonides, *Zbrojenia morskie Chińskiej Republiki Ludowej*, „Stosunki Międzynarodowe” 2014, nr 2, t. 50, s. 199–216.

²⁶ M. Dura, *Rośnie napięcie na Morzu Południowochińskim. Lotniskowiec Pekinu ćwiczy koło Tajwanu*, [online] <http://www.defence24.pl/521085,rosnie-napiecie-na-morzu-poludniowochińskim-lotniskowiec-pekinu-cwiczy-kolo-tajwanu> [dostęp: 10.04.2017]; J. Yeh, *Military says it's 'closely monitoring' China's Liaoning carrier near Taiwan*, [online] <http://www.chinapost.com.tw/taiwan/china-taiwan-relations/2016/12/26/487693/Military-says.htm> [dostęp: 10.04.2017].

²⁷ *Your Daily Briefing on China*, [online] http://news.xinhuanet.com/english/2017-04/26/c_136238388.htm [dostęp: 26.04.2017].

²⁸ Zob. A. Panda, *The Chinese Navy's Djibouti Base: A 'Support Facility' or Something More?*, [online] <http://thediplomat.com/2017/02/the-chinese-navys-djibouti-base-a-support-facility-or-something-more/> [dostęp: 10.04.2017]; F. Dubé, *China's Experiment in Djibouti*, [online] <http://thediplomat.com/2016/10/chinas-experiment-in-djibouti/> [dostęp: 10.04.2017]; M. Adamczyk, *Chiny „wychodzą w morze”, czyli pierwsza zamorska baza ChRL w Dżibuti*, [online] <http://peoplessquare.pl/2016/05/19/chiny-wychodza-w-morze-czyli-pierwsza-zamorska-baza-chrl-w-dzibuti/> [dostęp: 10.04.2017].

²⁹ Idem, *Porównanie zmiany potencjału militarnego Chin na tle Rosji, Indii, Stanów Zjednoczonych oraz Japonii w okresie od 1989 do 2013 roku*, [w:] *Aspekty bezpieczeństwa w życiu publicznym*, red. D. Magierek, M. Pogonowski, Koszalin 2015, s. 126–129.

³⁰ A. Krzyżanowska, op. cit., s. 71; zob. szerzej: *Modernizing China's Military Opportunities and Constraints*, Rand Corporation, F49642-01-C-0003, Santa Monica–Washington–Pittsburgh 2005, passim.

³¹ J. Palowski, *Chiny modernizują armię, ukrywają wydatki obronne. Raport Pentagonu*, [online] <http://www.defence24.pl/95445,chiny-modernizuja-armie-ukrywaja-wydatki-obronne-raport-pentagonu> [dostęp: 10.04.2017].

czenia Sztokholmskiego Instytutu Badań nad Pokojem (SIPRI), na których oparte były cytowane powyżej badania, mówiły o kwocie ponad 170 mld dolarów³². Dwa lata później różnice były jeszcze wyraźniejsze: źródła chińskie – 144 mld dolarów, Pentagon – przeszło 180 mld³³, zaś SIPRI – nawet 215 mld dolarów³⁴. W 2020 roku, jak prognozuje amerykański *think tank* RAND, chiński budżet obronny może osiągnąć kwotę nawet 287 mld dolarów, co oznaczałoby wzrost od roku 1989 o około 1465%. Dla porównania amerykańskie wydatki obronne według prognozy Pentagonu mają nie przekroczyć poziomu 600 mld dolarów³⁵, co oznacza wzrost w tym samym okresie o niewiele ponad 8%. Choć powyższe liczby mogą na pierwszy rzut oka robić spore wrażenie, należy pamiętać, że ChRL od początku lat dziewięćdziesiątych nie wydawała na wojsko więcej niż 2,2% PKB³⁶, podczas gdy Stany Zjednoczone niejednokrotnie zbliżały się do poziomu 5% i w żadnym roku nie wydały mniej niż 3% PKB³⁷. Wydaje się jednak, iż uprawniona jest teza mówiąca o tym, że w wyniku akumulacji gospodarczego i militarne go wymiaru potęgi przez Chińską Republikę Ludową aktualnie na obszarze Azji i Pacyfiku mamy do czynienia z dylematem bezpieczeństwa. Dotyczy on prawdopodobnie większości państw regionu, których przywódcy od lat stoją przed problemem interpretacji motywów Pekinu. Z tym właśnie związana jest opisywana funkcja zewnętrzna „Białej Księgi”, skupiająca się na tym, co Sokala i Krzyżanowska określają jako „uspokajanie” i „łagodzenie”. Regularnie publikowana, ma ona za zadanie wpłynąć na recepcję chińskiego postępowania, podkreślając pokojowe i czysto defensywne intencje³⁸.

Można tu dostrzec swego rodzaju dychotomię – z jednej strony na potrzeby zewnętrzne wzrost potęgi Państwa Środka ma być deprecjonowany (zgodnie z zaleceniami Denga), z drugiej zaś strony funkcją wewnętrzną „Księgi” jest rozbudzanie „chińskiej dumy narodowej z dokonań i imponującego rozwoju sił zbrojnych”³⁹. Implikuje to siłą rzeczy konieczność podkre-

³² M. Adamczyk, *Porównanie zmiany...*, op. cit., s. 126–127.

³³ *Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving the People's Republic of China*, Office of the Secretary of Defense, RefID: 117FA69, Washington 2016, s. 77.

³⁴ *SIPRI Military Expenditure Database*, [online] <http://milexdata.sipri.org/> [dostęp: 10.04.2017].

³⁵ *Annual Report...*, op. cit., s. 77.

³⁶ M. Adamczyk, *Porównanie zmiany...*, op. cit., s. 124–127; M. Karczewski, „Wielka Gra” na Oceanie Indyjskim. Chiny, Indie i Stany Zjednoczone w regionalnej rywalizacji mocarstw, „Refleksje” 2012, nr 5, s. 32.

³⁷ M. Adamczyk, *Porównanie zmiany...*, op. cit., s. 126–127.

³⁸ A. Krzyżanowska, op. cit., s. 70.

³⁹ *Ibidem*, s. 71.

ślania sukcesów Pekinu w dziedzinie gospodarczej, politycznej i militarnej. Nie inaczej jest w przypadku „Białej Księgi” 2014 – w przedmowie autorzy odwołują się do głoszonej przez przewodniczącego Xi Jinpinga koncepcji „Chińskiego Marzenia o wielkiej narodowej odnowie”⁴⁰. Choć brzmi to paradoksalnie, ów *Chinese Dream* należy postrzegać zarazem jako odpowiednik i antonim znanego powszechnie *American Dream*. Ma on identyczną funkcję, polegającą na scaleniu całego narodu⁴¹ i skoncentrowaniu jego wysiłków na dziele budowy silnego i dostatniego państwa. Różnica między tymi koncepcjami sprowadza się do przeciwstawienia amerykańskiego indywidualizmu, który „zbudował Amerykę”⁴², konfucjańskiemu kolektywizmowi, w którym dominuje poświęcenie dla „większego dobra narodowego”⁴³. Zheng Wang podkreśla interesujący dobór słów – przewodniczący Xi posługuje się wyrażeniem „odnowa” (zamiast powszechnie stosowanego „wzrostu”) i łączy tym samym do imperialnej historii Chin⁴⁴, wskazując jednocześnie, że kraj wraca na należne mu miejsce w świecie⁴⁵.

Chińska perspektywa własnego kraju i otoczenia międzynarodowego

Chiny za cel strategiczny postawiły sobie stworzenie umiarkowanego społeczeństwa do 2021 roku (setna rocznica powstania Komunistycznej Partii Chin, KPCh) oraz budowę nowoczesnego, zamożnego, silnego, demokratycznego, zaawansowanego kulturowo i harmonijnego kraju socjalistycznego do 2049 roku (stulecie proklamowania Chińskiej Republiki Ludowej)⁴⁶. Warto podkreślić, iż „Biała Księga” zawiera szereg charaktery-

⁴⁰ „Biała Księga” 2014, [online] http://eng.mod.gov.cn/Database/WhitePapers/2015-05/26/content_4586686.htm [dostęp: 11.04.2017].

⁴¹ Rozumianego w sensie politycznym, a nie etnicznym.

⁴² Zob. J. Cullen, *The American Dream. A Short History of an Idea that Shaped a Nation*, New York 2003, passim.

⁴³ Z. Wang, *Not Rising, But Rejuvenating: The “Chinese Dream”*, [online] <http://thediplomat.com/2013/02/chinese-dream-draft/> [dostęp: 11.04.2017]

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Zob. szerzej: Z. Wang, *The Chinese Dream: Concept and Context*, „Journal of Chinese Political Science” 2014, No. 1 (19), s. 1–13; T. Xie, *Can the Chinese Dream and the American Dream Coexist?*, [online] <http://thediplomat.com/2015/06/can-the-chinese-dream-and-the-american-dream-coexist/> [dostęp: 11.04.2017]; J. Wasserstrom, *Here’s Why Xi Jinping’s ‘Chinese Dream’ Differs Radically From the American Dream*, [online] <http://time.com/4077693/chinese-dream-xi-jinping/> [dostęp: 11.04.2017].

⁴⁶ „Biała Księga” 2014..., op. cit.

stycznych dla chińskiej retoryki sformułowań, określanych przez Pawła Sokalę mianem „słów kluczy”⁴⁷. Mowa zatem o podążaniu przez ChRL ścieżką pokojowego rozwoju przy jednoczesnym dążeniu do prowadzenia autonomicznej i pokojowej polityki zagranicznej oraz polityki bezpieczeństwa narodowego, które są z zasady defensywne. Ponadto Chiny mają oponować wobec jakichkolwiek przejawów hegemonii, „neointerwencjonizmu” i polityki prowadzonej z pozycji siły, nie przejawiając przy tym hegemonistycznych skłonności⁴⁸. Należy podkreślić, iż po „rozłamie chińsko-radzieckim” oskarżenia o dążenie do hegemonii były kierowane pod adresem Moskwy, zaś obecnie mniej⁴⁹ lub bardziej zawołowana krytyka wymierzona jest w Stany Zjednoczone⁵⁰. W dalszej części autorzy roztaczają wizję zglobalizowanego i wielobiegunowego świata, w którym pomiędzy państwami szeroko rozwijają się współzależności, a kluczowymi wartościami są pokój, rozwój i korzystna dla wszystkich krajów współpraca⁵¹. Są to niewątpliwie kolejne „słowa klucze”. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na brak zwyczajowo występującej we wszelakich oficjalnych dokumentach i wypowiedziach frazy o nieingerowaniu w sprawy wewnętrzne innych państw. Zasada nieingerencji to swoisty dogmat chińskiej polityki, wywodzący się jeszcze z zawartego w 1954 roku chińsko-indyjskiego traktatu o przyjaźni. W jego preambule sformułowano słynnych „Pięć Zasad Pokojowego Współistnienia”, które w intencji sygnatariuszy miały stać się normami o charakterze *erga omnes*⁵². Zasada nieingerencji została również zawarta w deklaracji ze szczytu w Bandung (kładącego podwaliny pod Ruch Państw Niezaangażowanych)⁵³ oraz z Forum Współpracy Chin – Afryka (FOCAC) odbywającego

⁴⁷ P. Sokala, op. cit., s. 17.

⁴⁸ „Biała Księga” 2014..., op. cit.

⁴⁹ W sprawach dla Chin żywotnych, jak na przykład kwestia wysp na Morzu Południowochińskim, krytyka często posuwa się o krok dalej. Zob. S. Denyer, *China Rails at 'Hegemony' as U.S. Vows to Continue Sea Patrols*, [online] https://www.washingtonpost.com/world/china-rails-at-hegemony-as-us-vows-to-continue-sea-patrols/2015/11/03/d32eae0a-8236-11e5-8bd2-680fff868306_story.html [dostęp: 12.04.2017].

⁵⁰ S. W. Mosher, *Hegemon: Droga Chin do dominacji*, tłum. M. Kowalczyk, Warszawa 2007, s. 22. Notabene Steven Mosher bez ogródek określa to mianem „freudowskiej projekcji”.

⁵¹ „Biała Księga” 2014..., op. cit.

⁵² T. Okraska, *Spór graniczny między Chińską Republiką Ludową a Republiką Indii*, „Pisma Humanistyczne” 2013, nr 9, s. 40; J. Maj, *Ewolucja stosunków chińsko-indyjskich w latach pięćdziesiątych XX wieku*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2008, nr 82, s. 155–156; K. Twarowska, *Od Mao Zedonga do Xi Jinpinga: cechy, cele, kierunki i narzędzia zagranicznej polityki gospodarczej Chińskiej Republiki Ludowej*, „Ekonomia Międzynarodowa” 2015, nr 10, s. 52.

⁵³ T. Wiślak, *Prawo międzynarodowe z perspektywy Chin*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2013, nr 3, s. 10.

się w Addis Abebie w 2003 roku⁵⁴. Należy przy tym podkreślić, iż w ChRL wciąż żywa jest pamięć o „wieku upokorzenia”⁵⁵ i w związku z tym również obawa o możliwą interwencję Zachodu w sprawy wewnętrzne Chin. W Pekinie jako realny traktuje się scenariusz oderwania któregoś z niestabilnych regionów kraju (Tybetu, Sinkiangu czy nawet Hongkongu), co mogłoby być argumentowane na przykład koniecznością ochrony praw człowieka⁵⁶. Biorąc pod uwagę, że w poprzednich wydaniach „Księgi” słowa o nieinterwencji zostały zawarte (czy to bezpośrednio, czy też poprzez odwołanie do „Pięciu Zasad”)⁵⁷, wydaje się, że jest to celowe działanie, mające sygnalizować następującą właśnie fundamentalną zmianę w chińskiej polityce zagranicznej – tym bardziej, że informacje na ten temat pojawiają się w przestrzeni medialnej i dyskursie naukowym już od pewnego czasu⁵⁸.

Jako potencjalne szanse autorzy „Białej Księgi” 2014 wskazują, iż otoczenie zewnętrzne jest sprzyjające, a pozycja i wpływy Chin w środowisku międzynarodowym rosną. Podobnie jak wewnętrzna siła oraz stabilność kraju, w którym poziom życia społeczeństwa wciąż się poprawia. Ponadto za szansę należy uznać fakt, iż Azja staje się światowym środkiem ciężkości zarówno z punktu widzenia gospodarczego, jak i strategicznego. Implikuje to również zagrożenia w postaci wzbierającej fali terroryzmu, separatyzmów (w tym kontekście wymienia się „siły separatystów” w Tybecie i Wschodnim Turkiestanie oraz na Tajwanie) czy lokalnych konfliktów o terytoria przy-

⁵⁴ J. Skrzyp, *Wielki marsz Państwa Środka ku pozycji globalnego ośrodka siły*, „Przełęcz Geopolityczny” 2012, nr 5, s. 59.

⁵⁵ S. W. Mosher, op. cit., s. 26–28; R. Kagan, *Powrót historii i koniec marzeń*, tłum. G. Sałuda, Poznań 2009, s. 33.

⁵⁶ M. Adamczyk, *Relacje chińsko-ukraińskie i chińsko-rosyjskie na tle postawy ChRL wobec Majdanu i aneksji Krymu*, „Wschodnioznawstwo” 2015, s. 30–35; „Dla Chin secesja Krymu jest nie do zaakceptowania”, [online] <https://www.wprost.pl/swiat/438312/Dla-Chin-secesja-Krymu-jest-nie-do-zaakceptowania.html> [dostęp: 12.04.2017].

⁵⁷ „Biała Księga” 2012, [online] <http://eng.mod.gov.cn/Database/WhitePapers/2012.htm> [dostęp: 12.04.2017]; „Biała Księga” 2010, [online] <http://eng.mod.gov.cn/Database/WhitePapers/2010.htm> [dostęp: 12.04.2017].

⁵⁸ Zob. H. Y. Li, Y. Zheng, *Re-interpreting China’s Non-intervention Policy towards Myanmar: Leverage, Interest and Intervention*, “Journal of Contemporary China” 2009, Vol. 61, No. 18, s. 617–637; S. N. Romaniuk, T. J. Burgers, *China’s ‘Arab Pivot’ Signals the End of Non-Intervention*, [online] <http://thediplomat.com/2016/12/chinas-arab-pivot-signals-the-end-of-non-intervention/> [dostęp: 12.04.2017]; A. Hou, *Rethinking China’s Non-Intervention Policy: Examining China’s Stance in Global Governance and Possible Policy Reforms*, [online] <http://utsynergyjournal.org/2016/09/17/rethinking-chinas-non-intervention-policy-examining-chinas-stance-in-global-governance-and-possible-policy-reforms/> [dostęp: 12.04.2017].

graniczne⁵⁹, sporów etnicznych i religijnych. Za najważniejsze punkty zapalne uznaje się Półwysep Koreański i północnowschodnią Azję. Zdaniem Pekinu destabilizująco na sytuację na kontynencie wpływa polityka Japonii, która zmierza do odrzucenia nałożonych na nią po przegranej wojnie światowej ograniczeń⁶⁰. Z chińskiej perspektywy bez reperkusji nie pozostaje również zwiększające się zaangażowanie Stanów Zjednoczonych w regionie⁶¹. W kwestii Tajwanu Chiny nie pozostawiają natomiast wątpliwości, że ich celem jest zjednoczenie wyspy z resztą kraju. Za istotne zagrożenie mają również uchodzić niewymienione z nazwy kraje, które „wtrącają się” w sprawy wysp na Morzu Południowochińskim, co do których „Biała Księga” również nie pozostawia żadnych wątpliwości – uznaje się je w Pekinie za całkowicie przynależące do Chin. Jednocześnie podkreśla się, że ChRL będzie bronić swoich morskich praw i interesów⁶². Wydaje się, iż w ten sposób wyraźnie zarysowuje się kolejna funkcja zewnętrzna „Białej Księgi Obrony”, w myśl której Chiny *explicite* określają interesy, których zamierzają bronić, i przestrzegają inne kraje przed próbami ingerowania czy przeciwdziałania. Jest to wyraźny sygnał pod adresem Stanów Zjednoczonych, wskazujący jednocześnie na szybko rosnące aspiracje Pekinu. Warto przypomnieć, iż Robert Kagan już blisko dekadę temu celnie opisał chińską perspektywę rzeczywistości międzynarodowej: „Chińczycy sądzą, że aby być mocarstwem, muszą być niezależni i samowystarczalni⁶³”.

Niejako osobną kwestią, której został poświęcony stosowny fragment analizowanej strategii bezpieczeństwa, jest przestrzeń kosmiczna. Wskazano, iż Chiny zawsze optują za pokojowym jej wykorzystywaniem i jednocześnie sprzeciwiają się wyścigowi zbrojeń w przestrzeni kosmicznej. Podkreślono jednocześnie, iż niewymienione z nazwy państwa rozpoczęły już

⁵⁹ Których przejawem jest chociażby najnowsza odsłona sporu indyjsko-chińskiego: M. Chan, *China Calls Border Row with India 'The Worst in 30 Years' as Both Sides Dig in Heels*, [online] <http://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/21014-32/china-calls-border-row-india-worst-30-years> [dostęp: 15.07.2017]; N. Maxwell, *This is India's China War, Round Two*, [online] <http://www.scmp.com/week-asia/geopolitics/article/2102555/indias-china-war-round-two> [dostęp: 15.07.2017].

⁶⁰ Należy podkreślić, iż kraj ten niewątpliwie łamie nałożony nań po II wojnie światowej zakaz posiadania okrętów lotniczych (zapewne nie bez „cichej zgody” Stanów Zjednoczonych), argumentując, iż są to „niszczyciele śmigłowcowe” (DDH), a nie lotniskowce. Zob. M. Adamczyk, *Porównanie zmiany...*, op. cit., s. 137.

⁶¹ Zob. więcej: M. Green, K. Hicks, M. Cancian et al., *Asia-Pacific Rebalance 2025: Capabilities, Presence, and Partnerships*, Washington 2016, passim.

⁶² „Biała Księga” 2014..., op. cit.

⁶³ R. Kagan, op. cit., s. 37.

militaryzację tej przestrzeni. Z punktu widzenia Państwa Środka za istotne uznano dążenia do zapewnienia bezpieczeństwa w kosmosie, zaś jego zagospodarowanie ma wspierać rozwój gospodarczy i społeczny kraju⁶⁴.

Siły zbrojne ChRL

W *Białej Księdze Obrony* (2014) wymienione zostały strategiczne zadania postawione przed chińskimi siłami zbrojnymi:

- przeciwdziałanie szerokiemu wachlarzowi sytuacji kryzysowych i zagrożeń militarnych oraz skuteczne zapewnienie suwerenności i integralności terytorialnej Chin oraz ich przestrzeni powietrznej i morskiej;
- ochrona jedności kraju;
- ochrona bezpieczeństwa i interesów ChRL w nowych obszarach;
- ochrona zamorskich interesów kraju;
- utrzymanie zdolności nuklearnego odstraszania i ewentualnej odpowiedzi;
- udział w regionalnej i międzynarodowej współpracy w dziedzinie bezpieczeństwa oraz utrzymanie pokoju na poziomie regionalnym i światowym;
- przeciwdziałanie infiltracji, separatyzmowi i terroryzmowi w celu utrzymania politycznego bezpieczeństwa Chin oraz stabilności społecznej;
- prowadzenie akcji ratowniczych w przypadku awarii i katastrof naturalnych oraz wsparcie narodowego rozwoju gospodarczego i społecznego⁶⁵.

W „Księdze” zaprezentowano również główne kierunki ewolucji poszczególnych rodzajów sił zbrojnych ChRL. Siły lądowe Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej (ChALW) mają uzyskać zdolność do operowania na wielu polach działań wojennych jednocześnie oraz prowadzenia połączonych operacji przy wykorzystaniu niewielkich, mobilnych ugrupowań⁶⁶. Flota ChALW ma stopniowo odchodzić od samej tylko obrony wód przybrzeżnych na rzecz łączenia jej z działaniami na otwartym morzu i ochroną chińskich interesów. W tym kontekście należy więc rozpatrywać działania antypirack-

⁶⁴ „Biała Księga” 2014..., op. cit.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

kich zespołów w rogu Afryki⁶⁷, założenie pierwszej chińskiej bazy w Dżibuti czy nabierający tempa program budowy lotniskowców⁶⁸. Marynarka ma również uzyskać zdolności w zakresie skutecznego odstraszania i odpowiedzi na atak⁶⁹. Marcin Kaczmarek podkreśla, że „uwypuklenie roli marynarki wojennej stanowi także odpowiedź na poszerzanie się zakresu chińskich interesów polityczno-gospodarczych w skali globalnej, w tym realizowaną koncepcję morskiego Nowego Jedwabnego Szlaku”⁷⁰. W „Księdze” podkreślono, iż siły lotnicze muszą uzyskać realne zdolności ofensywne oraz w zakresie strategicznej projekcji sił, a także zbudować z informatyzowany system obrony przeciwlotniczej. Uwypuklono również kluczowe znaczenie broni jądrowej dla zapewnienia suwerenności i bezpieczeństwa kraju. Jednocześnie zwrócono uwagę, iż Chiny wyrzekają się użycia (a także gróźb użycia) tego rodzaju broni jako pierwsze⁷¹. Podkreślono ponadto potrzebę modernizacji sił strategicznych, aby mogły one pełnić skuteczną funkcję odstraszającą oraz posiadać potencjał do precyzyjnych uderzeń średniego i dalekiego zasięgu⁷². Jak można zauważyć, ChALW przechodzi kompleksową reformę i szeroko zakrojoną modernizację, która ma jej zapewnić zdolność prowadzenia skutecznych działań ofensywnych⁷³, co niewątpliwie wzbudza niepokój państw ościennych. Jak podkreśla Marta Myszkiewicz, „największe kontrowersje budzi zapis o rozbudowie marynarki morskiej”⁷⁴. Niewątpliwie podkreślenie roli marynarki w ochronie chińskich globalnych intere-

⁶⁷ Zob. A. Nitka, *Europejskie tournée chińskich okrętów*, „Nowa Technika Wojskowa” 2015, nr 3 (286), s. 86–92; Z. Śliwa, *Marynarka Wojenna Chin w walce z piratami*, „Przełęcz Morski” 2010, nr 7 (37), s. 4–11.

⁶⁸ *Chiny zwodowały drugi lotniskowiec*, [online] http://www.altair.com.pl/news/view?news_id=22150 [dostęp: 27.04.2017]; P. Behrendt, *Ile lotniskowców planują Chiny?*, [online] <http://www.konflikty.pl/aktualnosci/wiadomosci/ile-lotniskowcow-planuja-chiny/> [dostęp: 27.04.2017].

⁶⁹ „Biała Księga” 2014..., op. cit.

⁷⁰ M. Kaczmarek, *Chiny publikują...*, op. cit.

⁷¹ „Biała Księga” 2014..., op. cit.

⁷² Ibidem; więcej na temat modernizacji chińskich sił rakietowych zob. T. Szulc, *Chińskie rakiety balistyczne*, „Nowa Technika Wojskowa” 2010, nr 4 (227), s. 36–50; R. Ciastoń, *Chińskie siły strategiczne*, [online] <http://www.psz.pl/117-polityka/rafal-ciaston-chinskie-sily-strategiczne> [dostęp: 13.04.2017]; S. Tiezzi, *The New Military Force in Charge of China's Nuclear Weapons*, [online] <http://thediplomat.com/2016/01/the-new-military-force-in-charge-of-chinas-nuclear-weapons/> [dostęp: 13.04.2017].

⁷³ Zob. szerzej: C. Mu, *The Logic Behind China's Military Reforms*, [online] <http://thediplomat.com/2015/12/the-logic-behind-chinas-military-reforms/> [dostęp: 13.04.2017]; Y. Y. Lin, *The Implications of China's Military Reforms*, [online] <http://thediplomat.com/2016/03/the-implications-of-chinas-military-reforms/> [dostęp: 13.04.2017].

⁷⁴ M. Myszkiewicz, op. cit.

sów i jej dążenie do uzyskania zdolności operowania z dala od własnych brzegów jest kolejnym Rubikonem, który w sferze deklaratywnej zostaje przekroczony w bieżącej edycji „Białej Księgi”. Zasadne w tym kontekście wydają się wątpliwości co do realizacji funkcji zewnętrznych „Białej Księgi” w zakresie budowy zaufania i zmniejszenia napięcia w regionie. Zdaniem autora mamy tu raczej do czynienia z deklaracjami na użytek wewnętrzny (dalsze rozbudzanie dumy narodowej u Chińczyków) oraz z kontynuacją tego, co w poprzednim rozdziale zostało określone jako stanowcza artykulacja własnych interesów, będąca jednocześnie przestrożą dla „konkurentów” na obszarze Azji i Pacyfiku.

Pozostałe aspekty

Kilkakrotnie na łamach „Białej Księgi” podkreślono wyzwania wynikające z informatyzacji konfliktów zbrojnych i jak wskazuje Łukasz Gacek, za cel obrano „zwycięzanie z informatyzowanych wojen lokalnych”⁷⁵. Gacek zwraca również uwagę, że jest to istotna zmiana jakościowa w stosunku do wcześniejszych odsłon chińskiej strategii bezpieczeństwa, w których była co najwyżej mowa o „wygrywaniu wojen lokalnych w warunkach informatyzacji”⁷⁶. Cyberprzestrzeń w „Księdze” jest przedstawiona nie tylko jako ważna dziedzina bezpieczeństwa narodowego (również w zakresie bezpieczeństwa militarnego), ale także fundament rozwoju gospodarczego i społecznego. Autorzy strategii zwracają uwagę, że rywalizacja w cyberprzestrzeni zaostrza się, a Chiny są główną ofiarą ataków hakerskich⁷⁷. O ile z pierwszą częścią tego stwierdzenia trudno się nie zgodzić, o tyle w świetle uprzednio przeprowadzonych przez autora badań nie należy postrzegać Państwa Środka jedynie jako ofiary aktów cyberprzestępczości⁷⁸. Wzmianki doczekała się również kwestia trwającej rewolucji w sprawach wojskowych (RMA)⁷⁹.

⁷⁵ Ł. Gacek, *Projekcja siły Chińskiej Republiki Ludowej na Oceanie Indyjskim*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2016, nr 3, s. 132.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ „Biała Księga” 2014..., op. cit.

⁷⁸ Zob. M. Adamczyk, K. Baraniuk, *Służby wywiadowcze Chińskiej Republiki Ludowej – zarys struktur i metod działalności*, „Studia Orientalne” 2017, nr 2 (12) (w druku); M. Adamczyk, *Cyberszpiegostwo w relacjach chińsko-amerykańskich w kontekście potencjalnej zmiany światowego hegemonu*, [w:] *Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni wyzwaniem XXI wieku – teoria i praktyka*, red. T. R. Dębowski (w druku).

⁷⁹ *Revolution in military affairs* (RMA); zob. szerzej: T. Kamiński, *Chiny a amerykańska rewolucja w dziedzinie wojskowości*, [w:] *Fenomen Chin. Wybrane problemy polityki wewnętrznej i zagranicznej Chińskiej Republiki Ludowej*, red. M. Pietrasiak, Łódź 2007, s. 179–203; M. Lekowski, *Współczesna rewolucja w dziedzinie wojskowości. Analiza wybranych aspektów i cech charakterystycznych*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 19,

Ponadto podkreślono wagę zadań chińskich sił zbrojnych w zakresie takich wojskowych operacji reagowania kryzysowego – operacji wojskowych innych niż wojna (MOOTW)⁸⁰ – jak ratownictwo i zapobieganie klęskom żywiołowym, przeciwdziałanie terroryzmowi, utrzymywanie stabilności, ochrona praw i interesów, utrzymanie pokoju oraz międzynarodowa pomoc humanitarna⁸¹. Osobnego rozdziału doczekała się kwestia międzynarodowej współpracy wojskowej, w ramach której podkreślone zostały relacje z Rosją⁸² i Stanami Zjednoczonymi⁸³, a także potrzeba dalszego ich rozwoju z niewymienionymi z nazwy państwami regionu Azji i Pacyfiku oraz krajami europejskimi, afrykańskimi i latynoamerykańskimi⁸⁴. Wreszcie zaakcentowano chęć dalszego udziału sił zbrojnych ChRL w misjach pokojowych ONZ⁸⁵.

Podsumowanie

Chiny, publikując regularnie *Białą Księgę Obrony*, realizują liczne cele polityki zagranicznej i wewnętrznej. Jawna strategia bezpieczeństwa ma w założeniu przyczynić się do budowy wzajemnego zaufania i zmniejszenia napięcia w regionie i na świecie oraz rozwiać obawy społeczności międzynarodowej *sensu stricto* co do rosnącej potęgi militarnej Chińskiej Republiki Ludowej. Decydenci w Pekinie czynili do tej pory wiele, aby stworzyć spójny wizerunek godnego zaufania członka społeczności międzynarodowej i kraju, który nie stanowi (i nie będzie stanowić) zagrożenia dla pozostałych. Z drugiej strony wzrost potęgi gospodarczej i militarnej staje się co raz trudniejszy do ukrycia. Stanowcza postawa w kwestii roszczeń terytorial-

s. 265–283; M. Górka, *Cyberwojna – bezgraniczne niebezpieczeństwo*, [w:] *Bezpieczeństwo w świecie przedstawionym a kultura bezpieczeństwa*, red. N. Gburzyńska, J. Rak, M. Weltrowska, Toruń 2016, s. 234–251.

⁸⁰ *Military operations other than war* (MOOTW); zob. więcej na ten temat na stronie internetowej chińskiego MON: *Military Operations Other Than War*, [online] <http://eng.mod.gov.cn/Database/MOOTW/index.htm> [dostęp: 15.04.2017].

⁸¹ „*Biała Księga*” 2014..., op. cit.

⁸² Zob. M. Adamczyk, *Współpraca wojskowa kluczowym elementem relacji między Federacją Rosyjską a Chińską Republiką Ludową*, [w:] *Oblicza współczesnego terroryzmu*, red. G. Libor, e-bookowo.pl 2016, s. 182–191.

⁸³ Zob. idem, *W kierunku podważenia statusu państwa hegemonicznego: przegląd głównych aspektów współczesnych chińsko-amerykańskich stosunków gospodarczych i wojskowych*, [w:] *Wybrane determinanty polityki bezpieczeństwa XX wieku. Terroryzm i cyberbezpieczeństwo*, red. M. Górka, Poznań 2017 (w druku).

⁸⁴ „*Biała Księga*” 2014..., op. cit.

⁸⁵ Ibidem.

nych na Morzach Południowo- i Wschodniochińskim oraz rosnące zdolności projekcji siły z dala od własnych granic muszą budzić obawy w wielu stolicach w regionie. Tym bardziej, że – jak pokazuje najnowsza edycja „Białej Księgi” – Państwo Środka łączy stanowcze działania z bardziej asertywnym stylem oficjalnych dokumentów. Interesy geopolityczne zostają tam jasno określone, a jednocześnie Pekin wysyła sygnały do innych państw, aby te nie próbowały w nie ingerować. Interesująca jest również funkcja, jaką „Księga” pełni w polityce wewnętrznej Chin – ma ona za zadanie rozbudzić dumę narodową u Chińczyków dzięki dyskutowaniu sukcesów gospodarczych, politycznych i w pewnym sensie również militarnych, a także skoncentrować wysiłek całego narodu na tworzeniu silnego państwa w ramach realizacji „chińskiego marzenia”.

Chińska strategia bezpieczeństwa opublikowana w 2015 roku to również szereg symptomów wskazujących na rosnące ambicje mocarstwowe Pekinu. W „Białej Księdze” brakło zwyczajowej formuły o stosowaniu zasady nieingerencji w sprawy wewnętrzne innych państw. Jak wspomniano, zasada ta stanowiła do tej pory dogmat w chińskiej polityce, co znajdowało odzwierciedlenie w kolejnych oficjalnych dokumentach i wypowiedziach decydentów i dyplomatów. Brak tego odwołania zdaje się nieprzypadkowy, jeżeli spojrzeć na kolejne ważne deklaracje zawarte w „Księdze”. Podkreślono rolę marynarki wojennej w ochronie chińskich interesów, a ponadto wskazano na potrzebę rozbudowy jej potencjału ofensywnego i przejście do działań również na morzach otwartych. Strategia zawiera równocześnie deklarację wzmocnienia sił lotniczych i strategicznych oraz stworzenia sił lądowych zdolnych do szybkiej reakcji.

Z lektury „Białej Księgi” 2014 wyłania się skomplikowany i dychotomiczny obraz Chin. Z jednej strony przywódcy kraju opowiadają się za powszechną współpracą i jak sami twierdzą, przeciwstawiają się wszelakim przejawom hegemonizmu. Z drugiej zaś stają się oni w dużej mierze świadomi „wagi” swojego kraju w relacjach międzynarodowych. Xi Jinping dysponuje coraz potężniejszą armią, która w efekcie szeroko zakrojonych procesów modernizacyjnych staje się liczącą siłą na obszarze Azji i Pacyfiku. Pekin wykazuje się nieustępliwością w kwestii spornych wysepek w archipelagach na Morzu Wschodnio- i Południowochińskim, a ponadto w dokumentach takich jak „Księga” zapowiada ochronę własnych interesów na całym świecie. W tym kontekście interesująco zapowiada się kolejna edycja chińskiej strategii bezpieczeństwa, która powinna się ukazać w 2017 roku.

INDICATORS OF CHINA'S FOREIGN POLICY EVOLUTION
IN DEFENCE WHITE PAPER (2014)

ABSTRACT

The aim of this article is to analyse the signs of a change that is taking place in China's foreign policy, which are to be found in China's Defence White Paper published in 2015. It is intended to expand domestic research on the subject and bring the reader closer to the content and the role of the latest edition of China's defence strategy, while pointing to and explaining the indications of an increasing self-assertion in Beijing's policymaking. Furthermore, this paper will include detailed information on the question of China's increasing defence expenditure, goals that Beijing sets out for its armed forces as well as the declared direction their modernization. Not without significance is also the analysis of the Chinese perspective on the international environment and the importance of the non-interference rule for China's foreign policy.

KEYWORDS

China, Defense White Paper, Asia Pacific, Foreign Policy Evolution

BIBLIOGRAFIA

1. Adamczyk M., Baraniuk K., *Służby wywiadowcze Chińskiej Republiki Ludowej – zarys struktur i metod działalności*, „Studia Orientalne” 2017, nr 2 (12) (w druku).
2. Adamczyk M., *Chiny „wychodzą w morze”, czyli pierwsza zamorska baza ChRL w Dżibuti*, [online] <http://peoplesquare.pl/2016/05/19/chiny-wychodza-w-morze-czyli-pierwsza-zamorska-baza-chrl-w-dzibuti/> [dostęp: 10.04.2017].
3. Adamczyk M., *Instytuty Konfucjusza jako narzędzie chińskiej miękkiej siły*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2016, nr 6.
4. Adamczyk M., *Media we współczesnym państwie totalitarnym na przykładzie Chińskiej Republiki Ludowej*, [w:] *Media XXI wieku. Studia interdyscyplinarne*, red. A. Momot, A. Drabina, Wrocław 2016.
5. Adamczyk M., *Najważniejsze zagadnienia stosunków chińsko-japońskich po II wojnie światowej*, „Racja Stanu” 2015–2016, nr 2–1 (18–19).
6. Adamczyk M., *Porównanie zmiany potencjału militarnego Chin na tle Rosji, Indii, Stanów Zjednoczonych oraz Japonii w okresie od 1989 do 2013 roku*, [w:] *Aspekty bezpieczeństwa w życiu publicznym*, red. D. Magierek, M. Pogonowski, Koszalin 2015.
7. Adamczyk M., *Relacje chińsko-ukraińskie i chińsko-rosyjskie na tle postawy ChRL wobec Majdanu i aneksji Krymu*, „Wschodnioznawstwo” 2015.
8. Adamczyk M., *Cyberszpiegostwo w relacjach chińsko-amerykańskich w kontekście potencjalnej zmiany światowego hegemonu*, [w:] *Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni wyzwaniem XXI wieku – teoria i praktyka*, red. T. R. Dębowski (w druku).
9. Adamczyk M., *W kierunku podważenia statusu państwa hegemonicznego: historia stosunków chińsko-amerykańskich do 2010 roku*, „Symbolae Europaeae” 2016, nr 9.
10. Adamczyk M., *W kierunku podważenia statusu państwa hegemonicznego: przegląd głównych aspektów współczesnych chińsko-amerykańskich stosunków gospodarczych i wojskowych*, [w:] *Wybrane determinanty polityki bezpieczeństwa XX wieku. Terroryzm i cyberbezpieczeństwo*, red. M. Górka, Poznań 2017 (w druku).

11. Adamczyk M., *Współpraca wojskowa kluczowym elementem relacji między Federacją Rosyjską a Chińską Republiką Ludową*, [w:] *Oblicza współczesnego terroryzmu*, red. G. Libor, e-bookowo.pl 2016.
12. *Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving the People's Republic of China*, Office of the Secretary of Defense, RefID: 117FA69, Washington 2016.
13. Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, tłum. A. Kłoskowska-Dudzińska, Warszawa 2005.
14. Behrendt P., *Ile lotników planują Chiny?*, [online] <http://www.konflikty.pl/aktualnosc/wiadomosci/ile-lotnikowcow-planuja-chiny/> [dostęp: 27.04.2017].
15. „*Biała Księga*” 2010, [online] <http://eng.mod.gov.cn/Database/WhitePapers/2010.htm> [dostęp: 12.04.2017].
16. „*Biała Księga*” 2012, [online] <http://eng.mod.gov.cn/Database/WhitePapers/2012.htm> [dostęp: 12.04.2017].
17. „*Biała Księga*” 2014, [online] http://eng.mod.gov.cn/Database/WhitePapers/2015-05/26/content_4586686.htm [dostęp: 11.04.2017].
18. Brunet A., Guichard J. P., *Chiny światowym hegemonem?*, tłum. A. Bilik, Warszawa 2011.
19. Chan M., *China Calls Border Row with India 'The Worst in 30 Years' as Both Sides Dig in Heels*, [online] <http://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2101432/china-calls-border-row-india-worst-30-years> [dostęp: 15.07.2017].
20. Chen Q., *The Taiwan Strait Crisis. Causes, Scenarios, and Solutions*, [w:] *Across the Taiwan Strait: Mainland China, Taiwan, and the 1995–1996 Crisis*, ed. S. Zhao, New York 1999.
21. Chin J., *China Says Prepared to Lead Global Economy if Necessary*, [online] <http://www.wsj.com/articles/china-says-prepared-to-lead-global-economy-if-necessary-1485178890> [dostęp: 1.05.2017].
22. *Chiny zwodowały drugi lotniskowiec*, [online] http://www.altair.com.pl/news/view?news_id=22150 [dostęp: 27.04.2017].
23. Ciastoń R., *Chińskie siły strategiczne*, [online] <http://www.psz.pl/117-polityka/rafal-ciaston-chinskie-sily-strategiczne> [dostęp: 13.04.2017].
24. Cullen J., *The American Dream. A Short History of an Idea that Shaped a Nation*, New York 2003.
25. Denyer S., *China Rails at 'Hegemony' as U.S. Vows to Continue Sea Patrols*, [online] https://www.washingtonpost.com/world/china-rails-at-hegemony-as-us-vows-to-continue-sea-patrols/2015/11/03/d32eae0a-8236-11e5-8bd2-680fff868306_story.html [dostęp: 12.04.2017].
26. *Diplomat Says China Would Assume World Leadership if Needed*, [online] <http://www.reuters.com/article/us-china-usa-politics-idUSKBN1570ZZ> [dostęp: 1.05.2017].
27. „*Dla Chin secesja Krymu jest nie do zaakceptowania*”, [online] <https://www.wprost.pl/swiat/438312/Dla-Chin-secesja-Krymu-jest-nie-do-zaakceptowania.html> [dostęp: 12.04.2017].
28. Dubé F., *China's Experiment in Djibouti*, [online] <http://thediplomat.com/2016/10/chinas-experiment-in-djibouti/> [dostęp: 10.04.2017].
29. Dura M., *Chińska „Biała Księga” budzi obawy świata*, [online] <http://www.defence24.pl/232068,chinska-biala-ksiega-budzi-obawy-swiata> [dostęp: 1.05.2017].
30. Dura M., *Rośnie napięcie na Morzu Południowochińskim. Lotniskowiec Pekinu ćwiczy koło Tajwanu*, [online] <http://www.defence24.pl/521085,rosnie-napiecie-na-morzu-poludniowochinskim-lotniskowiec-pekiniu-cwiczy-kolo-tajwanu> [dostęp: 10.04.2017].

31. Gacek Ł., *Projekcja siły Chińskiej Republiki Ludowej na Oceanie Indyjskim*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2016, nr 3.
32. Górka M., *Cyberwojna – bezgraniczne niebezpieczeństwo*, [w:] *Bezpieczeństwo w świecie przedstawionym a kultura bezpieczeństwa*, red., N. Gburzyńska, J. Rak, M. Weltrowska, Toruń 2016.
33. Green M., Hicks K., Cancian M. et al., *Asia-Pacific Rebalance 2025: Capabilities, Presence, and Partnerships*, Washington 2016.
34. Haliżak E., *Spór o archipelagi na Morzu Południowochińskim – znaczenie dla międzynarodowego prawa morza i bezpieczeństwa w regionie*, [w:] *Prawo, instytucje i polityka w procesie globalizacji. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Januszowi Symonidesowi*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Warszawa 2003.
35. Hou A., *Rethinking China's Non-Intervention Policy: Examining China's Stance in Global Governance and Possible Policy Reforms*, [online] <http://utsynergyjournal.org/2016/09/17/rethinking-chinas-non-intervention-policy-examining-chinas-stance-in-global-governance-and-possible-policy-reforms/> [dostęp: 12.04.2017].
36. Kaczmarek M., *Chiny publikują białą księgę nt. strategii wojskowej*, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-06-10/chiny-publikuja-biala-ksiegent-strategii-wojskowej> [dostęp: 1.05.2017].
37. Kaczmarek M., *Jedwabna globalizacja. Chińska wizja ładu międzynarodowego*, „Punkt Widzenia OSW” 2016, nr 60.
38. Kagan R., *Powrót historii i koniec marzeń*, tłum. G. Sałuda, Poznań 2009.
39. Kamiński T., *Chiny a amerykańska rewolucja w dziedzinie wojskowości*, [w:] *Fenomen Chin. Wybrane problemy polityki wewnętrznej i zagranicznej Chińskiej Republiki Ludowej*, red. M. Pietrasiak, Łódź 2007.
40. Karczewski M., *„Wielka Gra” na Oceanie Indyjskim. Chiny, Indie i Stany Zjednoczone w regionalnej rywalizacji mocarstw*, „Refleksje” 2012, nr 5.
41. Kolka M. A., *Czynniki wzrostu PKB i perspektywy rozwoju gospodarczego Chin do 2015 roku*, „Międzynarodowe Stosunki Gospodarcze – Wybrane Podmioty i Procesy Gospodarki Światowej” 2012, nr 122.
42. Krzyżanowska A., *Biała Księga Obronności Chin – pokojowe deklaracje i realia*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 20.
43. Kuźniar R., *Międzynarodowe stosunki polityczne*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Warszawa 2006.
44. Lekowski M., *Współczesna rewolucja w dziedzinie wojskowości. Analiza wybranych aspektów i cech charakterystycznych*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 19.
45. *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 2004.
46. Li H. Y., Zheng Y., *Re-interpreting China's Non-intervention Policy towards Myanmar: Leverage, Interest and Intervention*, „Journal of Contemporary China” 2009, Vol. 61, No. 18.
47. Lin Y. Y., *The Implications of China's Military Reforms*, [online] <http://thediplomat.com/2016/03/the-implications-of-chinas-military-reforms/> [dostęp: 13.04.2017].
48. Maj J., *Ewolucja stosunków chińsko-indyjskich w latach pięćdziesiątych XX wieku*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2008, nr 82.
49. Maxwell N., *This is India's China War, Round Two*, [online] <http://www.scmp.com/week-asia/geopolitics/article/2102555/indias-china-war-round-two> [dostęp: 15.07.2017].

50. *Military Operations Other Than War*, [online] <http://eng.mod.gov.cn/Database/MOOWT/index.htm> [dostęp: 15.04.2017].
51. *Modernizing China's Military Opportunities and Constraints*, Rand Corporation, F4-9642-01-C-0003, Santa Monica–Washington–Pittsburgh 2005.
52. Mosher S. W., *Hegemon: Droga Chin do dominacji*, tłum. M. Kowalczyk, Warszawa 2007.
53. Mu C., *The Logic Behind China's Military Reforms*, [online] <http://thediplotat.com/2015/12/the-logic-behind-chinas-military-reforms/> [dostęp: 13.04.2017].
54. Myszkievicz M., *Chiny przedstawiły nową strategię wojskową*, [online] <http://www.psz.pl/139-chiny/chiny-przedstawily-nowa-strategie-wojskowa> [dostęp: 1.05.2017].
55. Nitka A., *Europejskie tournée chińskich okrętów*, „Nowa Technika Wojskowa” 2015, nr 3 (286).
56. Okraska T., *Spór graniczny między Chińską Republiką Ludową a Republiką Indii*, „Pisma Humanistyczne” 2013, nr 9.
57. Palowski J., *Chiny modernizują armię, ukrywają wydatki obronne. Raport Pentagonu*, [online] <http://www.defence24.pl/95445,chiny-modernizuja-armie-ukrywaja-wydatki-obronne-raport-pentagonu> [dostęp: 10.04.2017].
58. Pan Z., *Sino-Japanese Dispute over the Diaoyu/Senkaku Islands: The Pending Controversy from the Chinese Perspective*, „Journal of Chinese Political Science” 2007, No. 1 (12).
59. Panda A., *The Chinese Navy's Djibouti Base: A 'Support Facility' or Something More?*, [online] <http://thediplotat.com/2017/02/the-chinese-navys-djibouti-base-a-support-facility-or-something-more/> [dostęp: 10.04.2017].
60. Romaniuk S. N., Burgers T. J., *China's 'Arab Pivot' Signals the End of Non-Intervention*, [online] <http://thediplotat.com/2016/12/chinas-arab-pivot-signals-the-end-of-non-intervention/> [dostęp: 12.04.2017].
61. Scobell A., *Show of Force: Chinese Soldiers, Statesmen, and the 1995–1996 Taiwan Strait Crisis*, „Political Science Quarterly” 2000, No. 115.
62. Skrzyp J., *Wielki marsz Państwa Środka ku pozycji globalnego ośrodka siły*, „Przegląd Geopolityczny” 2012, nr 5.
63. Smolarek M., *Narodowa strategia obrony Chińskiej Republiki Ludowej*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2012, nr 2.
64. Sokala P., *Strategia regionalna Chińskiej Republiki Ludowej*, „Forum Politologiczne” 2008, nr 8.
65. Symonides J., *Spory terytorialne na Morzu Południowochińskim. Czy powrót „dyplomacji kanonierek”?*, „Stosunki Międzynarodowe” 2012, nr 2.
66. Symonides J., *Zbrojenia morskie Chińskiej Republiki Ludowej*, „Stosunki Międzynarodowe” 2014, nr 2, t. 50.
67. Szulc T., *Chińskie rakiety balistyczne*, „Nowa Technika Wojskowa” 2010, nr 4 (227).
68. Szulc T., *Potęga morska Związku Radzieckiego odradza się w... Chinach!*, „Nowa Technika Wojskowa” 2013, nr 2 (261).
69. Śliwa Z., *Marynarka Wojenna Chin w walce z piratami*, „Przegląd Morski” 2010, nr 7 (37).
70. Tiezzi S., *The New Military Force in Charge of China's Nuclear Weapons*, [online] <http://thediplotat.com/2016/01/the-new-military-force-in-charge-of-chinas-nuclear-weapons/> [dostęp: 13.04.2017].
71. Twarowska K., *Od Mao Zedonga do Xi Jinpinga: cechy, cele, kierunki i narzędzia zagranicznej polityki gospodarczej Chińskiej Republiki Ludowej*, „Ekonomia Międzynarodowa” 2015, nr 10.

72. Wang Z., *Not Rising, But Rejuvenating: The "Chinese Dream"*, [online] <http://thediplomat.com/2013/02/chinese-dream-draft/> [dostęp: 11.04.2017].
73. Wang Z., *The Chinese Dream: Concept and Context*, "Journal of Chinese Political Science" 2014, No. 1 (19).
74. Wangrat M., *Spór Chin i Japonii o Archipelag Senkaku*, „Forum Politologiczne” 2008, nr 8.
75. Wasserstrom J., *Here's Why Xi Jinping's 'Chinese Dream' Differs Radically From the American Dream*, [online] <http://time.com/4077693/chinese-dream-xi-jinping/> [dostęp: 11.04.2017].
76. White Papers. China's Military Strategy. The State Council Information Office of the People's Republic of China, May 2015, Beijing, [online] <http://eng.mod.gov.cn/Data-base/WhitePapers/index.htm> [dostęp: 12.04.2017].
77. Widłak T., *Prawo międzynarodowe z perspektywy Chin*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2013, nr 3.
78. Xie T., *Can the Chinese Dream and the American Dream Coexist?*, [online] <http://thediplomat.com/2015/06/can-the-chinese-dream-and-the-american-dream-coexist/> [dostęp: 11.04.2017].
79. Yeh J., *Military says it's 'closely monitoring' China's Liaoning carrier near Taiwan*, [online] <http://www.chinapost.com.tw/taiwan/china-taiwan-relations/2016/12/26/487693/Military-says.htm> [dostęp: 10.04.2017].
80. *Your Daily Briefing on China*, [online] http://news.xinhuanet.com/english/2017-04/26/c_136238388.htm [dostęp: 26.04.2017].
81. Ziętek A. W., *Soft power Chińskiej Republiki Ludowej. Soft power z chińską specyfiką*, „Teki Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych” 2010, nr 5.

OLESIA TKACHUK

UNIwersytet Jagielloński
WYDZIAŁ STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH I POLITYCZNYCH
KATEDRA STUDIÓW NAD PROCESAMI INTEGRACYJNYMI
E-MAIL: OLESIA.TKACHUK@DOCTORAL.UJ.EDU.PL

Specjalna misja monitorująca OBWE na Ukrainie – cele i problemy w ich realizacji

STRESZCZENIE

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) uważana jest za największe ugrupowanie regionalne zajmujące się utrzymywaniem światowego porządku pokojowego. Realizując swoje zadania, OBWE odwołuje się między innymi do takiego narzędzia, jak operacje pokojowe. Począwszy od lat dziewięćdziesiątych XX wieku, przeprowadzono szereg tego typu misji w byłej Jugosławii, Gruzji, Estonii, Mołdawii, na Łotwie, w Tadżykistanie itp. Po wybuchu konfliktu zbrojnego na wschodzie Ukrainy na prośbę rządu ukraińskiego misję OBWE ustanowiono także w Donbasie. Celem artykułu jest analiza zadań specjalnej misji monitorującej OBWE na Ukrainie (SMM), ich realizacji oraz pojawiających się przy tym problemów oparta na sprawozdaniach i codziennych raportach. Po jej przeprowadzeniu autorka odpowiada na pytanie o znaczenie SMM dla przywrócenia pokoju i stabilności we wschodnich obwodach Ukrainy.

SŁOWA KLUCZOWE

OBWE, misja monitorująca, Ukraina, konflikt

Wstęp

Protesty na Majdanie Niepodległości w Kijowie, aneksja Krymu przez Federację Rosyjską oraz rozpoczęcie działań zbrojnych na wschodzie Ukrainy doprowadziły do zmian na najwyższym szczeblu władzy państwowej oraz wznowienia prac przygotowawczych nad podpisaniem umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską, przede wszystkim zaś do ogromnej ilości ofiar śmiertelnych, masowych migracji wewnętrznych i zagranicznych¹, a także

¹ Szerzej na temat migracji z Ukrainy zob. *Migranci i uchodźcy z Ukrainy*, [w:] *Niekontrolowane migracje do Unii Europejskiej*, red. P. Sasnal, Warszawa 2015, s. 37–41.

znacznego pogorszenia sytuacji gospodarczej kraju². Społeczność międzynarodowa, reagując na te wydarzenia, podjęła kroki w celu przywrócenia pokoju, stabilności i bezpieczeństwa na Ukrainie. W pierwszej kolejności Unia Europejska (UE), a także Stany Zjednoczone, Norwegia, Australia, Kanada, Szwajcaria i Japonia zdecydowały się nałożyć na Federację Rosyjską, która jest aktywnie zaangażowana w konflikt w Donbasie, różnego rodzaju sankcje (izolacja pojedynczych osób, blokada aktywów finansowych, sankcje gospodarczo-finansowe)³. Ponadto poszczególni uczestnicy stosunków międzynarodowych biorą udział w rozmowach pokojowych między stronami konfliktu. Odbywają się one w dwóch formatach: normandzkim⁴ (spotkania przedstawicieli Ukrainy, Rosji, Francji i Niemiec)⁵ oraz mińskim⁶ (Trójstronna Grupa Kontaktowa ds. Uregulowania Sytuacji na Wschodzie Ukrainy, składająca się z przedstawicieli Ukrainy, Rosji, OBWE, a także tak zwanej Donieckiej Republiki Ludowej i tak zwanej Ługańskiej Republiki Ludowej⁷). Prace w obydwu formatach doprowadziły do podpisania dwóch porozumień w sprawie uregulowania konfliktu w Donbasie, zawierających między innymi punkty o zawieszeniu broni od 15 lutego 2015 roku i wycofaniu przez obie strony konfliktu ciężkiej techniki wojskowej z rejonu walk. Dodatkowo państwa członkowskie Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie zgodziły się wysłać na Ukrainę Specjalną Misję Monitorującą (SMM), która miałyby obserwować wdrażanie powyższych porozumień przez obie strony

² Zob. szerzej: O. Tkachuk, *Wpływ konfliktu zbrojnego na Ukrainie na sytuację gospodarczą państw poradzieckich*, [w:] *Wyzwania wewnętrzne i zewnętrzne dla obszaru poradzieckiego*, t. 2, red. A. Dąbrowa, M. Pieńkowski, Warszawa 2015, s. 125–126.

³ *Sankcje i Rosja*, red. J. Ćwiek-Karpowicz, S. Secieru, Warszawa 2015, s. 39–43.

⁴ Pierwsze spotkanie przedstawicieli Ukrainy, Rosji, Francji i Niemiec w formacie normandzkim odbyło się 6 czerwca 2014 roku. Por. *Олланд розповів, як зароджувався „нормандський формат”*, 14.10.2016, [online] <http://www.unian.ua/politics/1572573-putin-hoche-privlasniti-krim-i-bilshe-nichogo-olland-dopuskae-novi-sanktsiji-proti-rosiji.html> [dostęp: 29.01.2017].

⁵ *Czwórka normandzka: nowe działania w sprawie porozumienia z Mińska*, 19.02.2015, [online] http://wyborcza.pl/1,76842,17453780,Czworka_normandzka_nowe_dzialania_w_sprawie_porozumienia.html [dostęp: 01.03.2016].

⁶ Nazwa formatu mińskiego pochodzi od nazwy miasta, w którym odbywają się spotkania Trójstronnej Grupy Kontaktowej ds. Uregulowania Sytuacji na Wschodzie Ukrainy. Por. *Реакція ОБСЄ на кризу в Україні і навколо неї*, 26 жовтня 2014 р., [online] <http://www.osce.org/uk/home/125576?download=true> [dostęp: 29.01.2017].

⁷ Tak zwana Doniecka Republika Ludowa oraz tak zwana Ługańska Republika Ludowa są quasi-państwami zajmującymi część terytorium obwodów donieckiego i ługańskiego na Ukrainie, które ogłosiły niepodległość 12 maja 2014 roku, lecz nie są uznawane na arenie międzynarodowej. Por. A. Szumski, *Status prawny Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej*, „Dyplomacja i Bezpieczeństwo” 2015, nr 1 (3), s. 150–151.

konfliktu oraz sprzyjać nawiązywaniu między nimi dialogu⁸. Celem niniejszych rozważań jest przeanalizowanie zadań tej misji, ich realizacji oraz pojawiających się przy tym problemów w oparciu o sprawozdania i codzienne raporty, a następnie udzielenie odpowiedzi na pytanie o znaczenie SMM dla przywrócenia pokoju i stabilności we wschodnich obwodach Ukrainy.

Geneza Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie

Pomysł stworzenia europejskiego systemu bezpieczeństwa, mimo prób podejmowanych przed II wojną światową (na przykład działań inicjowanych przez Związek Radziecki i Francję w latach 1933–1934, których celem było ustanowienie Paktu Wschodniego) oraz po jej zakończeniu (w połowie lat pięćdziesiątych XX wieku ZSRR zaproponował podpisanie ogólnoeuropejskiego układu o bezpieczeństwie zbiorowym), zyskał na znaczeniu dopiero w 1964 roku. W grudniu tego roku miała miejsce XIX sesja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, podczas której ówczesny minister spraw zagranicznych Polski Adam Rapacki zwrócił uwagę na zagrożenia wynikające z nasilenia się wyścigu zbrojeń w Europie. Zaproponował on zorganizowanie konferencji z udziałem wszystkich państw europejskich oraz ZSRR i Stanów Zjednoczonych w celu przedyskutowania spraw związanych z bezpieczeństwem europejskim. Początkowo pomysłem zainteresowały się przede wszystkim państwa bloku wschodniego. W marcu 1969 roku przyjęły one tak zwany apel budapeszteński⁹, w którym wezwały wszystkie państwa Europy do połączenia wysiłków w celu zwołania wspomnianej konferencji. Kraje zachodnie w tym czasie ostrożnie podchodziły do idei Rapackiego, obawiając się wzrostu dominacji Związku Radzieckiego na kontynencie europejskim oraz osłabienia pozycji NATO¹⁰.

Jednak w wyniku procesu odprężenia międzynarodowego z początku lat siedemdziesiątych XX wieku, przejawiającego się przede wszystkim w normalizacji dwustronnych relacji między Republiką Federalną Niemiec (RFN) i krajami bloku wschodniego¹¹, udało się aktywnie rozpocząć przygotowa-

⁸ S. Kardaś, W. Konończuk, *Mińsk 2 – kruchy rozejm zamiast trwałego pokoju*, 12.02.2015, [online] <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-02-12/minsk-2-kruchy-rozejm-zamiast-trwalego-pokoju> [dostęp: 1.03.2016].

⁹ Apel budapeszteński został przyjęty przez Doradczy Komitet Polityczny Organizacji Układu Warszawskiego w 1969 roku. Por. W. Malendowski, *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, [w:] *Stosunki międzynarodowe*, red. W. Malendowski, C. Mojsiewicz, Wrocław 2004, s. 413.

¹⁰ Ibidem, s. 412–413.

¹¹ Wskutek odprężenia międzynarodowego podpisano szereg bilateralnych porozumień między RFN a państwami wschodnioeuropejskimi: w sierpniu 1970 roku zawarto

nia do ogólnoeuropejskiej konferencji w sprawie bezpieczeństwa. Dodatkowo korzystnie na prace przygotowawcze wpłynęły: układ podpisany przez Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię, Francję i ZSRR w sprawie Berlina Zachodniego; szereg porozumień międzynarodowych zawartych między Stanami Zjednoczonymi i ZSRR w latach 1972–1974; decyzja państw członkowskich Układu Warszawskiego i NATO dotycząca powołania specjalnego forum negocjacji w sprawie redukcji zbrojeń i sił zbrojnych w Europie Środkowej, które rozpoczęły się w 1973 roku w Wiedniu¹².

Wielostronne konsultacje przygotowawcze do konferencji (tak zwane konsultacje helsińskie) z udziałem szefów misji dyplomatycznych 32 państw europejskich, Stanów Zjednoczonych i Kanady rozpoczęły się 22 listopada 1972 roku w Centrum Konferencyjnym Dipoli niedaleko Helsinek. Zakończyły się one 8 czerwca 1973 roku przyjęciem *Zaleceń końcowych konsultacji helsińskich* (tak zwanej Błękitnej Księgi). W dokumencie uzgodniono trójfazowy przebieg konferencji: pierwsza faza – na szczeblu ministrów spraw zagranicznych (Helsinki, lipiec 1973 roku); druga faza – na szczeblu ekspertów (Genewa, wrzesień 1973 – lipiec 1975); trzecia faza – spotkanie na szczycie (Helsinki, lipiec i sierpień 1975 roku)¹³. Ponadto określono trzy koszyki zagadnień, nad którymi miała się toczyć dyskusja podczas konferencji: 1) bezpieczeństwo w Europie; 2) współpraca gospodarcza, naukowo-techniczna oraz w sferze ochrony środowiska naturalnego; 3) współpraca w dziedzinie humanitarnej i innych (kontakty, informacja, kultura, oświata)¹⁴.

Przystępując do konferencji, oba bloki międzynarodowe kierowały się odmiennymi względami. Kraje Zachodu dopatrywały się w niej możliwości rozpowszechnienia zasad demokratycznych w państwach komunistycznych, a tym samym stworzenia demokratycznego systemu pokojowego w zjednoczonej Europie. Celem władz komunistycznych państw bloku wschodniego było natomiast potwierdzenie *status quo* powstałego po zakończeniu II woj-

Układ o wyrzeczeniu się siły we wzajemnych stosunkach między ZSRR i RFN, w grudniu 1970 roku – Układ o podstawach normalizacji wzajemnych stosunków między Polską a RFN, w maju 1972 roku zawarta została umowa między Republiką Federalną Niemiec a Niemiecką Republiką Demokratyczną, a w grudniu 1973 roku – porozumienie między RFN i Czechosłowacją. Por. T. Łoś-Nowak, *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, [w:] *Encyklopedia politologii*, t. 5: *Stosunki międzynarodowe*, red. T. Łoś-Nowak, Zakamcze 2002, s. 244; W. Malendowski, op. cit., s. 414.

¹² Ibidem.

¹³ A. Rzepliński, *KBWE/OBWE – w kierunku autentycznego partnerstwa w Nowej Erze?: posłowie*, [w:] *Dwadzieścia lat procesu KBWE: od konfrontacji do współpracy*, red. A. Bloed, Warszawa 1995, s. 10–12.

¹⁴ W. Malendowski, op. cit., s. 414.

ny światowej oraz uznanie dominacji Związku Radzieckiego nad krajami Wschodu¹⁵.

Obrady Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie¹⁶, w których udział wzięły 33 państwa europejskie (bez Albanii), Stany Zjednoczone i Kanada, zakończyły się 1 sierpnia 1975 roku podpisaniem Aktu końcowego KBWE. W preambule tego dokumentu kraje-sygnatariusze potwierdziły, że „ich celem jest sprzyjanie poprawie stosunków między nimi i zapewnienie warunków, w których ich narody będą mogły żyć w pokoju prawdziwym i trwałym, wolne od wszelkiego zagrożenia bądź prób naruszenia ich bezpieczeństwa”¹⁷. Został on podzielony na cztery części:

1. Zagadnienia dotyczące bezpieczeństwa, czyli Deklaracja zasad rządzących wzajemnymi stosunkami między państwami uczestniczącymi oraz Dokument w sprawie środków budowy zaufania i niektórych aspektów bezpieczeństwa i rozbrojenia. W pierwszym z tych dokumentów skatalogowane zostały zasady rozwoju stosunków międzynarodowych: suwerenna równość; poszanowanie praw wynikających z suwerenności; powstrzymywanie się od groźby użycia siły lub jej użycia; nienaruszalność granic; integralność terytorialna państw; pokojowe załatwianie sporów; nieingerencja w sprawy wewnętrzne; poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności, włączając w to wolność myśli, sumienia, religii lub przekonań; równouprawnienie i prawo narodów do samostanowienia; współpraca między państwami; wykonywanie w dobrej wierze zobowiązań wynikających z prawa międzynarodowego¹⁸. Zasady te stały się uniwersalnymi normami regulującymi stosunki międzynarodowe, nieraz znajdującymi potwierdzenie w pozostałych dwu- lub wielostronnych dokumentach zawieranych między państwami biorącymi udział w KBWE¹⁹. W drugim dokumencie państwa-sygnatariusze uznały konieczność umacniania wzajemnego zaufania, a tym samym przyczyniania się do zwiększenia stabilności i bezpieczeństwa w Europie dzięki wcześniejszemu powiadomianiu o wielkich manewrach wojskowych oraz innych ruchach wojsk, a także wymianie obserwatorów. Pod-

¹⁵ Ibidem, s. 416; T. Łoś-Nowak, op. cit., s. 245.

¹⁶ Nazwa Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE) została przyjęta podczas drugiej fazy rozmów w Genewie.

¹⁷ *Akt Końcowy Helsinek 1975*, [w:] E. J. Osmańczyk, *Encyklopedia ONZ i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1986, s. 20.

¹⁸ Ibidem, s. 20-21.

¹⁹ J. Prystrom, *Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, [w:] *Encyklopedia prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych*, red. A. Klafkowski et al., Warszawa 1976, s. 133.

kreślono także, że dla zwiększenia bezpieczeństwa europejskiego należy dążyć do powszechnego i całkowitego rozbrojenia²⁰.

2. Współpraca w dziedzinie gospodarki, nauki i techniki oraz środowiska naturalnego. W tej części Aktu końcowego KBWE zawarte zostały szczegółowe postanowienia regulujące rozwój współpracy handlowej, kooperacji przemysłowej, realizację projektów stanowiących przedmiot wspólnego zainteresowania, a także kształtowanie współpracy naukowo-technicznej, w obszarze środowiska naturalnego oraz w innych dziedzinach (między innymi w zakresie transportu, turystyki, migracji siły roboczej, kształcenia kadr) w oparciu o poszanowanie zasady równości, wzajemnego zadowolenia partnerów i wzajemności²¹.

3. Współpraca w dziedzinie humanitarnej i w innych obszarach. Kraje uczestniczące w KBWE zgodziły się, że mając na uwadze duchowy rozwój człowieka, bez względu na rasę, płeć, język lub religię, należy wzmacniać kontakty między ludźmi, rozwijać współpracę w dziedzinie informacji, kultury i oświaty, a także rozwiązywać problemy humanitarne²².

4. Dalsze kroki po konferencji. Ostatnia część dokumentu poświęcona została sposobom wdrażania w życie postanowień Aktu (poprzez działania jedno-, dwu- i wielostronne) oraz kontynuowaniu procesu, któremu początek dała KBWE (poprzez wymianę poglądów i organizowanie spotkań przedstawicieli zainteresowanych państw)²³.

Pierwsze spotkanie, o którym wspomniano w ostatniej części Aktu końcowego KBWE, zostało zorganizowane w okresie między 4 października 1977 roku a 9 marca 1978 roku w Belgradzie. Było ono poświęcone zagadnieniom „wymiaru ludzkiego” KBWE (tak zwany trzeci koszyk), czyli przestrzeganiu praw człowieka i podstawowych wolności oraz kwestiom humanitarnym. W późniejszych latach miały miejsce kolejne spotkania, dotyczące różnych dziedzin współpracy²⁴. Wśród najważniejszych należy wymienić konferencję w Sztokholmie (1984–1986). Podczas obrad przyjęty został dokument, w którym państwa-sygnatariusze wyraziły zgodę na wzajemne informowanie się o przedsięwzięciach o charakterze wojskowym podejmowanych w Europie, przyległym obszarze morskim i przestrzeni powietrznej²⁵. Dyskusję na temat środków budowy zaufania kontynuowano w Wiedniu w latach 1989–1992. Skutkiem prowadzonych wówczas rozmów były tak zwane dokumenty

²⁰ *Akt Końcowy Helsinek 1975*, op. cit., s. 21–22.

²¹ *Ibidem*, s. 22–26.

²² *Ibidem*, s. 26–30.

²³ *Ibidem*, s. 30.

²⁴ T. Łoś-Nowak, op. cit., s. 245–246.

²⁵ W. Malendowski, op. cit., s. 418.

wiedeńskie²⁶, w których zgodzono się między innymi na zapraszanie dziennikarzy państw KBWE na wybrane ćwiczenia wojskowe, ustanowienie mechanizmu konsultacji i współpracy na wypadek pojawienia się niezwyklej aktywności wojskowej, a także ujawnianie nowych rodzajów broni i systemów wyposażenia²⁷.

Istotną rolę odegrały także inne spotkania. W dokumencie końcowym konferencji w Wiedniu (1986–1989) państwa-sygnatariusze zwróciły uwagę na konieczność respektowania prawa każdego z nich do samodzielnego wyboru systemu politycznego, społecznego, gospodarczego i kulturalnego oraz zgodziły się na wzajemną wymianę informacji o sprawach związanych z prawami człowieka, podstawowymi wolnościami oraz innymi zagadnieniami humanitarnymi²⁸. Z kolei podczas spotkania w Paryżu (1990)²⁹ podpisana została Paryska Karta Nowej Europy, w której państwa uczestniczące w KBWE stwierdziły, że „dzielność mężczyzn i kobiet, siła woli narodów i potęga idei Helsińskiego Aktu Końcowego otworzyły nową erę demokracji, pokoju i jedności w Europie”³⁰. W dniu otwarcia konferencji w Helsinkach (1992) 25 państw KBWE podpisało Traktat „Otwartych Przystaw”. Wynikiem tego spotkania był dokument końcowy zatytułowany *Wyzwania przemiany*, w którego drugiej części (tj. *Decyzjach helsińskich*) zawarto postanowienia dotyczące wzmocnienia struktury instytucjonalnej KBWE oraz spraw bezpieczeństwa (w szczególności zapobiegania konfliktom i ich opanowywania, wczesnego ostrzegania, przeprowadzania operacji pokojowych pod auspicjami KBWE)³¹. Z kolei podczas konferencji w Budapeszcie (1994) przyjęty został Kodeks postępowania w dziedzinie polityczno-wojskowych aspektów bezpieczeństwa oraz dokument końcowy *Ku prawdziwemu partnerstwu w nowej erze*³². W trakcie paryskiego spotkania (1995) uczestnicy

²⁶ Pierwszy tak zwany dokument wiedeński został przyjęty w listopadzie 1990 roku, a drugi – w marcu 1992 roku. Por. A. Rzepliński, op. cit., s. 64–66.

²⁷ Ibidem.

²⁸ W. Malendowski, op. cit., s. 418–419.

²⁹ 19 listopada 1990 roku przy okazji Szczytu Paryskiego 23 państwa uczestniczące w KBWE podpisały Traktat w sprawie sił konwencjonalnych w Europie (CFE). Z kolei 10 lipca 1992 roku zawarty został CFE 1A, czyli Układ o ograniczeniu stanów osobowych sił konwencjonalnych w Europie. Por. ibidem, s. 418.

³⁰ *Paryska Karta Nowej Europy*, Paryż, 21 XI 1990 (fragmenty), [w:] *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, tłum. i oprac. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, Toruń 1993, s. 207.

³¹ A. Rzepliński, op. cit., s. 56–58.

³² C. Marcinkowski, *OBWE wobec wybranych problemów bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 2010, s. 13–14.

zaakceptowali Pakt Stabilizacji w Europie, w którym zawarte zostały „gwarancje prawno-międzynarodowe pokoju w Europie”³³. W Lizbonie (1996) przyjęta została Deklaracja o wspólnym i całościowym modelu bezpieczeństwa dla Europy w XXI wieku, a w Stambule (1999) – między innymi Karta Bezpieczeństwa Europejskiego³⁴.

Po podpisaniu Aktu Końcowego oraz zorganizowaniu kilku konferencji przeglądowych państwa uczestniczące w KBWE, mimo początkowych rozbieżności, zaczęły dostrzegać potrzebę zinstytucjonalizowania procesu helińskiego. Pierwotnie na strukturę instytucjonalną KBWE składały się jedynie organizowane co dwa, trzy lata spotkania szefów państw i rządów oraz konferencje przeglądowe, a także spotkania ekspertów i konferencje specjalistyczne. Decyzję w sprawie utworzenia organów politycznych (Rady i Komitetu Stałych Przedstawicieli/Wysokiej Rady³⁵) oraz stałych organów administracyjnych (Sekretariatu, Biura do spraw Wolnych Wyborów/Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka oraz Centrum Zapobiegania Konfliktom), a także organizowania spotkań *ad hoc* zawarto w Paryskiej Karcie Nowej Europy. Powołano Urzędującego Przewodniczącego, który razem ze swoim poprzednikiem i następcą tworzą Trójkę³⁶. Ponadto z czasem utworzono szereg organów i urzędów, takich jak: Zgromadzenie Parlamentarne (1991), Wysoki Komisarz do spraw Mniejszości Narodowych (1992), Forum Współpracy w dziedzinie Bezpieczeństwa (1992), Sekretarz Generalny (1992), Trybunał Koncylacji i Arbitrażu (1994), Stały Komitet/Stała Rada (1993), Urząd Przedstawiciela do spraw Wolności Mediów (1997), Wspólna Grupa Konsultacyjna (1990), Komisja Konsultacyjna do spraw Otwartych Przetworzy (1992)³⁷.

W grudniu 1994 roku podczas szczytu szefów państw i rządów w Budapeszcie podjęto decyzję o przekształceniu Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE), która oficjalnie rozpoczęła funkcjonowanie 1 stycznia 1995 roku³⁸.

³³ W. Malendowski, op. cit., s. 421.

³⁴ Ibidem, s. 421–422.

³⁵ W ramach Komitetu funkcjonuje także Forum Gospodarcze.

³⁶ A. Rzepliński, op. cit., s. 14–19.

³⁷ T. Łoś-Nowak, op. cit., s. 247.

³⁸ W. Malendowski, op. cit., s. 425.

Operacje pokojowe KBWE/OBWE. Ustanowienie misji OBWE na Ukrainie

Do zadań Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie należy: 1) określanie kierunku zmian podwyższających poziom zachowań i norm międzynarodowych, a także rozprzestrzeniających wartości demokratyczne; 2) utrzymywanie światowego porządku pokojowego „od Vancouveru po Władystok” z wykorzystaniem takich narzędzi, jak dyplomacja prewencyjna, rozwiązywanie kryzysów i stabilizowanie ładu wojskowego w Europie³⁹. W ramach realizacji pierwszej grupy zadań państwa uczestniczące w KBWE/OBWE przyjęły: Akt Końcowy KBWE, w którym określiły podstawowe zasady regulujące stosunki międzynarodowe⁴⁰; Paryską Kartę Nowej Europy, wymieniającą szereg wartości respektowanych przez wszystkie kraje europejskie (poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności, w tym wolności myśli, sumienia, religii lub przekonań wszystkich ludzi bez względu na rasę, płeć, język i religię)⁴¹; Kodeks postępowania w dziedzinie polityczno-wojskowych aspektów bezpieczeństwa, w którym skatalogowane zostały wszystkie dotychczasowe zasady regulujące stosunki międzynarodowe, rozszerzone o kilka nowych elementów (na przykład dotyczących ustanowienia demokratycznej kontroli nad wojskiem, siłami paramilitarnymi, wewnętrznymi siłami bezpieczeństwa i wywiadu oraz policją)⁴²; Deklarację o wspólnym i całościowym modelu bezpieczeństwa dla Europy w XXI wieku, potwierdzającą – podobnie jak Kodeks – wcześniej opracowane zasady i normy procesu helsińskiego oraz uzupełniającą je o nowe komponenty (demokratyzację, przestrzeganie praw człowieka i podstawowych wolności demokratycznych, praworządność, gospodarkę rynkową i sprawiedliwość społeczną); Kartę Bezpieczeństwa Europejskiego, w której określone zostały wspólne zagrożenia (między innymi konflikty zbrojne), podstawy (między innymi brak prawa do traktowania przez jakiegokolwiek państwo obszaru do niego nienależącego jako własnej strefy wpływów), wspólne odpowiedzi (między innymi przeciwdziałanie czystkom etnicznym) i wspólne mechanizmy (między innymi ustanowienie Zespołów Ekspertów Szybkiego Wspierania i Pomocy)⁴³.

³⁹ R. Zięba, *Funkcjonowanie paneuropejskiego mechanizmu bezpieczeństwa KBWE/OBWE*, „Studia Europejskie” 1998, nr 3, s. 85–87.

⁴⁰ Ibidem, s. 88–89.

⁴¹ J. Jaskiernia, *OBWE i Rada Europy jako płaszczyzny współpracy Wschód-Zachód*, [w:] *Wschód i Zachód w wymiarze globalnym. Doświadczenia z przeszłości a perspektywy na przyszłość*, red. M. Miłek, G. Wilk-Jakubowski, R. S. Brzoza, Kielce 2012, s. 24.

⁴² R. Zięba, op. cit., s. 89–90.

⁴³ W. Malendowski, op. cit., s. 421–423.

Mając na względzie rozpowszechnianie wartości demokratycznych, państwa KBWE podczas odbywającej się w latach 1986–1989 konferencji w Wiedniu wprowadziły pojęcie „wymiaru ludzkiego”, odnoszące się do praw człowieka i podstawowych wolności, kontaktów międzyludzkich i pozostałych kwestii humanitarnych. W celu kontroli wypełniania przez każde z nich zobowiązań w danej dziedzinie ustanowione zostały dwa mechanizmy⁴⁴: wiedeński (wymiana informacji, spotkania dwustronne, informowanie wszystkich państw KBWE, poruszanie zagadnień związanych z „wymiarą ludzką” na spotkaniach KBWE) oraz moskiewski⁴⁵ (system misji niezależnych ekspertów i misji sprawozdawczych)⁴⁶. Ponadto utworzono Biuro do spraw Wolnych Wyborów/Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, instytucję Wysokiego Komisarza do spraw Mniejszości Narodowych i Urząd Przedstawiciela do spraw Wolności Mediów. Od 1992 roku pierwsza z tych instytucji realizuje Program Skoordynowanej Pomocy. Jego zadaniem jest udzielanie nowo przyjętym państwom niezbędnego wsparcia w zakresie wywiązywania się ze zobowiązań zaciągniętych po przystąpieniu do KBWE/OBWE, a tym samym upraszczanie procesu integracji. W tym celu organizowane są szkolenia dyplomatów, ekspertów z zakresu praw człowieka, prawa konstytucyjnego i administracyjnego oraz seminaria i wizyty studyjne⁴⁷. W ramach rozprzestrzeniania wartości demokratycznych państwa KBWE dodatkowo stosują „kompleksową strategię budowania pokoju w dłuższej perspektywie”⁴⁸. Polega ona na powołaniu instytucji demokratycznych w kraju, w którym sytuacja wewnętrzna była zdestabilizowana przez pewien czas w wyniku wojny domowej o podłożu etnicznym, podejmowaniu działań mających na celu przywrócenie zaufania między skonfliktowanymi stronami, zwalczaniu wszelkich form dyskryminacji, ustanowieniu instytucji zajmujących się ochroną praw człowieka, a także reformie systemu gospodarczego⁴⁹.

⁴⁴ Oprócz omówionych w tekście mechanizmów w dziedzinie „ludzkiego wymiaru” OBWE, odpowiednie mechanizmy powołano także w sferze bezpieczeństwa: mechanizm z La Valletty (1991), mechanizm wiedeński (1990) i mechanizm berliński (1991). Por. C. Marcinkowski, op. cit., s. 49–53.

⁴⁵ Mechanizm wiedeński został opracowany podczas konferencji przeglądowej, która miała miejsce w Wiedniu w latach 1986–1989, natomiast mechanizm moskiewski przyjęto na spotkaniu w Moskwie w drugiej połowie 1991 roku. Por. A. Rzepliński, op. cit., s. 37, 51.

⁴⁶ Ibidem, s. 37–39, 51–54.

⁴⁷ R. Zięba, op. cit., s. 91–93.

⁴⁸ Ibidem, s. 93.

⁴⁹ Ibidem, s. 93–94.

Druga kategoria zadań OBWE obejmuje działania podejmowane w ramach zapobiegania konfliktom, rozwiązywania kryzysów, odbudowy państw po zakończeniu konfliktów oraz stabilizowania ładu wojskowego. Wśród instrumentów wykorzystywanych podczas tego typu czynności można wymienić: otwarty dialog polityczny prowadzony podczas posiedzeń organizacji; polityczne misje przedstawicieli Urzędującego Przewodniczącego; działania podejmowane przez Wysokiego Komisarza do spraw Mniejszości Narodowych; pomoc prawną; środki budowy zaufania i bezpieczeństwa; krótkoterminowe misje wyjaśniające, sprawozdawcze, misje ekspertów oraz długoterminowe operacje pokojowe⁵⁰. Ze względu na cel niniejszego artykułu przeanalizowany zostanie jedynie ostatni rodzaj środków OBWE, czyli misje wysyłane na teren konfliktu.

Każda tego typu misja OBWE musi być zgodna z celami i zasadami Karty Narodów Zjednoczonych, w szczególności z art. 54 (Rozdział VIII), w którym zawarty został obowiązek informowania Rady Bezpieczeństwa ONZ „o działaniach podjętych lub zamierzonych w ramach porozumień regionalnych albo z pomocą organizacji regionalnych dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa”⁵¹. Poza tym, aby OBWE mogło rozpocząć operację pokojową, wymagana jest zgoda wszystkich skonfliktowanych stron. Realizując zadania i cele określonej operacji pokojowej, państwa członkowskie OBWE mogą korzystać z niezbędnych środków i zasobów Unii Europejskiej i NATO lub kierować odpowiednie prośby do innych organizacji oraz instytucji (w tym Wspólnoty Niepodległych Państw)⁵². Misje takie nie mogą polegać na użyciu siły oraz powinny być realizowane w oparciu o zasadę bezstronności. Ponadto operacje OBWE nie mogą zastąpić działania o charakterze politycznym, mającego na celu uregulowanie konfliktu (na przykład porozumienia rozejmowego), w związku z czym muszą być ograniczone w czasie⁵³.

Krótkoterminowe misje wyjaśniające i sprawozdawcze OBWE wysyłane są *ad hoc* w celu dokonania oceny sytuacji w miejscu zagrożonym wybuchem konfliktu lub w strefie konfliktu. Ich zadanie polega na opracowywaniu sprawozdań zawierających wyniki przeprowadzonej oceny oraz zalecenia⁵⁴. Pierwsze tego typu misje zostały wysłane na początku lat dziewięć-

⁵⁰ Ibidem, s. 96–106.

⁵¹ *Karta Narodów Zjednoczonych*, San Francisco, 26 czerwca 1945 r., [online] <http://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-viii/index.html> [dostęp: 25.02.2016].

⁵² W. Malendowski, op. cit., s. 427.

⁵³ T. Bąk, *Misje stabilizacyjne i operacje pokojowe metodą rozwiązywania konfliktów militarnych*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2012, nr 1, s. 194.

⁵⁴ Ibidem, s. 193.

dziesiątych XX wieku do państw, które zamierzały przystąpić do KBWE, a ich celem było potwierdzenie zdolności owych krajów do wykonywania obowiązków wynikających z uczestniczenia w konferencji⁵⁵. Z kolei długoterminowe operacje pokojowe OBWE są wysyłane w strefy konfliktu o charakterze zarówno międzypaństwowym, jak i wewnętrznym. Do ich zadań należy między innymi: monitorowanie przestrzegania przez strony konfliktu warunków zawieszenia broni uzgodnionych w porozumieniu rozejmowym, obserwowanie procesu wycofywania sił i techniki wojskowej z rejonu konfliktu, udzielanie pomocy medycznej i humanitarnej ludności cywilnej mieszkającej w strefie konfliktu oraz osobom zamierzającym przeprowadzić się do innej miejscowości w obrębie danego kraju lub innego państwa, udzielanie wsparcia w budowie instytucji demokratycznych po zakończeniu konfliktu⁵⁶. Do instrumentu długoterminowych operacji pokojowych KBWE po raz pierwszy odwołała się w ostatniej dekadzie XX wieku w odpowiedzi na konflikty, które wybuchły na terenach byłej Jugosławii oraz byłego Związku Radzieckiego. Pierwszą operacją pokojową KBWE była ustanowiona w sierpniu 1992 roku Misja ds. Federacyjnej Republiki Jugosławii. Później tego typu misje powołano między innymi w Skopje, Gruzji, Estonii, Mołdowie, Tadżykistanie czy Sarajewie⁵⁷. W 1998 roku powołano Misję Weryfikacyjną OBWE w Kosowie. Oprócz misji długoterminowych przeprowadzono również szereg innych operacji, na przykład w Albanii oraz Białorusi (1997). Żadna z nich nie miała jednak charakteru operacji typu *peacekeeping*⁵⁸.

Na podstawie decyzji nr 1117 z 21 marca 2014 roku Stała Rada OBWE, w odpowiedzi na prośbę rządu ukraińskiego, powołała Specjalną Misję Monitorującą na Ukrainie (SMM), składającą się z nieuzbrojonych obserwatorów cywilnych. Początkowo była ona ustanowiona na okres sześciu miesięcy, jednak później jej mandat przedłużono do 31 marca 2016 roku⁵⁹, a następn-

⁵⁵ R. Zięba, op. cit., s. 98.

⁵⁶ T. Bąk, op. cit., s. 194.

⁵⁷ R. Zięba, op. cit., s. 98–101.

⁵⁸ W. Malendowski, op. cit., s. 427–428. Operacje typu *peace-keeping* to tak zwane operacje utrzymania pokoju. Zob. szerzej: *United Nations Peacekeeping Operations. Principles and Guidelines*, New York 2008, s. 1–100, [online] http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/capstone_eng.pdf [dostęp: 31.01.2017].

⁵⁹ *Решение № 1117. Размещение специальной мониторинговой миссии ОБСЕ на Украине*, 21 марта 2014 г., [online] <http://www.osce.org/ru/pc/117108?download=true> [dostęp: 27.02.2016]; *Спеціальна моніторингова місія (СММ) ОБСЕ в Україні: факти*, грудень 2016, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/116924?download=true> [dostęp: 5.12.2017].

nie do 31 marca 2017 roku⁶⁰. Aktualny mandat misji obowiązuje do 31 marca 2018 roku⁶¹. Szefem SMM od 2 kwietnia 2014 roku jest turecki dyplomata Ertuğrul Apakan⁶², a jego pierwszym zastępcą – Alexander Hug (Szwajcaria)⁶³. Obecnie liczebność misji wynosi 1110 osób, wśród nich 629 to obserwatorzy międzynarodowi, 105 to inni pracownicy zagraniczni (tj. szef misji, jego zastępca, radcy, analitycy, rzecznik misji itp.), a 376 osób to lokalni pracownicy (tj. asystenci, radcy, personel administracyjny). Obserwatorzy międzynarodowi pochodzą z 44 państw członkowskich OBWE, przy czym największe grupy obserwatorów przekazały: Stany Zjednoczone (57), Wielka Brytania (44), Federacja Rosyjska (39), Bośnia i Hercegowina (39), Polska (35) oraz Bułgaria (28)⁶⁴.

Mandat misji rozciąga się na całe terytorium Ukrainy, w tym Krym. Główna siedziba SMM znajduje się w Kijowie. Zespoły obserwatorów funkcjonują w dziesięciu największych miastach Ukrainy: Dniepropietrowsku (obecnie Dnieprze), Doniecku, Iwano-Frankiwsku, Kijowie, Ługańsku, Lwowie, Odessie, Charkowie, Chersoniu i Czerniowcach. Na czele każdego zespołu stoi kierownik. Obserwatorzy pracują w małych grupach w systemie zmianowym przez siedem dni w tygodniu⁶⁵. Rozpoczynając SMM, państwa członkowskie OBWE zdecydowały się wydzielić na realizację zadań 900 tys. euro z Funduszu Rezerwowego. Postanowiły ponadto przekazać na cele SMM nadwyżki pieniężne za lata 2011 i 2013, a pozostałą część potrzebnej kwoty zgodziły się pokryć z dobrowolnych składek⁶⁶. W okresie od 21 marca 2015 roku do 31 marca 2016 roku budżet misji wynosił 65 mln euro⁶⁷, tymczasem

⁶⁰ *Мандат спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні продовжено ще на один рік, до 31 березня 2017*, 18 лютого 2016 р., [online] <http://www.osce.org/uk/cio/223476> [dostęp: 5.12.2017].

⁶¹ О. Губар, *Моніторингова місія ОБСЄ в Україні продовжена на рік*, 16.03.2017, [online] <http://www.dw.com/uk/моніторингова-місія-обсе-в-україні-продовжена-на-рік/a-37968996> [dostęp: 5.12.2017].

⁶² *Посол Ертурул Апакан*, 10 квітня 2014 р., [online] <http://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/chief-monitor> [dostęp: 5.12.2017].

⁶³ *Александр Хуг*, [online] <http://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/principal-deputy-chief-monitor> [dostęp: 5.12.2017].

⁶⁴ *Звіт ОБСЄ станом на 29 листопада 2017 р.*, [online] <http://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/360101?download=true> [dostęp: 05.12.2017].

⁶⁵ *Спеціальна моніторингова місія (СММ) ОБСЄ в Україні: факти...*, op. cit.

⁶⁶ *Решение № 1117. Размещение специальной...*, op. cit.

⁶⁷ *Решение № 1162. Продление срока действия мандата специальной мониторинговой миссии ОБСЄ на Украине*, 12 марта 2015 г., [online] <http://www.osce.org/ru/pc/154146?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

na realizację zadań SMM w okresie od 1 kwietnia 2016 roku do 31 marca 2017 roku przeznaczono 98,8 mln euro⁶⁸, a od 1 kwietnia 2017 roku do 31 marca 2018 roku – 105,5 mln euro⁶⁹.

Cele i zadania misji OBWE na Ukrainie

Głównym celem Specjalnej Misji Monitorującej na Ukrainie jest przyczynianie się – na terenie całego państwa oraz we współpracy z odpowiednimi strukturami wykonawczymi OBWE i właściwymi uczestnikami stosunków międzynarodowych (takimi jak Organizacja Narodów Zjednoczonych i Rada Europy) – do redukcji napięć i zapewnienia pokoju, stabilności i bezpieczeństwa, a także monitorowanie oraz udzielanie wsparcia w wykonywaniu wszystkich przyjętych w ramach OBWE zasad i zobowiązań⁷⁰. Wśród zadań SMM wymieniono:

- zbieranie informacji i przygotowywanie sprawozdań na temat sytuacji w rejonie konfliktu pod kątem bezpieczeństwa;
- ustalanie faktów i opracowywanie raportów o zaistniałych zdarzeniach oraz powiadomieniach na temat określonych incydentów, w tym dotyczących domniemanego naruszenia podstawowych zasad i zobowiązań zaciągniętych w ramach OBWE;
- monitorowanie przestrzegania praw człowieka i podstawowych wolności, w tym praw osób należących do mniejszości narodowych, oraz udzielanie niezbędnego wsparcia w respektowaniu tych praw;
- nawiązywanie kontaktów z władzami lokalnymi, regionalnymi i centralnymi, społeczeństwem obywatelskim, grupami etnicznymi i religijnymi oraz lokalnymi mieszkańcami w celu wykonywania swoich zadań;
- promowanie dialogu w rejonie konfliktu w celu zmniejszenia napięć i normalizacji sytuacji;
- raportowanie o wszelkich ograniczeniach swobody poruszania się misji monitorującej lub innych czynnikach utrudniających wypełnienie mandatu SMM;

⁶⁸ *Мандат спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні...*, op. cit.

⁶⁹ О. Губар, *Моніторингова місія...*, op. cit.

⁷⁰ *Решение № 1117. Размещение специальной...*, op. cit.

- koordynowanie działań ze strukturami wykonawczymi OBWE, w tym Wysokim Komisarzem do spraw Mniejszości Narodowych, Biurem Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka oraz Przedstawicielem do spraw Wolności Mediów, udzielanie im wsparcia w wykonywaniu funkcji przy pełnym poszanowaniu ich mandatów, a także współpraca z Organizacją Narodów Zjednoczonych, Radą Europy i innymi uczestnikami stosunków międzynarodowych⁷¹.

W ramach wdrażania w życie powyższych zadań na Ukrainie opracowano dwanaście raportów tematycznych. Pierwszy z nich został opublikowany 12 sierpnia 2014 roku. Dotyczył on wewnętrznych migracji związanych z konfliktem w Donbasie. Obserwatorzy międzynarodowi zwrócili w nim uwagę nie tylko na sytuację uchodźców wewnętrznych, lecz także na problemy wymagające rozwiązania ze strony władz państwa (na przykład brak ram prawnych regulujących migracje wewnętrzne oraz scentralizowanego systemu rejestracji osób, które migrowały)⁷². Kolejny raport dotyczył społeczeństwa obywatelskiego oraz kryzysu na Ukrainie. Przedstawiono w nim między innymi stanowisko ukraińskich organizacji społecznych w sprawie misji OBWE na Ukrainie. Respondenci z jednej strony podkreślili dużą rolę SMM w dostarczaniu obiektywnej i rzetelnej informacji, z drugiej natomiast wezwali misję do bardziej aktywnego angażowania się w rozwiązywanie konfliktu oraz podejmowania wysiłków na rzecz promowania dialogu⁷³. Trzeci raport został opracowany 30 marca 2015 roku. Zaprezentowano w nim spostrzeżenia SMM na temat byłych instytucji rządowych i przedsiębiorstw publicznych w obwodach donieckim i ługańskim. Najwięcej uwagi poświęcono przeniesieniu na terytorium kontrolowane przez władze ukraińskie takich instytucji państwowych, jak szkoły, instytucje bankowe i sądowe, więzienia, domy dziecka, szpitale, oraz określeniu wpływu takiego działania na życie osób zamieszkujących obszar niekontrolowany przez władze w Kijowie⁷⁴. W tym samym dniu opublikowano jeszcze jeden raport, dotyczący wpływu destabilizacji sytuacji na wschodzie Ukrainy oraz aneksji

⁷¹ Ibidem.

⁷² *Thematic Report. Internal displacement in Ukraine*, 12 August 2014, [online] <http://www.osce.org/ukraine-smm/122620?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

⁷³ *Тематичний Звіт. Громадянське суспільство та криза в Україні*, 11 лютого 2015 року, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/217531?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

⁷⁴ *Тематичний Звіт. Спостереження щодо колишніх бюджетних установ у Донецькій та Луганській областях*, 30 березня 2015 року, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/151766?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

Krymu przez Rosję na zachodnie obwody państwa. Zawarto w nim ocenę satysfakcji osób mieszkających na zachodzie Ukrainy z działalności „post-majdanych” władz oraz lokalnych i regionalnych instytucji państwowych. Wskazano przy tym na wzrost ich niezadowolenia, wynikający z powolnego wdrażania w życie reform, braku postępów w walce z korupcją oraz negatywnego wpływu konfliktu w Donbasie na sytuację gospodarczą całej Ukrainy⁷⁵. W następnym raporcie SMM opublikowała wyniki dotyczące wdrażania w życie Tymczasowego Porządku, regulującego zasady wjeżdżania do strefy konfliktu w Donbasie oraz wyjeżdżania z niej, a także skutki jego wprowadzenia, w tym konsekwencje działań podjętych przez władze kraju w celu zapewnienia ochrony ludności cywilnej. Wyszczególniono w nim między innymi wady funkcjonowania systemu przepustek (na przykład udzielanie pozwoleń na przejazd osobom nieposiadającym przepustek, problemy z dostępem do informacji na temat procedury otrzymania przepustki, znaczne opóźnienia w procesie wydawania przepustek) oraz problemy, które napotyka ludność cywilna (na przykład konieczność pokonania drogi znajdującej się pod ostrzałem z obu stron w celu otrzymania przepustki, trudności z uzyskaniem dokumentów niezbędnych do otrzymania przepustki, problemy z dostawą pomocy humanitarnej)⁷⁶. Miesiąc później SMM opracowała raport o trudnościach w przekraczaniu przez ludność cywilną granicy administracyjnej z Krymem (w szczególności Tatarów krymskich i osób z proukraińskimi poglądami)⁷⁷. W kolejnym raporcie przedstawiono wyniki ponad rocznego monitorowania realizacji przez władze strategii *gender-mainstreaming*⁷⁸. Zwrócono w nim uwagę między innymi na udział kobiet w życiu politycznym kraju, w szczególności w wyborach parlamentarnych, demonstracjach i protestach społecznych oraz czwartej fali mobilizacji⁷⁹. We wrześniu 2015 roku SMM opublikowała z kolei raport zawierający spostrzeżenia obserwatorów międzynarodowych na temat do-

⁷⁵ *Thematic Report. The impact of the crisis in Ukraine on its western regions*, 30 March 2015, [online] <http://www.osce.org/ukraine-smm/148241?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

⁷⁶ *Тематичний Звіт. Захист мирного населення та свобода пересування в До-нецькій і Луганській областях*, 6 травня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/157021?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

⁷⁷ *Тематичний Звіт. Свобода пересування через адміністративний кордон з Кри-мом*, 19 червня 2015 р., [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/172121?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

⁷⁸ Zob. szerzej: A. M. Wróblewska, *Polityka gender mainstreaming w Unii Europejskiej*, [w:] *Плеć: między ciałem, umysłem i społeczeństwem*, red. K. Palus, Poznań 2011, s. 15–25.

⁷⁹ *Gender Dimensions of SMM's Monitoring: One Year of Progress*, 22 June 2015, [online] <http://www.osce.org/ukraine-smm/165806?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

stępu do wody w strefie konfliktu. Wyszczególniono w nim następujące problemy związane z dostępem do czystej wody na obszarach niekontrolowanych przez władze ukraińskie: zniszczenie lub uszkodzenie rur wodociągowych w wyniku prowadzenia działań wojskowych; duża liczba min i niewybuchów; brak możliwości naprawienia uszkodzonych rur wodociągowych ze względu na ciągły ostrzał prowadzony przez obie strony konfliktu; stosowanie norm prawnych ograniczających swobodę przemieszczania się oraz przewożenia wody przez linię demarkacyjną⁸⁰. Następny opracowany przez SMM raport dotyczył dostępu do wymiaru sprawiedliwości w rejonie konfliktu oraz negatywnego skutku przeniesienia sądów, organów prokuratury i innych urzędów administracji publicznej (na przykład urzędów cywilnych) rozmieszczonych w strefie konfliktu na terytorium kontrolowane przez władze ukraińskie. Zwrócono w nim uwagę między innymi na: czynniki ograniczające dostęp do wymiaru sprawiedliwości; problemy związane z utratą materiałów poszczególnych spraw oraz kontynuacją śledztw i postępowań sądowych wszczętych przed konfliktem; trudności z uzyskaniem aktu urodzenia dziecka lub aktu zgonu członka rodziny; brak planów działania poszczególnych organów państwowych w sytuacjach kryzysowych⁸¹. W raporcie opublikowanym 26 sierpnia 2016 roku poruszono z kolei problemy, z którymi spotykają się osoby wewnątrznie przesiedlone w nowym miejscu zamieszkania⁸². Dwa ostatnie raporty poświęcono sytuacji osób cywilnych, które zostały dotknięte konfliktem⁸³, oraz ofiarom wśród ludności cywilnej na wschodzie Ukrainy⁸⁴.

Poza publikacją raportów tematycznych SMM promuje dialog między stronami konfliktu. Na przykład pod koniec 2014 roku dzięki staraniom

⁸⁰ *Доступ до води в охоплених конфліктом районах Донецької та Луганської областей*, вересень 2015 р., [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/183191?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

⁸¹ *Тематичний Звіт. Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні*, грудень 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/212321?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

⁸² *Тематичний Звіт. Внутрішні переміщення внаслідок конфлікту в Україні: підвищена незахищеність постраждалого населення та чинники напруженості в громадах*, липень 2016, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/261206?download=true> [dostęp: 31.01.2017].

⁸³ *Тематичний Звіт. Складне становище цивільного населення, яке постраждало від конфлікту на сході України*, 16 лютого 2017 р., [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/300286?download=true> [dostęp: 5.12.2017].

⁸⁴ *Тематичний Звіт. Жерти серед цивільного населення на сході України 2016 рік*, 16 вересня 2017 р., [online] <http://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/342126?download=true> [dostęp: 5.12.2017].

misji w miejscowości Trohizbenka (obwód ługański) udało się ustanowić tymczasowe zawieszenie broni, które pozwoliło naprawić uszkodzone rury wodociągowe i sieć elektroenergetyczną, a także dostarczyć pomoc humanitarną dla lokalnych mieszkańców⁸⁵. SMM pomogła nawiązać dialog między skonfliktowanymi stronami także w obwodzie donieckim. Podjęte przez misję przedsięwzięcia umożliwiły ustanowienie tymczasowego zawieszenia broni oraz rozminowanie terenu w celu przeprowadzenia prac naprawczych nad głównym rurociągiem wodnym, przebiegającym wzdłuż linii demarkacyjnej między Majorskiem (kontrolowanym przez siły ukraińskie) oraz Goriwką (kontrolowaną przez siły tak zwanej Donieckiej Republiki Ludowej)⁸⁶. Z kolei 21 lutego 2015 roku SMM umożliwiła dostarczenie pomocy humanitarnej dla ludności cywilnej mieszkającej w Debalcewie (obwód doniecki)⁸⁷. W marcu tegoż roku SMM przyczyniła się do rozminowania przez Siły Zbrojne Ukrainy niebezpiecznych punktów i miejsc znajdujących się w wiosce Kominternowe (obwód doniecki)⁸⁸. Misja sprzyjała ponadto ustanowieniu tymczasowego zawieszenia broni w Szyrokyne (obwód doniecki), co umożliwiło dostarczenie pięćdziesięciu zestawów koców, świec, artykułów spożywczych i środków osobistej higieny mieszkańcom tej miejscowości⁸⁹. Z kolei 27 października 2015 roku SMM przyczyniła się do rozminowania terenu oraz otwarcia mostu w miejscowości Stanyca Ługańska, znajdującej się blisko linii demarkacyjnej⁹⁰.

Dodatkowo SMM opracowała wiele raportów dziennych i sprawozdań operacyjnych, które powstały na podstawie osobistych spostrzeżeń obserwatorów międzynarodowych (szefa misji i jego zastępcy) oraz monitoringu rozwoju sytuacji we wschodniej części Ukrainy. Podczas swoich prac misja korzysta z bezzałogowych statków powietrznych⁹¹ oraz samochodów opan-

⁸⁵ *Звіт СММ ОБСЄ*, 19.11.–03.12.2014, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/130131?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

⁸⁶ *Доступ до води в охоплених конфліктом районах...*, op. cit.

⁸⁷ *Звіт СММ ОБСЄ*, станом на 24 лютого 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/142551?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

⁸⁸ *Оперативний Звіт Спеціальної моніторингової місії в Україні, 9 березня 2015 року: припинення вогню в Комінтерновому уможливує здійснити розмінування*, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/144246> [dostęp: 28.02.2016].

⁸⁹ *Звіт СММ ОБСЄ*, станом на 8 квітня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/150531?download=true> [dostęp: 29.02.2016].

⁹⁰ *Звіт СММ ОБСЄ*, станом на 4 листопада 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/197341?download=true> [dostęp: 29.02.2016].

⁹¹ *Звіт СММ ОБСЄ*, станом на 17 червня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/165246?download=true> [dostęp: 29.02.2016].

cerzonych (10 marca 2015 roku Unia Europejska przekazała SMM dwadzieścia takich samochodów⁹², tyle samo samochodów opancerzonych Mercedes klasy G UE przekazała misji 3 lutego 2016 roku⁹³). Ponadto Specjalna Misja Monitorująca na Ukrainie koordynuje prace Grupy Roboczej ds. Bezpieczeństwa prowadzone w ramach Trójstronnej Grupy Kontaktowej ds. Uregulowania Sytuacji na Wschodzie Ukrainy⁹⁴. We wrześniu 2015 roku SMM zorganizowała w Kijowie 3-dniowe szkolenie dla młodzieży, którego tematem było nawiązywanie dialogu. Odbyło się ono w ramach utworzonej 3 września tego samego roku Młodzieżowej Grupy Kontaktowej⁹⁵. Z kolei w październiku i listopadzie SMM przeprowadziła kampanię wśród uczniów szkół w obwodach donieckim i ługańskim, informując o zagrożeniach związanych z minami i pociskami, które nie wybuchły⁹⁶.

Problemy i utrudnienia pojawiające się podczas realizacji zadań przez SMM

Wykonując swoje zadania, misja OBWE na Ukrainie cały czas napotyka różne problemy i przeszkody. Utrudnieniem, z którym SMM najczęściej ma do czynienia, jest zniszczona w wyniku działań zbrojnych infrastruktura drogowa (w tym mosty) oraz duża liczba min i pocisków, które nie wybuchły. Ruch misji jest także utrudniany przez improwizowane bariery drogowe. Ponadto poważną przeszkodą jest ostrzał prowadzony przez obie strony konfliktu. Przykładowo 26 listopada 2014 roku patrol SMM znalazł się pod ostrzałem prowadzonym z granatnika i samobieżnego zestawu przeciwlotniczego⁹⁷, a 27 lipca 2015 roku patrol misji trafił pod ostrzał prowadzony z broni strzeleckiej⁹⁸. Często dochodzi także do niszczenia mienia SMM. Na

⁹² *Zвіт СММ ОБСЄ*, станом на 11 березня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/144496?download=true> [dostęp: 29.02.2016].

⁹³ *Zвіт СММ ОБСЄ*, станом на 10 лютого 2016, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/221656?download=true> [dostęp: 29.02.2016].

⁹⁴ *Zвіт СММ ОБСЄ*, станом на 3 червня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/162336?download=true> [dostęp: 29.02.2016].

⁹⁵ *Zвіт СММ ОБСЄ*, станом на 23 вересня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/184826?download=true> [dostęp: 29.02.2016].

⁹⁶ *Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні допомагає підвищити обізнаність з протимінної безпеки серед школярів у Донецькій і Луганській областях*, 24 листопада 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/203486> [dostęp: 29.02.2016].

⁹⁷ *Zвіт СММ ОБСЄ*, 19.11.–03.12.2014..., op. cit.

⁹⁸ *Оперативний Звіт Спеціальної моніторингової місії в Україні (СММ): команда СММ потрапила під перехресний вогонь у Широкиному, одного члена Місії поранило*

przykład 9 sierpnia 2015 roku zarejestrowany został pożar czterech samochodów opancerzonych misji zaparkowanych przed siedzibą obserwatorów międzynarodowych w Doniecku⁹⁹. Prace SMM utrudnione są także z powodu ograniczeń swobody poruszania się po terytorium Ukrainy obserwatorów międzynarodowych. Przykładowo, 21 stycznia 2015 roku przy wyjeździe z Ługańska patrolowi SMM uniemożliwiono przejazd przez wioskę Krasna Taliwka. 15 lutego tego samego roku blisko miejscowości Wołnowacha zostało zakwestionowane prawo tłumacza misji do przekroczenia linii demarkacyjnej bez specjalnego zezwolenia¹⁰⁰. 22 lutego 2016 roku w pobliżu kontrolowanej przez siły ukraińskie części miejscowości Żołote ukraińscy żołnierze nie przepuścili misji do najbliższego punktu kontrolnego Sił Zbrojnych Ukrainy¹⁰¹. 25 lutego tegoż roku patrol misji nie został wpuszczony przez żołnierzy tak zwanej Donieckiej Republiki Ludowej do wioski Prymorskie¹⁰².

Podsumowanie

Specjalna Misja Monitorująca OBWE na Ukrainie ma duże znaczenie dla przywrócenia pokoju, stabilności i bezpieczeństwa na wschodzie kraju. Po pierwsze, dzięki bezpośredniej obserwacji rozwoju wydarzeń w Donbasie oraz publikacji wyników swoich spostrzeżeń SMM jest rzetelnym źródłem informacji o przestrzeganiu przez obie strony konfliktu podpisanych w Mińsku porozumień w sprawie zawieszenia broni i wycofania ciężkiej techniki wojskowej z rejonu walk. Po drugie, SMM przeprowadza obiektywne analizy problemów, z którymi na co dzień spotykają się ludzie zamieszkujący strefę konfliktu oraz osoby, które wyjechały do innych obwodów Ukrainy lub za granicę. Sporządza także rekomendacje dla władz Ukrainy oraz tak zwanej Donieckiej Republiki Ludowej i tak zwanej Ługańskiej Republiki Ludowej, określające działania, które należy podjąć w celu poprawienia wa-

осколками, 27 липня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/175081> [dostęp: 29.02.2016].

⁹⁹ *Оперативний Звіт Спеціальної моніторингової місії в Україні (СММ): Авто мобілі ОБСЕ були пошкоджені вогнем, 9 серпня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/176271> [dostęp: 29.02.2016].*

¹⁰⁰ *Тематичний Звіт. Захист мирного населення та свобода...*, op. cit.

¹⁰¹ *Останні новини від Спеціальної моніторингової місії ОБСЕ в Україні на основі інформації, що надійшла станом на 19:30, 22 лютого 2016, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/224096> [dostęp: 29.02.2016].*

¹⁰² *Останні новини від Спеціальної моніторингової місії ОБСЕ в Україні на основі інформації, що надійшла станом на 19:30, 25 лютого 2016, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/224776> [dostęp: 29.02.2016].*

runków życia ludności cywilnej bezpośrednio dotkniętej konfliktem. Po trzecie, SMM – mimo wskazanych utrudnień i przeszkód – aktywnie sprzyja nawiązywaniu dialogu między skonfliktowanymi stronami i umożliwia dostarczenie pomocy humanitarnej, naprawienie uszkodzonych rurociągów wodnych, gazowych i sieci elektroenergetycznych, a także rozminowanie niebezpiecznych terenów. Poprzez kampanię informacyjną misja ponadto stara się zwiększyć bezpieczeństwo ludzi, których życie jest zagrożone przez miny i niewybuchy. Wyniki pracy SMM szef misji i jego zastępca przedstawiają także na różnych forach międzynarodowych, w tym na posiedzeniach Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych.

OSCE SPECIAL MONITORING MISSION TO UKRAINE. OBJECTIVES AND PROBLEMS IN THE IMPLEMENTATION

ABSTRACT

The Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) is considered to be the largest regional group involved in the maintenance of global peace. In carrying out its tasks, the OSCE refers among others to a tool of peacekeeping operations. Until the 1990s the missions were performed in the former Yugoslavia, Georgia, Estonia, Moldova, Latvia, Tajikistan, etc. After the outbreak of the armed conflict in the east of Ukraine, at the request of the Ukrainian government, an OSCE mission has been established in Donbas as well. This article aims to analyse the objectives of the OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine (SMM), their implementation and emerging problems based on reports of the SMM. After the completion of the analysis, the author answers the question about the importance of the SMM in restoring peace and stability in the eastern regions of Ukraine.

KEYWORDS

OSCE, monitoring mission, Ukraine, conflict

BIBLIOGRAFIA

AKTY PRAWNE

1. *Akt Końcowy Helsinek 1975*, [w:] E. J. Osmańczyk, *Encyklopedia ONZ i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1986.
2. *Karta Narodów Zjednoczonych*, San Francisco, 26 czerwca 1945 r., [online] <http://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-viii/index.html> [dostęp: 25.02.2017].
3. *Paryska Karta Nowej Europy*, Paryż, 21 XI 1990 (fragmenty), [w:] *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, tłum. i oprac. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, Toruń 1993.

4. *Решение № 1117. Размещение специальной мониторинговой миссии ОБСЕ на Украине*, 21 марта 2014 г., [online] <http://www.osce.org/ru/pc/117108?download=true> [dostęp: 27.02.2017].
5. *Решение № 1162. Продление срока действия мандата специальной мониторинговой миссии ОБСЕ на Украине*, 12 марта 2015 г., [online] <http://www.osce.org/ru/pc/154146?download=true> [dostęp: 28.02.2017].

RAPORTY

1. *Доступ до води в охоплених конфліктом районах Донецької та Луганської областей*, вересень 2015 р., [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/183191?download=true> [dostęp: 28.02.2017].
2. *Gender Dimensions of SMM's Monitoring: One Year of Progress*, 22 June 2015, [online] <http://www.osce.org/ukraine-smm/165806?download=true> [dostęp: 28.02.2017].
3. *Оперативний Звіт Спеціальної моніторингової місії в Україні*, 9 березня 2015 року: *припинення вогню в Комінтерновому уможливило здійснити розмінування*, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/144246> [dostęp: 28.02.2018].
4. *Оперативний Звіт Спеціальної моніторингової місії в Україні (СММ): Автомобілі ОБСЕ були пошкоджені вогнем*, 9 серпня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/176271> [dostęp: 29.02.2017].
5. *Оперативний Звіт Спеціальної моніторингової місії в Україні (СММ): команда СММ потрапила під перехресний вогонь у Широкиному, одного члена Місії поранило осколками*, 27 липня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/175081> [dostęp: 29.02.2017].
6. *Останні новини від Спеціальної моніторингової місії ОБСЕ в Україні на основі інформації, що надійшла станом на 19:30, 22 лютого 2016*, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/224096> [dostęp: 29.02.2017].
7. *Останні новини від Спеціальної моніторингової місії ОБСЕ в Україні на основі інформації, що надійшла станом на 19:30, 25 лютого 2016*, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/224776> [dostęp: 29.02.2017].
8. *Тематичний Звіт. Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні*, грудень 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/212321?download=true> [data dostęp: 28.02.2017].
9. *Тематичний Звіт. Громадянське суспільство та криза в Україні*, 11 лютого 2015 року, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/217531?download=true> [data dostęp: 28.02.2017].
10. *Тематичний Звіт. Складне становище цивільного населення, яке постраждало від конфлікту на сході України*, 16 лютого 2017 р., [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/300286?download=true> [dostęp: 5.12.2017].
11. *Тематичний Звіт. Свобода пересування через адміністративний кордон з Кримом*, 19 червня 2015 р., [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/172121?download=true> [dostęp: 28.02.2017].
12. *Тематичний Звіт. Спостереження щодо колишніх бюджетних установ у Донецькій та Луганській областях*, 30 березня 2015 року, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/151766?download=true> [dostęp: 28.02.2017].

13. *Тематичний Звіт. Внутрішнє переміщення внаслідок конфлікту в Україні: підвищена незахищеність постраждалого населення та чинники напруженості в громадах*, липень 2016, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/261206?download=true> [dostęp: 31.01.2017].
14. *Тематичний Звіт. Жертви серед цивільного населення на сході України 2016 рік*, 16 вересня 2017 р., [online] <http://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/342126?download=true> [dostęp: 5.12.2017].
15. *Тематичний Звіт. Захист мирного населення та свобода пересування в Донецькій і Луганській областях*, 6 травня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/157021?download=true> [dostęp: 28.02.2017].
16. *Thematic Report. Internal displacement in Ukraine*, 12 August 2014, [online] <http://www.osce.org/ukraine-smm/122620?download=true> [dostęp: 28.02.2017].
17. *Thematic Report. The impact of the crisis in Ukraine on its western regions*, 30 March 2015, [online] <http://www.osce.org/ukraine-smm/148241?download=true> [dostęp: 28.02.2017].
18. *Звіт ОБСЄ станом на 29 листопада 2017 р.*, [online] <http://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/360101?download=true> [dostęp: 5.12.2017].
19. *Звіт СММ ОБСЄ*, 19.11.–03.12.2014, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/130131?download=true> [dostęp: 28.02.2017].
20. *Звіт СММ ОБСЄ*, станом на 3 червня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/162336?download=true> [dostęp: 29.02.2016].
21. *Звіт СММ ОБСЄ*, станом на 4 листопада 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/197341?download=true> [dostęp: 29.02.2016].
22. *Звіт СММ ОБСЄ*, станом на 8 квітня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/150531?download=true> [dostęp: 29.02.2016].
23. *Звіт СММ ОБСЄ*, станом на 10 лютого 2016, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/221656?download=true> [dostęp: 29.02.2016].
24. *Звіт СММ ОБСЄ*, станом на 11 березня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/144496?download=true> [dostęp: 29.02.2016].
25. *Звіт СММ ОБСЄ*, станом на 17 червня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/165246?download=true> [dostęp: 29.02.2016].
26. *Звіт СММ ОБСЄ*, станом на 23 вересня 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/184826?download=true> [dostęp: 29.02.2016].
27. *Звіт СММ ОБСЄ*, станом на 24 лютого 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/142551?download=true> [dostęp: 28.02.2016].

BIBLIOGRAFIA PRZEDMIOTOWA

1. *Александр Хуз*, [online] <http://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/principal-deputy-chief-monitor> [dostęp: 5.12.2017].
2. *Бак Т.*, *Місії стабілізаційні і операції повоєнні методом розв'язання конфліктів міжнародних*, „Зесйти Науковий WSOWL” 2012, nr 1.
3. *Сворка нормандська: нові дії в справі порозуміння з Мінська*, 19.02.2015, [online] http://wyborcza.pl/1,76842,17453780,Czworka_normandzka_nowe_dzialania_w_sprawie_porozumienia.html [dostęp: 1.03.2016].

4. Губар О., *Моніторингова місія ОБСЄ в Україні продовжена на рік*, 16.03.2017, [online] <http://www.dw.com/uk/моніторингова-місія-обсе-в-україні-продовжена-на-рік/a-37968996> [dostęp: 5.12.2017].
5. Jaskiernia J., *OBWE i Rada Europy jako płaszczyzny współpracy Wschód-Zachód*, [w:] *Wschód i Zachód w wymiarze globalnym. Doświadczenia z przeszłości a perspektywy na przyszłość*, red. M. Miłek, G. Wilk-Jakubowski, R. S. Brzoza, Kielce 2012.
6. Kardaś S., Konończuk W., *Mińsk 2 – kruchy rozejm zamiast trwałego pokoju*, 12.02.2015, [online] <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-02-12/minsk-2-kruchy-rozejm-zamiast-trwalogo-pokoju> [dostęp: 1.03.2017].
7. Łoś-Nowak T., *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, [w:] *Encyklopedia politologii*, t. 5: *Stosunki międzynarodowe*, red. T. Łoś-Nowak, Zakamycze 2002.
8. *Мандат спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні продовжено ще на один рік, до 31 березня 2017*, 18 лютого 2016 р., [online] <http://www.osce.org/uk/cio/223476> [dostęp: 5.12.2017].
9. Malendowski W., *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, [w:] *Stosunki międzynarodowe*, red. W. Malendowski, C. Mojsiewicz, Wrocław 2004.
10. Marcinkowski C., *OBWE wobec wybranych problemów bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 2010.
11. *Migranci i uchodźcy z Ukrainy*, [w:] *Niekontrolowane migracje do Unii Europejskiej*, red. P. Sasnal, „Polski Instytut Spraw Międzynarodowych”, Warszawa 2015.
12. *Олланд розповів, як зароджувався „нормандський формат”*, 14.10.2016, [online] <http://www.unian.ua/politics/1572573-putin-hoche-privlasniti-krim-i-bilshe-nichogo-olland-dopuskae-novi-sanktsiji-proti-rosiji.html> [dostęp: 29.01.2017].
13. *Посол Ертурул Анакан*, 10 квітня 2014 р., [online] <http://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/chief-monitor> [dostęp: 5.12.2017].
14. Prystrom J., *Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, [w:] *Encyklopedia prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych*, red. A. Klafkowski et al., Warszawa 1976.
15. *Реакція ОБСЄ на кризу в Україні і навколо неї*, 26 жовтня 2014 р., [online] <http://www.osce.org/uk/home/125576?download=true> [dostęp: 29.01.2017].
16. Rzepliński A., *KBWE/OBWE – w kierunku autentycznego partnerstwa w Nowej Erze?: postawie*, [w:] *Dwadzieścia lat procesu KBWE: od konfrontacji do współpracy*, red. A. Bloed, Warszawa 1995.
17. *Sankcje i Rosja*, red. J. Ćwiek-Karpowicz, S. Secieru, Warszawa 2015.
18. Szumski A., *Status prawny Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej*, „Dyplomacja i Bezpieczeństwo” 2015, nr 1 (3).
19. Tkachuk O., *Wpływ konfliktu zbrojnego na sytuację gospodarczą państw poradzieckich*, [w:] *Wyzwania wewnętrzne i zewnętrzne dla obszaru poradzieckiego*, t. 2, red. A. Dąbrowa, M. Pieńkowski, Warszawa 2015.
20. *United Nations Peacekeeping Operations. Principles and Guidelines*, New York 2008, s. 1–100, [online] http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/capstone_eng.pdf [dostęp: 31.01.2018].
21. Wróblewska A. M., *Polityka gender mainstreaming w Unii Europejskiej*, [w:] *Płeć: między ciałem, umysłem i społeczeństwem*, red. K. Palus, Poznań 2011.
22. Zięba R., *Funkcjonowanie paneuropejskiego mechanizmu bezpieczeństwa KBWE/OBWE*, „Studia Europejskie” 1998, nr 3.

23. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні допомагає підвищити обізнаність з протимінної безпеки серед школярів у Донецькій і Луганській областях, 24 листопада 2015, [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/203486> [dostęp: 29.02.2016].
24. Спеціальна моніторингова місія (СММ) ОБСЄ в Україні: факти, грудень 2016 р., [online] <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/116924?download=true> [dostęp: 5.12.2017].

Informacje o autorach

Marcin Adamczyk – absolwent stosunków międzynarodowych na Uniwersytecie Wrocławskim, od 2013 roku doktorant w Instytucie Studiów Międzynarodowych UW. W ramach Zakładu Studiów nad Bezpieczeństwem zajmuje się dydaktyką i badaniami nad bezpieczeństwem i obronnością. Zainteresowania naukowe: polityka zagraniczna i bezpieczeństwa ChRL, relacje międzynarodowe w obszarze Azji i Pacyfiku oraz potencjał militarny najważniejszych państw świata. Publikował na łamach czasopism „Ogrody Nauk i Sztuk” czy „Wschodnioznawstwo”.

Michał Brodecki – doktorant w Katedrze Prawa Pracy Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, aplikant adwokacki. Zainteresowania naukowe: problemy związane z bezrobociem oraz świadczeniami socjalnymi. Członek komitetu redakcyjnego czasopisma „Pracownik i Pracodawca”.

Karolina Wanda Olszowska – historyk, turkolog, doktorantka na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Publikowała w czasopismach „Folia Orientalia”, „As-Salam”, „Misyjne Drogi” oraz w pracach zbiorowych i periodykach studencko-doktoranckiego ruchu naukowego. Zainteresowania badawcze: historia Republiki Turcji, polityka zagraniczna Turcji w XX wieku, sytuacja chrześcijan na Bliskim Wschodzie.

Anna Pochylska – absolwentka stosunków międzynarodowych (specjalizacja bezpieczeństwo i studia strategiczne) w Instytucie Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. Doktorantka na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych UW. Studiowała także na Uniwersytecie Karola w Pradze. Do jej zainteresowań naukowych należą: bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie, współczesna rewolucja w dziedzinie wojskowości oraz rozwój zdolności militarnych i przemysłu obronnego w państwach NATO.

Bartłomiej Rusin – politolog, sławista, doktorant w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Publikował w czasopismach „Zagłada Żydów. Studia i Materiały”, „Balcanica Posnaniensia”, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, „Przegląd Geopolityczny” oraz w pracach zbiorowych i periodykach studencko-doktoranckiego ruchu naukowego. Zainteresowania badaw-

cze: historia polityczna i wojskowa Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej XIX oraz XX wieku, Holokaust i ludobójstwo, dzieje Żydów na Bałkanach.

Olesia Tkachuk – doktorantka w Katedrze Studiów nad Procesami Integracyjnymi Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Uczestniczka Studium Dziennikarskiego na Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (2014–2015). Uczestniczka międzynarodowych (Ukraina) i ogólnopolskich konferencji, autorka kilku artykułów naukowych poświęconych obszarowi poradzieckiemu oraz polityce bezpieczeństwa i obrony Unii Europejskiej. Zainteresowania badawcze: bezpieczeństwo międzynarodowe, współpraca UE z republikami poradzieckimi, Europejska Polityka Sąsiedztwa, Partnerstwo Wschodnie.

ZESZYTY NAUKOWE TOWARZYSTWA DOKTORANTÓW UJ NAUKI SPOŁECZNE

Czasopismo naukowe wydawane od 2010 roku jako półrocznik, a od 2016 roku jako kwartalnik przez Towarzystwo Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. W ramach serii społecznej „Zeszytów Naukowych TD UJ” publikowane są teksty z różnych dyscyplin, głównie historii, socjologii, ekonomii i prawa. Na łamach czasopisma publikujemy:

- artykuły naukowe,
- opracowania będące wynikiem badań empirycznych,
- raporty i komunikaty,
- recenzje i omówienia tekstów ważnych dla danej dyscypliny,
- sprawozdania z konferencji, sympozjów, sesji naukowych, warsztatów.

Teksty publikowane na łamach „Zeszytów Naukowych” poddawane są procedurze recenzowania opisanej na stronie internetowej www.doktoranci.uj.edu.pl/zeszyty/pliki-do-pobrania, ponadto informuje się, że Redakcja zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego prowadzi działania antyghostwritingowe.

Osoby zainteresowane opublikowaniem tekstu w „Zeszytach Naukowych TD UJ” proszone są o nadsyłanie materiałów w języku polskim lub w jednym z języków kongresowych. Do druku przyjmowane są wyłącznie prace oryginalne, wcześniej niepublikowane. Materiały powinny zawierać dodatkowo streszczenia w języku polskim i angielskim, słowa kluczowe w języku polskim i angielskim oraz bibliografię, a także notę o Autorze wraz z afiliacją i adresem mailowym. Redakcja zastrzega sobie prawo do wprowadzania zmian w tekście. Na ostatnim etapie przygotowywania publikacji przewidziana jest także korekta autorska i autoryzacja.

Kontakt z redakcją: spolecznezuj@gmail.com

Adres redakcji: ul. Czapskich 4/14, 31-110 Kraków

